

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૬૬૯ કિંમત પાંચ આના

ગ્રંથનામ ૫૧૧ એપી: ગુજરાતી
નિશાળોને ૨૧૩

વર્ગાંક

ઈ ઈલાકાનું કેળવણી આનું.

ત્રીજી ચોપડી.

ગુજરાતી નિશાળોને સાર

સરકારે

છપાવી પ્રગટ કરી છે.

છઠી આવૃત્તિ.

અને ચોપડીની માલિકી મન ૧૮૬૭ના ૨૫ માં આક્ટ

મુજબ ગોંધેલી છે.

મુંબઈ

ગવર્નમેન્ટ પ્રેસ બુક દીપો.

ઈ ૦ મન ૧૯૭૩.

કિંમત પાંચ આના.

હરેન્દ્ર સંમંદ્રી સર્વે હક સરકારે સ્વાધીન રાખેલા છે.

૬૬૭

મુંબઈ.

ગણપત કૃષ્ણાજીના છાપખાનાના માલિક
આત્મારામ કાલોગ્યાએ છાપ્યો.

ત્રીજી ચોપડી શીખવવાની રીત.

કહી બે ચોપડીઓ સારી પેઠે શીખવવામાં આવશે
 ટલે છોકરાને મૂળાક્ષર, જોડાક્ષર, વગેરેનું પૂરું જ્ઞાન થશે.
 ॥ ચોપડીની મતલબ એવી છે કે તેમને ભાષાનું જ્ઞાન
 , અને તે કેમ શુદ્ધ લખવી તથા બોલવી તે જાણે,
 વળી તેની જોડે ઉપયોગી અર્થ મેળવે.

એ કારણસર એવી જગ્ગર છે કે પ્રત્યેક પાઠને મથાળે
 જોડતા શબ્દ લખેલા છે તે મૂળ ધ્યાન રાખી વંચાવવા,
 અને તેના અર્થ તથા જોડણી પૂછી જોવાં ; છોકરાં અર્થ
 ન જાણતાં હોય, તો મહેતાજીએ પોતે સમજાવવા. ત્યાર-
 પછી ગમે તે એક છોકરાપાસે એક વાક્ય વંચાવવું ; જો
 તેનાથી બરાબર ન વંચાય તો મહેતાજીએ પોતે ધણી
 સંભાળ લઈ તે વાક્ય બરાબર રીત ને ઢબપ્રમાણે વાંચી
 સંભળાવવું, અને કરીથી તેની કને વંચાવવું ; વળી તેનુંતે
 ખીજાકને વંચાવવું. એ રીતે વર્ગ માંહેલા જો ધણા
 નકારા વાંચનાર હોય તેમાંથી ત્રણ ચાર કને વંચાવી પાઠ
 કરાવવું. ત્યારપેડે તેમાંના કદાચ શબ્દોના અર્થ અને વાક્યની
 મતલબ પૂછી જોવી. તેને બરાબર ખુલાસે જવાબ એકથી
 ન દેવાય તો ખીજાને, અને ખીજાથી ન દેવાય તો ત્રીજાને,
 એ રીતે છોકરાને પૂછ પૂછ કરવું, અને વર્ગમાં ફેરવે ન
 આવડે તો મહેતાજીએ સમજાવવું. મહેતાજીએ સમજાવી
 થી ન શકેવું, પણ છોકરાનાં મનમાં તે બરાબર ઉતર્યું છે
 હો તો સૈથી મંદ બુદ્ધિનો છોકરો હોય તેને પૂછી
 થી કરી લેજો.

એપ્રમાણે એક વાક્ય થયું એટલે બાળકું લઇને એક છોકરાપાસે વંચાવવું, અને તેને ન આવડે તો તાજાં પોતે વાંચી સંભળાવી તેની અને બાળકું પાસેથી વંચાવી મતલબ વગેરે પૂછી શીખવવું. કરવાથી બધાં છોકરાંને બરાબર ઉચ્ચાર કરવાની બરાબર ઢબથી સમજસાથે વાંચવાની ટેવ પડશે.

ઉપર કહ્યાપ્રમાણે ધ્યાન રાખીને વાંચન પાઠ આપવામાં આવશે તો તે પાઠ છોકરાંને પાકો થશે. પાકો થઈ એટલે સારી રીતે વાંચતાં અને તેની મતલબ સમજત આવડશે. જ્યારે એ આવડે ત્યારેજ બાળકું કે પાકો થયો. પાઠ માટે કડકડાટ બણી જાય તેવી રીતે શીખવવાની મતલબ બિલકુલ નથી ; અને તેમ ન થાય એવી હમેશાં મહેતાજીએ કાળજી રાખવી.

વળી વાંચન પાઠ વધારે પાકા કરવાસારે દરરોજ અથવા બે ત્રણ દિવસે જ્યારે જોગ બને ત્યારે શીખી ગએલા પાઠમાંથી હરકોઈ પાઠ ચોપડીમાંથી જોઈને પાઠીપર ઉતારવાને સારું છોકરાંને કહેવું, અને તેમનું ઉતારેલું મહેતાજીએ તપાસી જોવું ; અને તેમાં ઘણાંજે જે ચૂક કરેલી હોય તે આખા વર્ગને દેખાડવી.

આ ચોપડીને છેડે બાલબોધ મૂળાક્ષર લખેલા છે તે શીખવવાની રીત આપ્રમાણે છે. ૧૨૮ મો પાઠ શીખવતાં માલમ પડશે કે બાલબોધ અને ગુજરાતી લિપિમાં ઘણોજ યોગો ફેર છે. એ પાઠ સારી પેઠે સમજાવીને પછી ૧૨૯ મો પાઠ, જે બાલબોધ મૂળાક્ષરનો છે, તે શીખવવો. એમાં પહેલાં લીટીમાં ગુજરાતી અને તે નીચે બાલબોધ અક્ષર લખેલા છે. તે બંને સરખાં જોવાં-છોકરાંને સહેજ બરાબર પડશે કે યોગજ અક્ષર

ફેર છે. એ બધા તેમની કુને વંચાવવા, ને પછી તેમની પાટીપર તેમની કુને લખાવવા. જે અક્ષરમાં ઘણો ફેર છે, તે છોકરાંના ધ્યાનમાં બરાબર ડસવાસાફ તેમના જૂદા પાઠ કરેલા છે, અને પ્રત્યેક પાઠને મથાળે તેમાંના થોડા થોડા લખેલા છે, માટે તે આરંભે છોકરાં-પાસે વંચાવવા, અને પછી પાઠ વંચાવવો. એ રીતે ૧૩૦ થી ૧૩૫ સુધી પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે એટલે બાળબોધ અક્ષરનું જ્ઞાન છોકરાંને થશે.

આ ચોપડીથી છોકરાંને ઉપયોગી જ્ઞાન મળે એવી પણ મતલબ છે, માટે પ્રત્યેક પાઠમાંહેલા બિનાને લગતા ખીજા દાખલા આપી તે સારીપેઠે સમજાવવી. જેમ કે, નીતિ-સંબંધી પાઠ હોય તો મેહેતાજીએ તેને લગતા નવા નવા દાખલા આપીને તેની મતલબ છોકરાંના ધ્યાનમાં ઉતારવી. જાણે માઆપની સેવાવિધિનો પાઠ ચાલતો હોય. તો તે વખત કોઈ એવા રાખસનો દાખલો આપવો કે જે માઆપની સેવા કરતો હોય, ને તેથી ઘણો સુખી હોય, અથવા કોઈ એવા છોકરાની કહી સંમળાવવી, અથવા તે વર્ગમાં-નોજ કોઈ એવો ડહો છોકરો હોય, તો તેને શાખાશી આપી સૌના મનમાં પકડુ ઉતારવું કે માઆપની સેવા કરવી જોઈએ. તેમજ કંઈ સામાન્યજ્ઞાનસંબંધી પાઠ ચાલતો હોય તો હરપ્રકારે તે છોકરાંના મનમાં ઉતારવો, જેવો કે ધરવિષે હોય તો તેના બધા બાગનાં નામ ઓળખાવવાં; વળી બની શકે તો નજરે બતાવવાં, અથવા તેમનો ઉપયોગ કહી સંમળાવવો, અને જેમ બને તેમ કુરી-ને જાણીતા દાખલા આપી તેમના મનમાં તે પાઠમાંની હકીકત ઉતારવી. વળી જતાવર કે ગ્રંથવિષે પાઠ આવે, તો તે છોકરાંને નજરે દેખાડવાં; તેમ ન બને તો તેનાં

ત્રીજી ઓપડી શીખવવાની રીત.

ચિત્ર બતાવવાં ; વર્ણી પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, વગેરે સારી પેઠે ઓળખાવવાં.

કવિતાના પાઠ પાછલા ઓપડીમાં. કહ્યાપ્રમાણે શીખવવા ને મોઢ કરાવવા. ફેટલાક કવિતા તા પાછલા પાઠમાં ને વર્ણન વાંચી ગયા તેવિષેની છે, માટે તે મોઢે કરાવ્યાથી બેવડો ફાયદો થશે, એક તો તે પાઠ સારીપેઠે વાંચતાં આવડશે, અને બીજું તે વિષયની જાણવાજોગ હકીકત પણ ધ્યાનમાં રહેશે.

આ ઓપડી શીખવતી વખતે વ્યાકરણનું જ્ઞાન પણ છોકરાંને થોડું થોડું આપતાં જવું; જેમકે એક વાક્ય વાંચતો તેમાંથી છાકરાંપાસે ઓળખાવવું કે એ વાક્ય ના બધા શબ્દ સરખા નથી, જુદી જુદી જાતના છે, અને તેમનાં નામ પણ જુદાં જુદાં પાડેલાં છે. પ્રથમ નામના શબ્દ ઓળખાવવા, પછી સર્વનામ, ત્યારપછી વિરોધજી, ક્રિયાપદ, વગેરે.

ત્રીજી ઓપડીનું સાંકળીઝી.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
નીતિસંબંધી.		નીતિસંબંધી.	
આગસુ છોકરો. ભાગ ૧-૨. ૧-૨		માખાપના શુણુવિષે.	
સદાચરણ (કવિતા) ..	૨	(કવિતા)	૩૧
ગાળાગાળી	૪	શેખસક્તી	૩૩
એજ (કવિતા) ..	૫	ખીજવું	૩૭
સંઘરો કરવાવિષે	૬	કપૂતર ને કીડી	૪૧
છોડીઓને ભણાવવા- વિષે	૯	ખીકણ છોકરો	૪૩
પોપટનાં એ બચ્ચાંની વાત	૧૨	થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે	૪૫
કણખી ને ધન	૧૩	એજ (કવિતા) ..	૪૬
તમને કોણે પેદા કર્યા?	૧૩	ડોસો ને તેના દીકરા.	૪૮
આંગણું ચોખ્ખું રા- ખવું	૧૬	એ બાઈડીઓ ને છો- કરો	૫૦
ચોખ્ખાઈવિષે. (કવિતા).	૧૬	મુરખાઈ	૫૬
મહેનતવિના કંઈ મળે નહીં	૨૦	એજ (કવિતા) ..	૫૭
એજ (કવિતા) ભાગ ૧-૨ ૨૧-૨૨		આખલો અને મચ્છર.	૬૧
દાન	૨૨	મચ્છર ને કરોળીઓ ..	૬૨
સાચ. ભાગ ૧-૨ . ૨૩-૨૪		છેતરવું નહીં ..	૬૩
એજ (કવિતા) ..	૨૫	ભાઈએનનું હેત	૬૭
માખાપની એવા	૩૦	એજ (કવિતા) ..	૬૮
		સિંહ ને હંદર. ભાગ ૧-૨. ૭૧	
		સોલીઓ. ભાગ ૧-૨. ૭૮-૭૫ *	

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ
નીતિસંબંધી.		સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.	
બે બકરાની વાત.		રત. ભાગ ૧—૩ . . .	૮૩-૮૪
ભાગ ૨	૯૦	ધર—ધંટ	૮૬
છોકરાને શીખામણ.	૯૮	કોલ અને ભીંત	૮૭
રતનામાં રમવાનું નહીં.		છાપડું અને માળ . .	૮૮
ભાગ ૧—૩ . . . ૧૦૧-૧૦૩		લોહું	૮૯
સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે.		૩	૯૧
(કવિતા)	૯૬	કુત્રાક અને મિનિટ . .	૯૩
પરમેશ્વર સર્વ કૌણે છે.	૯૭	બાળપોષ	૧૧૦
સામાન્ય જ્ઞાનસંબંધી.		મૂળાક્ષર	૧૧૧
દેશેદેશનો ચાલ	૫	બ ડ ડ ઇ ઇ	૧૧૨
ધર. ભાગ ૧-૨ . . ૩૮-૩૫		ક ર જ	૧૧૨
એજ (કવિતા)	૩૬	ન ઙ ણ	૧૧૩
નાક ને મોઢું	૩૬	ઘ ફ ષ	૧૧૩
મીઠું	૪૪	મ ળ	૧૧૪
ધાતુ. ભાગ ૧-૨ . . ૮૬-૮૭		આંકડા ને અક્ષરવિષે	૧૧૪
વેળા. ભાગ ૧-૨ . . ૫૧-૫૨		નામવિષે. ભાગ ૧-૨. ૯૯-૧૦૦	
કાન	૫૪	સારૂ વાચતાં શીખવ.	
કાગળ	૫૫	વાની રીત. ભાગ	
રેસમ	૬૦	૧—૪ . . . . ૧૦૫-૧૦૮	
ધડી ને પળ	૬૪	ગામ ને શહેર . . .	૧૪
ભારે ધાતુ (સોનું ને		ઈંદ્રીઓ	૧૫
રૂપું)	૬૫	આંખ	૧૬
માણસ અને જનાવર.		વિદ્યાસંબંધી	
ભાગ ૧-૨ . . . . ૬૬-૬૭		ધરતી. ભાગ ૧ ૨ . .	૨૬
વાહણ	૭૬	વા	૫૩
હલકી ધાતુ. ભાગ ૧-૨ ૮૧-૮૨		પાણી	૬૬

વિષય.	પૃષ્ઠ	વિષય.	પૃષ્ઠ.
વિધાસંબંધી.		પ્રાણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી.	
મૂરજી	૯૨	કૃતરં	૩૮
ચંદ્રમા	૯૩	છોડવા. ભાગ ૧-૨. . .	૩૯-૮૦
તારા	૯૮	ડાંગર	૪૨
વરસાદ. ભાગ ૧-૨. ૬૫-૬૬		ગિજાડુ	૮૨
પ્રાણી તથા વનસ્પતિ- સંબંધી		વાંદડ	૪૯
ભેંસ	૩	ગધેડુ	૫૮
વડ	૭	ગધેડાની વાત	૫૯
વીંછી	૮	ખીસકોખી	૬૩
પાપટ	૧૦	સાપ	૭૦
એલ (કવિતા)	૧૧	રાણુ	૭૨
ધોડો	૧૭	શિઆળ	૭૩
આમલીનું ઝાડ	૧૮	ભોંડી	૭૫
એલ (કવિતા)	૧૯	ઉંટ	૭૬
ધેરું	૨૬	વનસ્પતિની શી રીતજસો	
લીમડો	૨૬	ઓપણા આધામાં	
ધાન્ય	૨૭	આવેદે. ભાગ ૧-૨. ૭૭-૭૮	
એલ (કવિતા)	૨૮	શીંછ. ભાગ ૧-૨. . ૮૦-૮૧	
ખાવળ	૩૨	હાંથી	૮૫

ત્રીજી ચોપડી.

પાઠ ૧. આઠસુ છોકરો.—ભાગ ૧.

ડાઘીઓ મૂરખો   પરવડવું આળસુ
પાલવવું રમતીઆળ   ઓરો ચોકી

કોઈ એક મૂરખ નાનો છોકરો હતો, તેને એના બાપે નિશાળે મૂક્યો. હવે આ છોકરો ઘણો રમતીઆળ, તેથી એને નિશાળે ભણવા જવું ગમે નહીં.

એક દહાડો તેણે ઘરમાં એક કાડીને કહ્યું ને, કાડી બાઈ, આવો, આપણે રમીએ. ત્યારે તે બોલી ના મૂરખા બાઈ, મારે રમવું કેમ પાલવે? હજી તો મારે ચોપાના દાણા દરમાં લઈ જવાના છે. પછી એક ચકલી મળી તેને કહ્યું આવો ચકલી બાઈ, આપણે રમીએ, ત્યારે તે બોલી ના મૂરખા, મારે તો ઘણું કામ છે. અમારે પંખીને રમવું પરવડે નહીં; મારે હજી બચ્ચાને માટે ચારો આપું-વાનો છે. પછી એક ડાઘીઓ કુતરો રસ્તે જતો હતો તેને કહ્યું અલ્યા ડાઘીઆ, અહીં આવ, આપણે રમીએ. તે બોલ્યો, ના મૂરખા, મારે તો ધણીના ધરની ચોકી કરવા જવું છે, ત મારે આજ રમવું કેમ પાલવે? એટલું કહીને તે ચાલતો થયો.

પાઠ ૨. આઠસુ ઘોંકરો.—ભાગ ૨.

ઝંખવાણો

જીવતર

તાકીદ

મર્યાં

લાગલું

નવરાસ

પેલો છોકરો તો ઝંખવાણો પડી ગયો ; તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો જે આ શું ! માણસ તો નકામાં નથીજ, પણ જનાવર સરખાંએ પોતપોતાનાં કામમાં એવાં મર્યાં છે જે તેમને લગાર પણ નવરાસ આવતી નથી ; ત્યારે જગતમાં આજસુ ઠીક તો હુંજ રહ્યો કે શું ? બુદ્ધ પડી મારા જીવતરમાં જે હું આવજો મોટો થયો ને હજી કંઈ બણ્યો નહીં. જો હું આજસુ રહ્યો તો આગળ મારી શી વલે થશે ? એ રીતે તેને બહુ પસ્તાવા થયો, ને ખીજ દહોડેથી લાગલું નિરાણે જવા માંડ્યું, ને ત્યાં બહુ મેહેનત કરીને બણવા લાગ્યો. એવું મેહેતાજીએ જોયું એટલે તેને કહ્યું, વાહ વાહ ! હવે તમે તો ઠીક બણો છો, હું તમને જોઈને રાજી થયો, ને તમારું નામ મૂરખો ફેરવીને આજથી હું તમને ડાહ્યાબાઈ કહીશ. નિરાણમાં પણ તાકીદ કરીશ જે તમને હવેથી મૂરખો કહે નહીં.

પાઠ ૩. સદાચરણ.

પહેલ સહેલ વાણ સદાચરણ કોપલું.

દોહરા.

જે જન જાણે જગતમાં

* જનમ ધરીને પપટેલ

જનમ.

† પેટેલ.

મદાચરણમાં ચાલવું,
તે પામિ સુખ *મેહલ.
જાણી વાતો જે કરે,
જોયે મીઠી વાણ,
ખીજને કોપિ નહીં,
તે છે ગ્રહો જાણ.

આજમ દુરગારાગ મંજારામ.

પાઠ ૪. ભંસ.

વગડાઉ   ડાંસ   ટુંકા   ધાર

ભંસ માટું જખરું જનાવર છે. ગાયના કરતાં એનું
શરીર જાડું હોય છે. એના પગ ટુંકા ને જોશવર હોય
છે. કેટલીકનાં શીંગડાં પછવાડે વળેલાં હોય છે, ને તે
શીંગડાની એક કોરે જરા ધારજોવું હોય છે. એની આમડી
કાળી ને કઠણ હોય છે. એના ઊપર વાળ આછા હોય
છે. ભંસ માથું નીચું રાખીને ઘણી ધીમી હીંડે છે.
એને ડાંસ કરડી ખાય નહીં મોટે ડીલઊપર કાદવ રહેવા
દે છે. પાણીનાં તળાવ કે ખાડા હોય તેમાં ઘણી વારલગી
પડી રહે છે ; પણ નાક ને માથું પાણીની ઊપરનું ઊપર
ચૂએ છે. ગાયકરતાં ભંસો ઘણું દૂધ દે છે.

એ જનાવરના નરને પાડે કહે છે. કેટલાક દેશમાં પાડા-
પાસે હજા ખેંચાવે છે. હજાવડે ભોંય ઓઢાઈને પોચી પડે
છે એટલે તેમાં દાણા વાવે છે. પાડાને ગાડામાં ને કોરામાં
પણ જોડે છે. ભંસોને અને પાડાને વરસાદમાં ફરવું ખુબ

ગમે છે. વગડાં બેસો બહુ જાંચર હોય છે ; કહે છે કે આર જાંચરી બેસો હોય તો એક વાંધને પણ પૂરી પડે.

પાઠ ૫. ગાળાગાળી.

સ્વભાવ રાજકુંવર શિક્ષા અણંતમનુ સાર

દંડ સજા વડાઈ યાદ રાખવું

જેનો સ્વભાવ નહારો તે ગાળાગાળી દે છે, અને જેનો સ્વભાવ સારો તે સારા ખેલ ખેલે છે.

એક રાજકુંવરને કોઈ ગરીબના છોકરાએ ગાળો દીધો, તેથી રાજકુંવરે રડતાં રડતાં જઈને બાપમાગળ ક્રિયાદ કરી. રાજાએ તે સાંભળીને પોતાની કચેરીમાં સેવને પૂછ્યું કે ફલાણા છોકરાએ મારા કુંવરને ગાળો દીધી માટે એને શું કર્યું ! ત્યારે કોઈએ કહ્યું, એને ગામ બહાર કાઢી મૂકવો ઘટે ; કોઈ કહે, એને બંધીખાને નાખવો ; કોઈ કહે, દંડ લેવો. એમ સૌ જૂદી જૂદી રીતે ખેલ્યા. પછી રાજાએ પોતાના કુંવરને કહ્યું કે હું રાજા છું ; તને જોણે ગાળો દીધી તેને ઘટે તેવી શિક્ષા કરવી મારા હાથમાં છે ; પણ તું તે છોકરાને માફ કરે તો બહુ સાર, કેમકે સજા કરવી તેકરતાં માફ કરવામાં વડાઈ છે. તેજીપરથી બાપનું વચન રાખીને કુંવરે પેલા છોકરાને માફ કર્યું ને કહ્યું જે આ વેળા હું તને જવા દઈ છું, કેમકે તું નાનો ને અણ-સમજી છે, પણ યાદ રાખજે જે કોઈને ગાળ દીધામાં સાર નથી.

પાઠ ૬. ગાઝાગાઝીવિષે કવિતા.

ભાખતા   જરા   બાળકી   તોલ

દેહરા.

ભુંડાં ભુંડું ભાખતા
 ઝાટી ગાળો ખાય,
 મોટા એવા મૂરખનો
 જગમાંથી જરા જાય.
 ભુંડું બોલે જે ધણી,
 ગાળો દે ને ખાય,
 મૂરખ એને જાણવો,
 તે બહુ દુઝીઓ યાય.
 જે બાળક કે બાળકી
 બોલે જેવા બોલ,
 નકી થરો નર નારમાં
 તેનો તેવા તોલ.

૩૦ ૬૦ ૬૦

પાઠ ૭. દેશ દેશનો ચાલ.

રીતભાત   દેશ   પહેરવેશ   મારવાડી
 સુરવાળ   ચોરણો   ધૂમટો   દક્ષિણી

બધા દેશની રીતભાત મળતી આવતા નથી. જૂદા
 જૂદા દેશના માણસ જૂદો જૂદો પહેરવેશ પહેરે છે.

આપણો પહેરવેશ જૂદો; મારવાડીનો જૂદો; દક્ષિણીનો
 જૂદો; સાહેબલાકનો જૂદો. આપણે બધા પાંધડીઓ

પહેરીએ છીએ, ને સાહેબલોક ટોપીઓ ધાલે છે. આપ-
ણમાં ધોતીમાં પહેરવાનો ચાલ છે, અને ખીજા કેટલા-
કમાં સુરવાળ કે ચારણા પહેરવાનો ચાલ છે. દક્ષિણીનાં
બૈરાં ઝખીતરફથી લુગડુ પહેરે છે ને માથું ઉઘાડું રાખે છે.
આપણાં બૈરાં જમણી તરફથી લુગડું પહેરે છે, તે માથે
ઝાઠે છે, ને કેટલાંક તો ધૂમટો તાણે છે. મારવાડીના
બૈરાંના ધાધરા માટા હોય છે. આપણા લોક દાઢી રાખતા
નથી, મુસલમાનો રાખે છે. આપણા લોક હાથે જમી છે,
ને સાહેબલોક છરી કાંટે ખાય છે. બાલીમાંએ ફેર છે.
આપણે રોટલી કહીએ છીએ તેને દક્ષિણી લોક બાકર
કહે છે, અને મસલમાન રોટી કહે છે. મોંનો ને શરી-
રનો ઘાટ જૂદા જૂદો હોય છે. હવેશીની આમડી કાળી
હોય છે ; આપણી ને ખીજા કેટલાકની ધર્જીના રંગજેવી
હોય છે ; ને સાહેબલોકની ગોરી હોય છે.

પાઠ ૮. સંઘરો કરવાવિષે.

કળ	સંઘાત	સકાળ	અચરજ
સંગ્રહ	દુકાળ	મધાન	ગંજીઓ
રૈયત	કોઠાર	પોપડી	ચંદી
	હેરાન	ખાણ	

દુકાળના દહાડામાં એક રાજાનાં ઘોડાં ચંદીવિના ભૂંચે
મરવા લાગ્યાં, અને રૈયત પણ હેરાન થવા લાગી. એ
વાતનો કંઈ વિચાર પ્રધાનસાથે રાજા કરતો હતો, તેવામાં
રાજાની નજરે કીડીઓ ધણી જોવામાં આવી ; ત્યારે પ્રધા-
નને પૂછ્યું કે આવા વરસમાં કેટલીએક જાતનાં જનાવર

જાણે મરી જાય છે, કે દુખમાં થઈ જાય છે, અને આ ક્રીડાઓ સકાળના વરસમાં જેવા જોઈએ તેવા જોઈએ આ વૈષ્ણવમાં પણ દોડતી દેખાય છે, તેનું શું કારણ હશે ! પછી પ્રધાને ટ્રોડાપાસે ગળને લઈ જઈને પોપે બોલેડીને ક્રીડાઓનું દર દેખાડ્યું. તેમાં દાણા બરેલા હતા. તે જોઈને રાજા અચરજ પામ્યો, અને બોલ્યો કે, આ ક્રીડાઓના જોડણી આપણમાં ગ્રહપણ નથી, નહીં તો સકાળના વરસમાં ધાસતી ગંજીઓ અને દાણાની ખાણે કરી રાખી હોત, તો આપણી રૈયત અને આપણે આજ આટલા હેરાન થાત નહીં.

દોહરો.

ક્રીડા કાઠું મગ્ન કરે, જુઓ જનાવર જાત,
વસે વળી સંપે સદા સર્વ મળી સંધાત.

પાઠ ૯. વડ.

વડવાઈ અસલ કાનર આરામ
છાંયડો ઘટા ટેટા ઈમારત

વડનું ગ્રાડ ખીનું ગ્રાડકરતાં મોટું થાય છે. એનું થડ જાડું થાય છે, ને એનાં મોટાં મોટાં ડાળાંમાંથી દોરીઓ જેવા ફાંટા નીકળીને લટકે છે, અને વડવાઈ કહે છે. તે લાંબી વધાને બોયલગણ જાય છે, ત્યારે તેનું મૂળ બાકે છે, તે પછી જાણે જૂદાં ગ્રાડ હોય તેમ વધે છે, ને તે એવી જાડી થાય છે જે ઘણું વરસે વડવાઈ કયી ને અસલ થડ કયું તે ઓળખતાં મહેનત પડે છે.

વડનાં પાંદડાં મોટાં, જડાં, ને લાંબાં થાય છે. એનાં ડાળ ફેલાય છે, તેથી એવી ઘટ્ટા થઈ રહે છે જે તડકી વેળા તેને છાંયડે માણસ, પશુ, પંખી, સર્વ આવીને બેસે છે, ને આરામ પામે છે. એ જાડના રાતા બેર બેરજેવા ટેટા થાય છે. તેની માંહે ઝીણા ઝીણા દાળા થાય છે. કાગડા, કાબર, અને બીજાં પંખી એ ટેટા ખાય છે. વડનું ડાળું કાપીને રોપ્યું હોય તો તેમાંથી જાડ થાય. એનાં લાંકડાં હિમરતના કામમાં આવતાં નથી.

પાઠ ૧૦. વિંછી.

ડંખ   વિખ   ચિપીઆ   ચાંદી
આંકડો   કપાએલું   ચૂસવું   મૂજેલું

ઢુટલાએક વીંછી નાનાં હોય છે, ને રંગે પીળાશપર હોય છે; કોઈ કોઈ મોટા ને કાળા હોય છે. તેઓને આઠ પગ, બે ચિપીઆ, ને એક પૂછડી હોય છે. પૂછડીને છેડે ઝેરી ડંખ હોય છે. તેઓ પથરાતળે, કે બીંતલી ફાટમાં, કે અંધારી ને ટાઢકની જગામાં બરાઈ રહે છે. વીંછી ઉતાવળે દોડી શકે છે, ને દોડતી વેળા પૂછડીને પીઠઉપર વાંકાં વાળે છે. જે જીવડાને ખાય છે તેને પેહેલાં પોતાના ચિપીઆવડે પકડી પૂછડીએ આંકડો મારે કે તરત જીવડો મરી જાય છે. બીજાંજેડે લડતી વેળાએ ડંખ એને બહુ કામનો છે.

વીંછી લોકને કરડે છે, તેથી કોઈવાર એક આખા દિવસ માણસને બહુ દુઃખ થાય છે. એ ઉતારવાનો સૌથી સારો ઉપાય એ છે કે જેવા તે ડંખે કે તરત તે ઠેકાણેથી ઝેર ચૂસી ચૂસીને થુંકી નાંખવું. જો મોંમાં ચાંદી, કે કપાએલું,

કે જાણું, કે ચામડી ઉપડેલી હોય, તો ચૂસનારને ઇજા થાય છે, કેમ ને વિષ્ય લોહીમાં મળે છે ત્યારે અવગુણ કરે છે. મોટા સાપનું ઝેર પણ એમ સંભાળીને ચુસે તો ફિક્કર નહીં.

પાઠ ૧૧. છોડીઓને ભણાવવા વિષે.

વિલાયત   ખબરદાર   સુખી .

નાની નાની છોડીઓ નિરાળમાં ભણે તેમાં શરૂ છે. તમારે એક નાનીસરખી પેન છે? હા, એક છે. એ મને ખડુ વહાલી છે. મારી બોડે કેવી રમે છે ને હસે છે! જરાએ રોતી કે કજીઓ કરતી નથી. મહેતાજી, મારી બોડે એને નિરાળે તેડો લાવું? હા, એને તો રોજ તેડો લાવીએ. તમારી માને કહેવું કે એને એક ચોપડી અપાવે. નિરાળે ન આવે તો સમજાવીને તેડો લાવજો. ને છોકરાં-પાસે ચોપડીઓ ન હોય ને ભણે નહીં તેમને દોરજેવાં ભણવાં. ને છોકરું ભણે નહીં તે મરણ રહે, ને મોટપણે ધણું દુઃખ પામે. વિલાયતના લોક ઘણા ખબરદાર છે તેનું કારણ એજ કે ત્યાં છોકરા ને છોડીઓ પેઢીને ભણાવવાનો આલ છે. ત્યાંની બાઈડીઓ છોકરાંને ખડુ ભણાવે છે. ને દેશમાં બાઈડી ને બાઈડા પેઢ ભણનાં નથી, ત્યાંના લોક કદી સુખી થતા નથી. ને છોડા નિરાળે ન આવે તો ઘેર ભણાવવી. ને છોડી ન ભણે તેને ગાંડી કહેવી.

પાટ ૧૨. પોપટ.

અવાજ પાંજર પાળવું અર્થ

કેટલાંએક પંખીને માણસના નેવું થોડું બોલતા શીખવીએ તો આવડે. પોપટ તો તમે દીઠો હરો. એને પણ બોલતા આવડે. એને બે પાંખો, એક રાતી ચાંચ, ને બે પગ હોય છે. પીછાંની એક પૂછડી હોય છે. પોપટનો રંગ લીલા હોય છે. ઝાડ કે ખીલે ડેકાણે એ માજો બાંધો રહે છે. તે બચ્ચાંને દાણા કે ફળ લાવી ખવરાવે છે. બચ્ચાં મારાં થાય છે, ને ઊડતાં આવડે છે, ત્યારે માબાપથી જૂદાં પડે છે. તે ઘડાં મુકવાનાં થાય, ત્યારે નવો માજો બાંધે છે. એ પંખી ફળ કે અનાજ ખાય છે. એને પાણીને મહેનત લઈ ભણવીએ તો આપણાંનેવું થોડું બોલતાં મળે. એમાટે કેટલાંએક માણસ પાંજરામાં પોપટ પાળે છે, ને પોતાની

મરજીમાં આવે તેવું બોલતાં શીખવે છે. પોપટ બોલતાં શીખે છે ખરો, પણ જે બોલે છે તેનો જરાએ અર્થ સમજતો નથી. છોકરાં જે કાંઈ બાણે કે વાંચે તેનો અર્થ જો સમજે નહીં, તો લોક કહે છે જે આ તો પોપટ જેવા છે, એને કાંઈ આવડતું નથી.

પાઠ ૧૩. પોપટવિષે કવિતા.

અતોલ કાંઠલો *નમણું મનુષ્ય અથાગ
પીત મૂણતાં ધાક અંગ
દાહરા.

પોપટ ખેડા પાંજરે
બોલે મીઠા બોલ,
મૂંણતાં મનમાં સર્વને
ઉપજે હરખ અતોલ.
કોટે કાળો કાંઠલો
નમણું રાતું નાક ;
અંગે લીલા રંગનો,
ધારે ધણીની ધાક.
મીઠું બોલે મનુષ્યને
ઉપજે હેત અથાગ,
પોપટ પાળે પ્રીતથી,
કોય ન પાળે કાગ.

પાઠ ૧૪. પોપટનાં એ બચ્ચાંની વાત.

વચન   માન   આવકાર   દોંગાઈ
અસર   નવાઈ   નીવડતું

એક વાઘરી માળામાંથી પોપટનાં એ બચ્ચાં લેઈ ગયો તેમાંનું એક બચ્ચું સારા માણસને ઘેર વેચ્યું, ને ખીજું નડારાને ત્યાં વેચ્યું. પેલા સારા માણસને ઘેર વઢવાડ કે ગાળાગાળી થતી નહોતી ; કોઈ ભુંડું બોલે નહીં ; કોઈ આવે જાય તો તેને સારી રીતે બોલાવે ને માન આપે. પેલા પોપટ એ સર્વે શીખ્યો. પણ પેલા નડારા માણસના ઘરમાં તો રોજ મારામારી, ગાળાગાળી, લુચ્ચાઈ, ને દોંગાઈ થાય તે સધળું તે પોપટ શીખ્યો. તે ગામનો રાજા એક દહાડે ત્યાંથી જતો હતો, તેને જોઈને એ પોપટ ભુંડી ગાળો દેવા લાગ્યો ને બોલ્યો, એને મારો, કાપો. એ સાંભળી રાજાને માફ તો લાગ્યું, પણ બોલ્યો નહીં. આગળ ચાલતાં પેલા સારા માણસનું ઘર આવ્યું. ત્યાં રાજાને જોઈને પેલા પોપટ આવકાર દઈને મીઠાં વચન બોલ્યો. એ સાંભળી રાજાને નવાઈ લાગી, ને વિચાર કરતો કરતો ઘેર ગયો. પછી તપાસ કરતાં રાજાને માલમ પડ્યું કે એ બેઠો પોપટ એકજ માળાપનાં બચ્ચાં છે, પણ એક નડારી સોખતમાં રહ્યું, તેથી નડારું નીકળ્યું, ને ખીજું સારી સોખતમાં રહ્યું, તેથી સારું નીવડ્યું. આ શીખામણ કદી ભૂલવી નહીં કે “ સોખત તરી અસર.”

પાઠ ૧૫. કણબી ને ધન.

તન   અંતકાળ   પુંજી   લાલચ

એક કણબીને ત્રણ છોકરા હતા. તે એવીનું કામ તન દધને કરે નહીં એવા હતા. પેલા કણબી મરવા પડ્યો, ત્યારે એના દીકરાએ મળીને પૂછ્યું, આપા, તમારી પુંજી કે ધન ને કંઈ હોય તે હવે એમને કહેા તો સાહે, કેમકે તમારો અંતકાળ પાસે આવ્યો. આપે વિચાર્યું ને આ છોકરા આજસુ છે, માટે એ તન દધને મેહેનત કરે તો એમને પૈસો મળે. પછી પેલે એસે છોકરાને કહ્યું, બાઈ, માહે સર્વે ધન આપણા એતરમાં છે. પેલા છોકરા એવું સમજ્યા ને એતરમાં ધન દોર્યું હશે. તેઉપરથી એસો મરી ગયાકેડે તેમણે તે દોર્યું ધન નીકળવાની લાલચથી આપું એતરે ઊંડું ખોદી જોયું, તોએ ધન તો કંઈ નીકળ્યું નહીં. પણ એ ભોંય સારી ખોદાઈ તેથી તેમાં દાણા વાળ્યા, ત્યારે તેની એટલી તો નીપજ થઈ કે છોકરાને તેનો ધણો પૈસો ઉપજ્યો. આઉપરથી પેલા છોકરા સમજ્યા ને આપે કહ્યું તે ખરું, કેમકે ખરેખરું ધન જોઈએ તો આ એતરમાંજ છે, ને મેહેનત કરીએ તો તે પામીએ.

પાઠ ૧૬. તમને કોણે પેદા કર્યા.

કપાળ   પેદા કરવું   બનાવ્યું

તમને, બધા છોકરાને, ને પશુપંખીને કોણે પેદા કર્યા ?

સાંભળવાના કાન, જોવાની આંખ, ને સુંઘવાને નાક, એ સર્વ કોણે આપ્યું? આપવાનું અને ખોલવાનું મોઢું કોણે ખનાવ્યું? ઝાલવાના હાથ, ચાતવાના પગ, અને ખરું જોડું સમજવાનું મન, એ સૌ ક્યાંથી થયું? એ સઘળું આપણને કોણે આપ્યું? એ સૌ વાનાં ઈશ્વરે આપ્યાં. વળી તમે જે જે જુઓ છો, તે બધું તેણેજ પેદા કર્યું છે. તેણે તમને કર્યાં, અને તમારાં સગાંવહાલાને પણ તેણેજ કર્યાં. તમે ભલાં થાઓ, અને બલી રીતે ચાલો માટેજ તેણે તમને પેદા કર્યાં છે, તમે જાં એમ નહીં કરો તો તે તમારા ઉપર દોષરો. તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે કરો છો તે બધું તે જુઓ છે. તમે જૂઠું ખોલો તે પણ તે જાણે. દિવસે તો તમને જાગવું છેજ, પણ રાતમાં એ તમારી રખવાળા કરે છે. એવાં તે આપણા સૌના ઉપર કૃપાળ છે. એને આપણી ફિકર છે તેટલી કામને નથી.

પાઠ ૧૭. ગામ ને શહેર.

છોખંધ જ થો   હારખંધ જ નાવર   જ વહ્લે
કોટ   અડચણ   મેહેજ   દરવાજા

માણસને એકલું રહેવું ગમતું નથી, કેમકે એકલાં રહે તો ચોરની ને જનાવરની ખીક લાગે. વળી દીવો દેવતા જોઈએ તો મેહેજ ન મળે; ખોલે ચાલે ધ્રોની સાથે? એકલાં રહેવામાં એવી એવી અડચણ છે, માટે પાસે પાસે ઘર બાંધીને રહે છે.

ઘણાંક ઘર એક જથ્થે હોય તો તે ફળીઉં કે શરી કહેવાય. ગામડામાં તો થોડાં ઘર અને ફળીઆં હોય, પણ ગામ કે કસબામાં તો ઘણાં ઘર ને ફળીઆં હોય છે.

જે ગામમાં મોટાં મોટાં છોખંધ ને હારખંધ ઘર હોય, અને સગાં સારાં ચોટાં હોય, તેનું નામ શહેર.

ગામડાનાં ઘર ઊપડાજેવાં હોય છે, પણ રોહિરનાં ઘર સારાં
માટાં બાંધેલાં હોય છે. ગામડાનાં ઘરને બારીઓ કે માળ જવલ્લે
હોય, પણ રોહિરનાં ઘરને તો ઘણા માળ હોય છે. વળી તેમાં
બારીઓ ને જાળીઓ મુકેલી હોય છે. રોહિરમાં ઘણાં હાટ હોય
છે, ત્યાં જ નોંઠાંએ ત મળે છે. કેટલાંક ગામડાંને કરી વાડ
હોય છે, ને મહિ પેસવાનો ઝાંપો હોય છે, તેમ કેટલાંક રોહિરને
કોટ હોય છે, ને તેમાં પેસનીકળ કરવાના ઘરવાળ હોય છે.

પાઠ ૧૮. ઈંદ્રીઓ.

આકાર ધનાકો માલમ પડવું ઈંદ્રીઓ

જુઓ, આ કેરી છે. એનો રંગ ને આકાર કેવો છે? રંગ
તો પીળો છે, ને આકાર તો ગોળ છે. તમે કેમ જાણ્યું કે રંગ
પીળો છે ને આકાર ગોળ છે? આંખે જોયું તેથી. એનો વાસ
કેવો આવે છે? મીઠો. તમે કેમ જાણ્યું કે મીઠો વાસ છે?
નાકથી સુંઘી જોયું તેથી. વાહ. આપણે એની ઉપર હાથ
ફેરવી જાંઠાં તો કેવી લાગે છે? જરા કડાણ ને લીસી લાગે છે.
એનો સ્વાદ કેમ માલમ પડે? જીભવડે ચાખી જોઈએ ત્યારે.
ચાખી જુઓની. વાહ! બહુ મજાની છે. મન થાય છે કે
જાણે બધી ખાઈ જાઉં. અરે, કેમ કેરી નાંખી લીધી? નાંખી
નથી લીધી. એ તો પડી ગઈ. કેઈ ફિકર નહીં, પણ ધનાકો
થયો તે તમે સાંભળ્યો તો હરો. સાચી સાંભળ્યાં વાહ? કાને.

સમજો ત્યારે: પાંચ ઈંદ્રીઓ છે, આંખ, નાક, ચામડી,
જીભ, ને કાન. આંખે જોઈએ, નકિ સુંઘીએ, હૃદયવતી ટાકું,
બિનું, લીસું એવું એવું જાણાએ, જીભે ચાખીએ, ને કાને
સાંભળીએ.

પાઠ ૧૯. આંગણું ચોખ્ખું રાખવું.

દોહણ રળિઆમણું ગંદવાડ જીવજંતુ એકવાડ

જે ગંદા લોક હોય, તે પોતાના આંગણામાં ને વાડામાં બહુ કચરો ને ગંદવાડ રાખે છે. તેમના ઘરઆંગણ જમીએ તો પગ ખરાબ થાય, ને બહુ ગંત આવે છે. એ તો બહુ નડાંરે. બાજુ-પાણી, એકવાડ, ને એવું એવું કંઈ આરુઆંગણ પડ્યું હોય, નડાંરે પાણી ભરાઈ રહે. ને ગંધ ઘણી હોય. તેથી લોક માંદા પડે, એમાં આપણને મોટી લાજ છે. આંગણાઆંગણ પાણી એકઠું થઈ ભરાઈ રહે, ત્યારે લોકને તાવ બહુ આવે. એના દોહાયથી ઘણી માખી ને જીવજંતુ નોપતે છે, ને તે આપણને દુઃખ દે છે. મચ્છરા આપણને કરડી કરડીને જાણે રીંગામણુ દે છે. તે ગંધવેડે કાઢી નાંખે ને ચોખ્ખું રાખે. આંગણાં, ઘર, ને વાડા રોજ વાળી ઝાડીને સાફ રાખવા. બધો કચરો એક જાડામાં નાંખવો કે પેગંગ લઈ જવો. ઘણા લોક બાગડા ચોખ્ખાઈના ગુણ જાણતા નથી ; જે જાણે છે તેમને જાતને સમજવવું ધરે છે. ગુલાબ, માગરા, ચંબેલી, ફરેણા, ગોરા, એવાં ફૂલનાછાડ બહુ સારા દેખાય છે, મારે વાડે કે આંગણાંમાં છૂટ હોય, ત્યાં રોપ્યાં હોય તો બહુ રળિઆમણું દેખાય.

પાઠ ૨૦. ચોખ્ખાઈવિષે કવિતા.

ચીર	મધપુંડા	રમે	માપ
ખાપ	વાન	સજ્જન	

દોહરા.

ચોખ્ખી ચીજો રાખવી,

ચોખ્ખાં પહેરો ચીર ;

ચોખ્ખાં ધર ને ચોક પણ,
 ચોખ્ખે સુખી શરીર. ૧
 મધપૂડો રૂડો રથે
 માખી રાખી માપ ;
 ડાઘાકુઘી ન દેખીએ,
 ખરે ખરી * શુધ આપ. ૨
 ચોખ્ખે † ચિત રાજી રહે,
 વળે શરીરનું વાન ;
 ચોખ્ખે સજ્જન ચારમાં
 મળે મનુષ્યને માન ૩

પાઠ ૨૧. ઘોડો.

સુવાળી	નક્કર	મંજલ	ખોંખારે છે
નાળ	બરાડે છે	નિર્દય	ફલંગો

ઘોડા સીમમાં ગાયો ભેગો ચરે છે. તે શું ખાય છે ? ઘોડો
 ગાયના જીવો છે, નહીં ? ઘોડો ગાયના જીવો તો ખરો પણ ખદ
 નહીં. ગાયની પેટે તેને ચાર પગ, લાંબી પૂછડી, ને આંખે ડાંલ
 વાળ છે. પણ તેના વાળ ક્રીણા ને સુવાળ છે. તેના પૂછડના
 વાળ લાંબા લાંબા છે, પણ ગાયને તો પૂછડને છેડેજ હોય છે.
 ગાયને શીંગડાં હોય છે, પણ ઘોડાને નથી હોતાં. ઘોડાનું ને
 ગાયનું બોલવું બુદ્ધ છે. ઘોડો ખોંખારે છે ને ગાય બરાડે છે.
 ઘોડાની ખરીમાં ચીરો નથી, તે નક્કર અને કઠણ હોય છે.
 ઘોડાને કાંકરા અને પથરામાં ચાલવું પડે છે, ત્યાં વાગે નહીં, માટે

પગે નાળ જોડે છે. માણસને પોતાની પીઠપર લઇને તે ઘણાક ગાઉની મંજલ કરે છે, માઠી માઠી ફૂલગો મારે છે, ને બોલેએ વહે છે. કોઈ દ્રાઈદેશમાં એને હજમાં ને ગાડાંમાં જોડે છે. તેને સાંઠે ખવરાવીએ ને ચાકરી કરીએ તો તે બહુ કામ કરે. પોતાની ઉપર માયા રાખનારને બહુ આહે છે. - નહારાં. માણસ ને નિદ્રિય છોકરાં હોય, તેજ ધોડને દુઃખ દે છે.

પાઠ ૨૨. આમલીનું ઝાડ.

કાતરા   સંગીન   ચીકણું   ચોખંડા
વટેમાર્ગું   કચુકા   ચિચોડા   ફોરં

આમલીનું ઝાડ મોટું થાય છે. એનાં પાંદડાં ગ્રાણું હોય છે. આમલીના લાંબા લાંબા રાંધિજાળેવા કાતરા થાય છે, તેની માંહે રાતાં ચોખંડા ખી હોય છે. તેને કચુકા કે ચિચોડા કહે છે. આમલીનો રવાદ ઘણો ખાટો હોય છે, તેથી જ ખાંધાની જાણ-સમાં ખટારા જોઈએ તેમાં એ નાંખે છે. એ ઝાડ વીરા વીરા પચીરા પચીશ હાથ ઊંચાં હોય છે. એ ઝાડને મોટું થતાં ઘણું વરરા લાગે છે, માટે એનું લાકડું સંગીન તથા ચીકણું થાય છે. એ ઝાડની ઘટા સારી હોય છે. ચોમાસામાં વરસાદ વરસે છે, પ્યારે વટેમાર્ગું એની તળે આવીને ઉભા રહે છે, તેથી વરસાદનું એકે ફોરં તેમના ઉપર પડતું નથી.

આમલી ખારેમાસ મળતી નથી, એને તેનો ખપ તો રોજ ખરો, માટે તેને ભાગીને માંહેથી કચુકા કાઢી નાંખે છે, ને પછી તેને મીઠું દઈ તેના ગોળા કરી રાખી મૂકે છે.

પાઠ ૨૩. આમલીવિષે કવિતા.

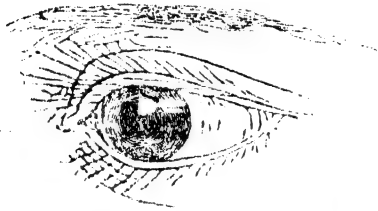
અકલ	નેક	તસુ	તવ	મોજ
ધળેરી	મહાલે	માતા	તાત	શાળા
	વિશ્વ	વિખ્યાત		

છાંખો.

મા લીકરીનું નામ, અકલથી જાણવું એકે ;
 હર પર તેનું કામ, નિત્ય નિત્ય પર નેકે ;
 મા તો કામગી ફગ, તસુ એકે તવ ચાલે ;
 લીકરી ગમે ગામ, મોજ ધળેરી મહાલે ;
 વળી તે લીકરીનો લીકરો, માતા કેરો તાત છે ;
 સાતવડે શાળા સમજાવે વિશ્વવિષે વિખ્યાત છે.

૬૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૨૪. આંખ.

આદલું	બમર	છાંજલી
રતાંધળો	ખાળવું	સારે છે
પોપગું	રજ	પાંપણ

આંખ છે તો નાનીસરખી, પાણુ એવો મોટી મોટી જાયસો

* આદલું એટલે અરશી. † છાંજલી એટલે હજીવું.

દેખા છે. તાતા ચાટલામાં જોમ આપે આકાર પડી રહે છે, તેમજ એમાં પડ છે. એવડે ખરેખરો આકાર ને રંગ જણાય છે. આંખ મોંપર નાનાસરખા ગોખલામાં રાખી છે. એ ગોખલો હાડકાનો છે, તેથી આંખનું જતન થાય છે. આંખની ઉપર કમાનના જેવી બમર હોય છે, તે છાજલીનું કામ સારે છે. પોપચું આંખના બારણાનું કામ કરે છે. પોપચાને લીધે ઝીણી રજ કે ઘાચું ચત્તવાણું આંખમાં જવા પામતું નથી. કંઈ જીવડું ઊડતું ઊડતું આંખમાં જતું હોય, તો તેને પાંપણ ખાળે છે. જો એક આંખે આંધળો હોય, તેને કાચો કહે છે. બે આંખે જોને સ્વચ્છતું નથી, તેને આંધળો કહે છે. દહાડે દેખાતું હોય, પણ રાત્રે જોને દેખાતું નથી, તેને રતાંધળો કહે છે. એના ઉપર દવા રાખવી, ને આપણા આંખો આજી છે, માટે પર-મથ જો પડ માનવો.

પાઠ ૨૫. મેહનતવિના કંઈ મળે નહીં.

કપડા	બળતણ	લટકતાં
કહેવત	બાખરી	કુંભાર
ઘાટ	કાંતણું	વણવું

મેહનત કરીએ તોજ આવાપીવાનું ને આઠવાપહેરાનું મળે. ધાન્ય બોંયમાંથી થાય છે, પણ એડીને વાંચે નહીં. તો કંઈએ પાકે નહીં, એને પાકે નહીં ત્યારે આડીએ શુ ! માટે મેહનત કરીએ તોજ આવા મળે.

સંધવાને કાલે બળતણ તોએએ તે તૈયાર છે, પણ ઝાડને કાપી લે ત્યારે કામમાં આવે.

વાસણું કંઈ ઘડેલાં તૈયાર બોંયમાં કાઢેલાં નથી, માટી એકી કાઠને કુંભાર તેજો ઘાટ ઘડે, ને પછી પકવે ત્યારે વાસણુ થાય.

ઓઠવા પહેરવાને લૂગડાં જોઈએ, તો તે પણ ત્રાડે તૈયાર લટ-
કતાં નથી. એ તો જ્યારે ખેતરમાંથી કપાસ લાવે, પછી તેને
કાંતે, ને વણે, ત્યારે કામમાં આવે

એ બહુ સુખને માટે તો ખરું, પણ મહેનત કરીએ નહીં તો
એમાંનું કશુંએ મળે નહીં. કહેવત છે કે “સાકરીવિના
ભાખરી નહીં.”

પાઠ ૨૬. મેહેનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૧.

ધરતી

થોડ

દોહરા.

ભીત્રા ખાવા પહેરવા
અને ઓઠવા અંગ,
મળે મેહેનતમાંથી
રંગના પીળા રંગ.
ધરતીમાંથી ધાન્ય તો
ઘોડે ઘોડે થાય.
ખાંતે જો ખેડે નહીં,
ખાવાનું શું ખાય ?
આપણને સૌ ઈશ્વરે
આપ્યા છે ઉપાય ;
પણ ખૂળતણ વાસણવિના
શી રીતે રંધાય ?

(૨૨)

પાઠ ૨૭. મેહુનતવિષે કવિતા.

ભાગ ૨.

હાલ વખત રાણગાર પરધેર સરસ કાં

દોહરો.

તે તો તું તૈયાર કર.

કાં કરી આપે હોય ?

તારે તારા અર્થનું

હાલ વખત તે હોય.

નથી લટકતાં લગડાં

તે ઝાડે તૈયાર ;

વાળી કાંતે બે વણે,

થાવ અરસ રાણગાર.

માટે મેહુનત બે કરે,

ધેર રહી પરધેર,

આકરી કરતાં ભાખરી

પામિ સુડી પેર.

કવિ દત્ત ડા.

પાઠ ૨૮. દાન.

આપના પરોપકાર આશિષ સૂમ

આંતરડી પુણ્ય વાવરવું કૃપણ

અણુનો એકડો દગલો કરી રાખ્યો હોય. તો તેમાંથી અંધ

હોડે છે, પણ ભોંયપર પાતળું પાતળું, લીપ્યું હોય, તો કામ આવે. એજ રીતે જે માણસ ધન સંઘરી રાખે છે, જે મુદ્દલે વાવરતો નથી, તેને લોક સૂઝ એટલે કૃપણ કહે છે. પરમેશ્વર પણ તેનાપર નારાજ રહે છે. પણ તેજ ધન ગળાપ્રમાણે જો પરોપકારમાં નાંખ્યું હોય, તો પૈસો લેખે પડે છે. ગરીબગરબાની આંતરડી આશિષ દે છે, જે તેથી પરમેશ્વર રાજ થાય છે. વળી તેને દુનિઆમાં જરા મળે છે.

જે એતરમાં કંઈ વાવેલું હોય છે, તેમાંજ ખાજું કાંઈ વાવીએ તો ફોકડ જાય છે, તેમ જે કોઈ સુખી છે, જે જેને કશી આપદા નથી, તેને કશું આપીએ તો નંકામું જાય છે. પણ જે ગરીબ, કંગાલા, જુએ મરતાં માણસ હોય, અને જેના હાથપગ અટક્યાથી મહેનત મજૂરી થતી ન હોય, તેવાને આપવું એ ધણું સાફ કામ છે.

પાઠ ૨૯. સાચ. -- ભાગ ૧

દેશાઈ	રાખલા	ગચ્ચો
ઉઠ્યાં	ચપ્પુ	રૂપિયા

ગાપુભાઈ કરીને કોઈ દેશાઈ હતો, તેને એ છેઆ હતાં, એક દીકરો ને એક દીકરી. એકનું નામ લલ્લુ ને બીજાનું નામ લખી. લલ્લુ પાંચ વરસનો ને લખી છ વરસની હતી. એ ઓકરાંની માનું નામ મણીયા હતું. ગાપુભાઈ ને મણીયા બે ભલાં માણસ હતાં, તેથી એમનાં બંને ઓકરાં પણ સારાં ઉઠ્યાં. કોઈ દહાડે લડે નહોં, ગાળો ન દે, જૂઠું ન ખોલે, ને એક એકના ઉપર ઘણું હેત રાખે. એના હું તમને એક બે રાખલા ચપ્પુ. એક દહાડે દેશાઈએ લખી ધડવાનો સારો ચપ્પુ આપ્યો, તે ઘરમાં સૌએ બહુ વખાણ્યો; લલ્લુને પણ તે બહુ

ગમ્યો. ખોળે દહાડે સવારમાં લલ્લુ વહેલો ઉઠ્યો, ને પેલો ચપ્પુ લઈને રમવા મંડ્યો. ને દેખે તે કાપે. એવામાં દેરાઈની ત્રીય રૂપિઆની માટી પાઘડી દીધી, તેને પણ માટી કાપ મૂક્યાં. સવારે રમવાનો વખત પૂરો થયો. ત્યારે લલ્લુ ને લખી નિરાળે ગયાં. પેલી પાઘડી ફાટ્યાની વાત કોઈએ જાણી નહીં.

પાઠ ૩૦. સાચ્ય.—ભાગ ૨.

સાચ્યાબોલું

ગભરાવું

ધીરજ

અપોરે જમીને દેરાઈ બહાર જવા નીકળ્યા, ત્યારે જેવા પાઘડી લઈને માથે ઘાલવા ગયા કે પેલો કાપ નજરે પડ્યો. તેવાંજ ધરનાં સૌ માણસને ખોલાવીને પૂછ્યું, આ પાઘડી કોણે ફાડી? સૌએ કહ્યું, અમે કોઈ કંઈ જાણતાં નથી. એવામાં લલ્લુ નિરાળેથી આવ્યો. એણે ધરનાં સૌ ભેગાં થએલાં જોઈ પૂછ્યું. બાપા, આં શું છે? બાપે કહ્યું, જોની, આ મારી માટી પાઘડી કોઈએ કાપી નાંખી છે. એ સાંભળીને પેલા છોકરો પેહેલાં તો જરા ગભરાયો ખરો, પણ પછી ધીરજ આણીને બોલ્યો, બાપા, હું જૂઠું નહીં બોલું, એ તો મેં ફાડી, હવે કેમ થશે? દેરાઈ જરા એ ખીન્યા નહીં, પણ સામે છોકરાને છાતીએ આંપીને કહ્યું. કંઈ ફીકર નહીં. કદી એવી સો પાઘડીઓ ફાટે તોએ શું થઈ ગયું? પણ તું જૂઠું ના બોલ્યો તેથી હું બહુ રાજી થયો. તું જો જૂઠું બોલ્યો હોત, તો મને તારું મો ન ગમત. સાચાબોલું છોકરું સૌને વાહાલું લાગે. કલ્લુ, આજપછી વાંક કરવો નહીં, ને કદી અજાણતાં થાય, તો તે આજની પેઠે સાચું બોલીને ઝઠ માની દેવો.

પાઠ ૩૧. સાચવિષે કવિતા:

સંકટ	પરલોક	રાજ	શુભ
*ક્રોડ	હોડી	સિંધુ	

દોહરા.

સહીએ સંકટ સર્વ પણ
 કરીએ સાચી વાત ;
 લઈએ સુખ પરલોકમાં,
 રહીએ સુખી દિનરાત. ૧
 સાચું તે શુભ છે સદા,
 જૂઠું દુખ દેખાય ;
 ક્રોડ ઉપાય કરી જીએ,
 સાચી સુખ થાય. ૨
 સાચે કામ સરે સદા,
 જૂઠું નક્કી ન થાય ;
 કાગળની હોડી કરો,
 તેથી ન સિંધુ તરાય. ૩

ક. ૬૦ ડી.

૫૧૬ ૩૨. ઘેટાં.

કાતરવું ધાબળીઓ કામળો બરવાડ

ગુઓ આ કામળો, એ રોનો થાય છે ! તમને ખબર તો હશે ? નહીં તો હું તમને કહું. ઘેટાં તો તમે દોડાં હરો ! એ કાંઈક બકરાનાં જેવાં હોય છે, ને એનાં શીંગડાં વગેરેનાં હોય છે. ઘેટાંને શીંગડાં નહોય, ને ફેટલાંએક ઘેટાંને પાણી નથી હોતાં. એને આખે ડીલ નિમાળા ઘણા હોય છે. તેને ઊન કહે છે. આપણા દેશમાં તો એ ઊન યાળજેનું છે, ને એના કામળા, કામળીઓ. ને ધાબળીઓ થાય છે, પણ જ્યાં ઠાઠ બહુ પડે છે, ત્યાંના ઘેટાંનું ઊન ઘણુજ ઝીણું ને સાફ થાય છે. એના લૂગડાં ઘણાંજ સાગં બને છે. ઊનને લીધે તેમને ઠાઠ નથી વાતી. વાહ ! શી પર-મિશ્વરની દયા ! ખરે, નહીં તો એ મિસારાં ઠાઠે મરા જત ! ઉનાળામાં બહુ તાપ પડે છે, તેવારે બરવાડ ઊન કાતરો લે છે. એથી જ કામ થાય છે ; બરવાડને, એ ઊનના પૈસા ઉપજે છે, ને ઘેટાંને સુખ થાય છે. એમિવાય એનું ચામડું ને દૂધ કામમાં આવે છે. એ બાપડાં એવાં ગરીબ છે કે કોઈને દુઃખ દેતાં નથી.

૫૧૬ ૩૩. લીમડો.

ઝરવું લીંબોળીઓ રોગ પેટી
લીમડાનું ઝાડ રાગિઆમણું દેખાય છે. એનાં પાંદડાં ખોપ-

ઠિઆ રગના થાય છે, ને આંમલીનાં પાદડથી મોટાં હોય છે. લીમડના ઝાડને ગિગતાં ઘણાં વગસ લાગે છે એ ઝાડમાંથી યુદ્ધર ઝરીને નીકળે છે. લીમડને રાયણના નેવી લીંબાળીઓ આવે છે, તે પકે ત્યારે ગળા લાગે છે. પણ અનાં પાતરાં તો કડવાં વિખલેવાં હોય છે જેટલાક રોગમા લીમડનાં પાંદડાં આસડને ઉકાળે કામ આવે છે. લીમડનાં ઝાડ વીરા વીર હાથ ઉચા હોય છે. અનુ લકડુ ધમિરત બાંધવામાં જેટલેક ઉકાળે કામમા આવે છે અનાં પાટીઆની પેટીઆ થાય છે, ને ખીખા કામમાં પણ આવે છે.

જેટલાંક લીમડનાં ઝાડ મીઠા પગુ થાય છે, તેનાં પાંદડા કઢીમાં નાંખે છે તો તે બહુ રવાદ થાય છે.

પાઠ ૩૪. ધાન્ય.

ડુંડું	પૈસાદાર	કળસલું	બાજરીઉં
ઉંબી	કડબ	પૂગા	

વરસાદથી ધાન્ય પકે છે. તેમાં જેટલાંક તો વગસાડમાં એકજ વાર વવાય છે. બાજરી આમાંસું બેસતાં વવાય છે, ને દીવાળી પેટેલાં તૈયાર થાય છે જર પણ તેવામાંજ થાય છે, પણ જરા મોડી પકે છે પગુ ઘઉં તો શિઆળો બેસે ત્યારેજ વવાય ને ઉનાળો બેસને કપાઈ ગહે.

આ ત્રણે અનાજ ખાધામાં આવે છે કાર્જ બાજરી ને કોઈ જર ખાય છે. પણ મોટા પૈસાદાર લોકો તો ઘઉં ખાય છે.

જર બાજરીના સાંઠા લાંગા હોય છે. તેને કડબ કહે છે. તેના પૂગા બાંધે છે. તે પૂગા ઢોર ખાય છે.

જેમાં જનર બાજરી થાય છે. તેને કુકુ કે કણસણું કહે છે. જેમાં બાજરી થાય તે બાજરીકું. ને જેમાં ઘઉં થાય તે ઉખી કહેવાય છે.

કણસણાને મસળે ત્યારે તેમાંથી દાણા નીકળે. તે દાણાને ઘટ્ટીમાં દળીને લોટ કરે, ત્યારે તેના રોટ્ણા થાય, તે રોટ્ણા આપણે ખાઈએ.

પાઠ ૩૫. ધાન્યવિષે કવિતા.

તલસરા	શીંગ	કઠાંગ	પોપટ
શેરડી	જવ	ડાંગર	

દોહરા.

બાજરીઆમાં બાજરી
જનર કણસણે જોય,
ઉખીમાં તો ઊપજે,
ઘઉં ડાંગર જવ હોય.
તલના તે તો તલસરા,
શીંગે સર્વ કોળે,
થાય ચણાના પોપટ,
શેરડી શાકર ગોળ.
ઓમાસાના ચારમાં
થાય બાજરી જનર,
શિયાળામાં ઘઉં ચણા
તે સર્વે તૈયાર.

પાઠ ૩૬. ધરતી.—ભાગ ૧.

કિલ્લા   નાળાં   મરડિઆ   પાહાડ

ધરતીઉપર શું શું હોય છે ? બહુએ હોય છે ; એક તો નદી હોય, તેમાં નહાઈને ડીલ સાફ કરે છે ; લગડાં ઘોઘને તેમાંનો મેલ કાઢી નાંખે છે ; પાણી પીને તરસ મટાડે છે. પાણીવગર માણસને જરા પણ ચાલે નહીં, માટે પરમેશ્વરે ઘણું ઠેકાણું પાણી ભરી રાખ્યું છે. કુવા, તળાવ, નદીઓ, એ સૌમાં પાણી પીવાનું હોય છે. નદીઓને કાંડે ખેતર હોય, તેને તેમાંથી પાણી પાય છે. એવગર નદીઓ બહુ અપમાં આવે છે. ધરતીઉપર પાહાડ હોય છે ; તેની ભોંય ખંડતી નથી, તેથી ત્યાં ઝાડ ઉગી નીકળ્યાં હોય, તેનાં લાકડાં ધર બાંધવાનાં કામમાં, તથા બાળવાના કામમાં આવે છે. વળે ધરતીઉપર ઘાંસ થાય તે દોરના ખાવામાં આવે છે. વળી પાહાડઉપર રાજ્ય મોટા દિલ્લા બાંધે છે, તેથી ખીજા પ્રાંતથી એકાએક તે લેવાતા નથી. ધરતીઉપર નાળાં હોય તેમાંથી મરડિઆ કાંકરા નીકળે છે, તેનો ચૂનો થાય છે. તે ધર બાંધવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૩૭. ધરતી.—ભાગ ૨.

રાત   અનેક   પદાર્થ   હીરા

મ.ણેક   * જમફળ   અંબુ

ધરતીઉપર વન છે, તેમાં મોટાં મોટાં ઝાડ ઉગે છે. તેનાં લાકડાં ધર બાંધવાના કામમાં આવે છે. સરખી ભોંય

---

* જમફળ એટલે જમરખ.

હોય, તેઉપર એતર થાય, તે તાં ઘણા પાકે. કપાસ પાકે છે, તેનાં લૂગડાં વણાય છે. ધાતુની ખાણો હોય, તેમાંથી વાસણ કરવાની ધાતુ નીકળે છે. તેની તપેલી, લોટા, લોટીઓ, ખીલા, પાળીઓ, એ બધું થાય છે. ભોંયમાં હીરા માણેકની પણ ખાણો હોય છે. ભોંયમાંથી માટી નીકળે છે, તેની ઇંટો, નળાઓ, ને કચરાનાં વાસણ થાય છે, એવગર માટીનું ખીચુ પણ બાણુ થાય છે. આપણે જમકુળ, કેળાં, લીંચુ, જાંબુ આદિએ છીએ તે પણ વાડીઓમાં થાય છે. ત્યારે હવે કહો, નદી, નાળાં, કુગર, એતર, વાડી, રાત્ર, ખાણ, એ બધાં કોને કાળે કર્યા છે? માણસનેજ કાળે. ત્યારે આપણે પરમેશ્વરના પાડ માનણે જોઈએ તે આપણા મુખનાં માટે જગતમાં અનેક જાતના પદાર્થ કરી રાખ્યા છે.

પાઠ ૩૮. માખાપત્ની સેવા.

સેવા જંપવું દાન

માખાપત્ની સેવા કરવી. તેમના ઉપર હેત રાખવું. જુઓ, તે તમાગઉપર કેટલું હેત ગણે છે! તમારો જન્મ થયો, ત્યારથી આજલગણુ તમને ઉછેરતાં તેમને બહુ દુઃખ પડ્યું છે. તમે

નાનાં આગદ હતાં, ત્યારે તમને આજનાં કે હીંડનાં નહોતું આવડતું ; તમારાથી કશું નીપજે નહીં. આજે દહાડો આ આ કરતાં, જે રોઈ રોઈને એટલાં તમને પજવતાં જે તે જીવીને મેસવા પામતાં નહીં.

સંમેશમાં આપણાપર માઆપ જેવું બીજુ કશું રાગુ હેત વહાલ રાગે ! તમારે મુખે મુખીક, ને તમારે દુઃખે દુખીક, માઆપવિ ॥ બીજુ કોણ છે !

તમે માંદાં પડો છો ત્યારે, કે કાંઈ વેદના ચતી હોય ત્યારે તે જોઈને તમારી દાઝ કોને આવે છે !

માઆપ કહે તે માયે ચડાવવું, ને તેમના કલ્યામાં રહેવું. તેમણે કાંઈ કામ કહ્યું હોય તો તેમના મોઆગળ કરવું, ને તે ન હોય ત્યારે પણ તેવુંજ કરવું.

પાઠ ૩૯.

માઆપના ગુણવિષે કવિતા.

અવસર,	અમાપ	બરદાશ	દાસ
ટગમગ	ધડી	ઉમર	

દેહરા.

ટગમગ પગ ટકતો નહીં,
આઈ ન રાકતો આજ ;
ઉઠી ન રાકતો આપથી,
સેથ હતી નહીં લાજ.

એ અવસર આણી દયા
 બાળકને માઆપ
 સુખ આપે દુઃખ વેડીને,
 એ ઉપકાર અમાપ.
 ક્રોધ કરે એવે સમે,
 બે ઘડીએ બરદાર ;
 આખી ઊમર થઈ રહે,
 તે નરનો નર દાસ.

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૪૦. બાવળ.

શૂળ કૂમતું પરડા નાઈડી આરા
 પુઠીઆં તૂરાશ કુંડ ઉતરડવું આળાં

બાવળનાં ઝાડ ઘણાં આરા કાળા ભોંયમાં નીપજે છે. એની શૂળો લાંબી હોય છે. તે કોઈના પગમાં વાગે છે તો ઘણી હંડી પેસી જાય છે. એનાં ફૂલ પાળાં કૂમતાંજીવાં થાય છે, તે પછી શીંગા થાય છે, તેને પરડા કહે છે. તેનું ગામડાંમાં ગરીબ લોકે આથાળું કરે છે, તે ઢોરને પણ ખવરાવે છે. બાવળનાં પાંદડાં આમલનાં પાંદડાંથી ઝીણાં હોય છે. એ ઘણાં ઉચાં થતાં નથી, તે એનો છાયડો પણ પૂરો મળે નહીં. બાવળનું લાકડું મજબૂત હોય છે, તેથી ગાડાં બનાવાના કામમાં ઘણું આવે છે. પૈડાંની નાઈડી, આરા, પુઠીઆં. એ સૌ બાવળના લાકડાનાં થાય છે. દાતણ બાવળની શીઠીઓનાં થાય છે એ ઝાડની છાલમાં તૂરાશ રહેલી છે, તેથી કુડમાં એનું પાણી બરીને તેમાં ઢોરનાં ઉતરડી કહેલાં આળાં આમડાં સાફ થવાને નાંખે છે. બાવળના થડમાંથી યુંદર ઝરે છે, તેમાં ચીકણ બહુ હોય છે.

પાઠ ૪૧. શેખસહી.

તુરંગ બોહોળાં ધુણાવવું માલિક

શેખસહી ધાડવો વેપાર

એક જણે ચોટામાંથી ધીનો ધાડવો વેચ્યો તો લીધો, ને ચાર આના આપવા કરીને એક શેખસહી કરીને મળૂર હશે તેને માથે તે ચડાવ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં શેખસહીના મનમાં તુરંગ ઉડવા માંડ્યા જે, મળૂરીના ચાર આના આવશે, તેની એક કૂકડી લઈશિ, એને તેનાં બચ્ચાં થશે, તે વચ્ચીને એક બકરી લઈશિ; તેનાં બચ્ચાંકુચ્ચાં વધશે, તે બધાં વચ્ચીને એક ગાય લઈશિ. તે સાંજસવાર મળીને આઠ શેર દૂધ તો દેશે. તેને શેખ વચ્ચી વચ્ચીને સારપિંડે પૈસા એકઠા કરીશ.

પછી તેનાં વાજરડાં બોહોળાં થશે, તે વચ્ચીને ઘણા રૂપિયા ઉપજશે, એટલે વેપાર કરવા માંડીશ, તેથી ઘણા રૂપિયા કમાઈશ. પછી હું પરણીશ. મારે એક છોકરો થશે. કોઈ વેળા તે આવીને મને કહેશે, બાપા, જમવાને હો, ત્યારે હું ઝોકું ધૂણાવીને કહીશ જે હમણાં નહીં આવું. આવા વિચારમાં તેણે અરેખેં માથું ધૂણાવ્યું, તેથી ધાડવો નીચે પડીને ફૂટી ગયો. ત્યારે પેલા ધીના માલકે એને બહુ મારવા માંડ્યો ને કહ્યું, અરે મૂરખ, મારો ધાડવો કેમ બાગ્યો? ત્યારે શેખસહી બોલ્યો, અરે બાઈ, તારો તો ધાડવો બાગ્યો, પણ માંહે તો આવું થયે બાગ્યું.

પાઠ ૪૨. ધર.—ભાગ ૧.

અણતર માળી લેવું જોશરી સાદું

* હાટડાં ભોંયરં છોવરાવવું મોભ

વળીઓ વાંસ કાથો

માર શેડનું ઘર બંધાય છે, તે હું કાલે જોવા ગયો હતો. ભોંયમાં પાંચાં નાંગીને તેઉપર અણતર આલ્યું છે. મેં આગળ જોયું હતું ત્યારપછી કરા ને પછીત તૈયાર થઈ. ટાંકું, કુવો, પાણીઆરં, એ પણ થાય છે. હવે ઓરડામાં બળાઓ મૂકવી રહી ગઈ છે તે મૂકશે, અને હાટડાંને બારણાં કરશે. મારા કાકાને ઘેર તો ઓરડામાં ભોંયરં છે; કોઈ વખત બા જોવું હોય, ત્યારે તેમાં વાસણકુસણ, ઘરેણાંગાંઠાં સેવે બેરે. શેડના ધરની પરશાળ ને જોશરી એ બેઉ મોટાં છે. હવે વરસાદના દહાડા આપ્યા તેથી ઝટપટ છાપરં માળી લેરો. મોભ, વળીઓ, વાંસ, કાથો, એ સર્વે આણી મૂક્યાં છે. નળીઆંનું સાદું કુંભારજોડે આગળથી કરી રાખ્યું છે. ટાંકાની પાસે એક રાખ્યો છે, તે છોવરાવ્યો છે. એ ધર બહુ રજિઆમણું છે.

---

* હાટડાં એટલે તાકાં.

† માળી જોવું એટલે નળીઆં ચઢાવવું.

પાઠ ૪૨ ધર. ભાગ ૨.

નિગરનું મનગરાં છજનું યોરસાં
પાટડા સાગ *છોલાણું લુહાર

મારા રોડના ધરના આંગણમાં છૂટ સારી છે, ને
આંગણ મેડાઉપર મનનું છજનું મૂકી દીધું છે. તે એવું
નિગરે છે કે કંઈ મળ્યા નહીં. તેની પાંચ પાડીઓ તો
રસ્તાપર છે, ને કેટલીક છીડીમાં પડે છે. એ ધરને
એટલા પગ સાગ હિંચા ને પોણા છે. મેડે વડાવ્યો
છે, તેમાં પાટડા ને પાટીઆં સાગનાં નાંખ્યાં છે. દાદરો
ને તીસણી આ પોણા છે. વચલા માળની ભીંતે ખુ-
ટીઆં ને તાકાં થોડાં મુકાવ્યાં છે. ઘણાં તાકાં હોય, ને
તેમાં દીવાળાં કોડીઆં મુકે, તો ભીંતે તેલના રેલા રેલા
થઈ શકે છે. એ ધરમાં બધું છાલાણું થઈ રહ્યું છે.
ભેંચતળાએ, મેડે, ને છેક ત્રીજે માળે યોરસાં દેવડાવ-
વાનાં છે. પાડી પાડીનાં કમાડ સુતારે તૈયાર કરી
શખ્યાં છે. તે હવે ચડાવશે. નકુચા, સાંકળો, ને મન-
ગરાં, લુહાર કલિજ આવી ગયો. આજ પાછો જઈને
બેઠક આવીશ ને કેટલાં કામ તૈયાર થયું.

* છોલાણું એટલે છો દેવડાવું.

પાઠ ૪૪. ઘરવિષે કવિતા.

છાજવું	*ચૂનાળાં	નીર	સૂડા
મેના	કોરા	હીંચકો	ખાટ
ગાલીઆ	ભૂપતિ	ચિત્ર	

બુજંગી છંદ.

છાજવું જાલીઆં માલીઆં ખૂબ જાતે,
 રૂડાં આરોએ આરણાં તો પિરાતે,
 ઘડ્યાં પાણીઆરાં રસોડાં રૂંપાળાં,
 ચણાં છંદથી ને દીસે છે ચૂનાળાં. ૧
 તૂટે છે ન ખૂટે ભચ્યાં નીર ટાંકાં,
 પીએ જેથી પાણી વળી લોક વાંકાં,
 મોઢા બોલ બોલે સુડા શુદ્ધ મેનાં,
 જડ્યાં પીતળે પાંજરાં રંગી જોનાં. ૨
 ખની જેઠો ને કોરા અગાશી,
 મૂંઝા સેજ ને હીંચકો ખાટ આસી ;
 †ગાલીઆ બીજાથી ગમે તેવી રીત,
 ભલા ભૂપતિનાં ક્રોધા ચિત્ર ભીતે. ૩

ક૦ દ૦ ૩૦

પાઠ ૪૫. નાક ને મોઢું.

સજડ	નસકોરાં	ડાયું
હણહણવું	દાઢ	વાયા

નાકજુડે સારી નરસી વાસની ખળર પડે છે. નાકનો

* ચૂનાળાં એટલે ચૂનાનાં.

† ગાલીઆ.

ઉપરો ભાગ હાડકાનો હોય છે, ને હેડનો ભાગ પોચો હોય છે. નાકનાં બે ડાણાં દેખાય છે, તેને નસકારાં કહે છે.

મોંવડે ખાનાનું ને બોલવાનું કામ ચાલે છે. હોઠ દાંતને જાળવે છે, ને બોલવાના કામમાં ટેકો દે છે. દાંત બનીરા હોય છે, ને તે ડચ્ચામાં સજડ હોય છે. આગલા દાંતને ધાર હોય છે. તેની ખાતીનું હોય તેના ઝીણા ઝીણા કડકા દ્રવ્ય છે ; ને ધંટીમાં જેમ દબાય છે, જેમ દાઢવડે તે કડકા ચવાઈને તેનો ભૂકો થાય છે. જીમવડે ખારો, તીખો, ગળ્યો, એવા સ્વાદ જણાય છે.

માણસ જેમ બોલે છે તેમ જનાવરની બોલાતું નથી, માટે માણસને વાચા છે એમ કહે છે. જનાવરને એવી વાચા નથી. જનાવર બોલવા જેવું કરીને રાજામાંથી જે સાદ કહે છે. તેનાં નામ જુનાં જુનાં છે. ઘોડો બોલતો હોય, વારે કહેશે દળુહણું છે, ગાય બગડે છે, ગંધકું ભુકે છે, દૂતર બસે છે.

પાઠ ૪૬. ખીજવું.

છેલ્લું પંચરૂપી અડક્ટ પછડાઈને અટવાઈને

અકરગતો કરીને છોકરો નિરાળેથી છૂટીને ઘેર જતો હતો. તેને રસ્તામાં ખીજે છેકરે કહ્યું કે તારી ચોટલી બહાર રહી છે, તે ખાટું દેખાય છે. એ તેં છેલાઈમાં રાખી છે કે અમથી ? ગમલાનો સ્વભાવ બહુ રીસાળ હતો તેથી બોલ્યો. મારી ચોટલી બહાર રહી છે, તેમાં તારું શું ગયું ? ખાટું દેખાશે તો મને દેખારો. એટલામાં તેને ખીજા છોકરા બાલસાહેબ, લાલસાહેબ, કહીને ખીજવવા મંડ્યા. તેથી

તેમને તેણે છૂટી પાટી મારી. પણ પેલા ખશી ગયા, તેથી વાગી નહીં, ને એક ઓટલાના પગથીઆ સાથે પછડાઈને ભાગી ગઈ. પેલા છેાકરા વળી એને ખીજવવા મંડયા, ત્યારે એણે પગરખી છૂટી ફેંકી, તે છાપરાપર જઈ પડી, એટલે તો બહુજ ખીજવાઈને તેમની વાંસે દોડ્યો. એવામાં સામેથી એક ગાય દોડતી આવી, તેની આડકૂટમાં અટવાઈને ખા-ઓચીઆમાં પડ્યો, તેથી લૂગડાં ખગડ્યાં, ને પગ ભાગ્યો. ઘણીક વારે એનાં માળાપને ખખર થઈ, તે આવીને તેડી ગયાં. ઓસડ કરતાં ઘણું દહાડે સરે થયું. ને ખીજવાય તેના એવા હાલ !

પાઠ ૪૭. કૂતરું.

અરેખાં અવતરવું *ગેલ

ખારીલાં ફૂરકુરીઆં બોટીલાં

કૂતરાને આર પગ ને ૧૮ આંગળાં હોય છે. તેની પૂછડી વાંકી હોય છે. ને માણસ આડો હોય અને કોઈની સારી રીઆમણુપ્રમાણે થોડી વાર ચાલી પાછી આડો ચાલે તો તેને કહે છે કે કૂતરાની પૂછડી વાંકીની વાંકીજ. કોઈ અભણા માણસને દેખે કે કૂતરાં ધૂર-કવા માંડે છે, ને પાંચે આવે એટલે બસવા માંડે, ને લાગ આવે તો બચકું પણ ભરે. કૂતરાં બહુ અદેખાં તથા ખારીલાં હોય છે. એક ફળીઆનું કૂતરું ખીજ ફળીઆમાં ગયું. હોય તો તે ફળીઆનાં મરણાં કૂતરાં એ-કઠાં થઈને તેને કાઢી મૂકે ત્યારે જાપે. કૂતરાં ત્યારે

* ગેલ એટલે કૂતરા લાડ કરે છે તે.

ખીખે ત્યારે પૂછડી પાછલા પે પગવચ્ચે ધ્રાજી દે, અને રજી હોય ત્યારે પૂછડી હજાયે. કુતરાનાં બચ્ચાને કૂર-
દ્વારીઆં કે ભોટીલાં કહે છે. તે આંધળાં અવતરે છે; દરા
બાર દહાડકેડે તેની આંખો ઉઘડે છે. કૂરકુરીઆં નાનાં
હોય ત્યારે વહાજાં લાગે છે. તે છોકરાંની સાથે બહુ
ગેલ કરે છે.

પાઠ ૪૮. છોડવા.—ભાગ ૧.

ખીલવું

અંગ.

છોડવાનાં જુદાં જુદાં કિસ્સાં અંગ છે, તે તમે જા-
ણો છો! પેના એક છોડ ઉખડી લાવો, જોઈએ વાર,
તમને શું શું માલમ છે?

આ તો બોંયયાં દટાઈ રહ્યું હતું તે મૂળીઉં, પણ પેલા
ત્રીશા વહે, જે વતી ઝાડ પાછી ચૂસે છે, તે ક્યાં છે?
તે તો કંઈ દેખાતા નથી! તે નરી આંખે દેખાય નહીં;
તે જોવાના તો કામ હોય છે, તેમાંથી જોઈએ, ત્યારે
નક્કર આવે. પણ મૂળીઆંબિના ખાનું કોઈ અંગનાં
નામ તમને આવડે છે? હા. આ રાતું દેખાય છે. તે
થડ, જે એમાંથી ઝળાં ફરેલાં છે. તેપર પાતરાં ઉગેલાં
છે. વાર, આ પાંદડાંનો વચ્ચે લાંબું ગોળ શું દેખાય
છે? એ કળી છે. એ ખીલશે ત્યારે એનું ફૂલ થશે.
જુઓ, આ ફૂલ. એનો રંગ પીળો છે. પણ એનાં
ખી તો કંઈ જણાતાં નથી! હમણા તે ખી શેનાં હોય?
ત્યારે ફૂલ ખરી જાય ત્યારે ખી બંધાય. હજી એને ખી
આવતાં તો વાર; પણ મારીપાસે થોડાં રાખેલાં છે, તે
હું તમને બતાવું. જુઓ, એ મરીતા દાણાં જેવડાં મોટાં
છે, એને વાંચીએ તો છોડ થાય.

પાઠ ૪૯. છોડવા.—ભાગ ૨.

લાગલાગટ

ખસખસ

ફળગો

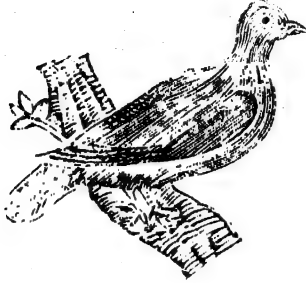
ખંધાં ઝાડને ખીઆં હોય છે. વારૂ, ત્યારે પેલા વડનું ખી કેવડું હશે! એ ઝાડ તો મોટું હોય છે, ત્યારે એનું ખીએ મોટુંજ હશે તો? ના, એને તો ટેટા થાય છે. થયું એ કંઈ વડનું ખી ન હોય, એ તો એનું ફળ. ભૂમ ભંજુ ને જોર એ ફળ છે, ને તેમાંથી જ ફળીઓ નીકળે છે તે ખી, તેમ ટેટાને ભાગતાં એમાં જ ખસ-ખસ જેવડા ઝીણા ઝીણા ઘાણા નીકળે છે, તે વડનાં ખી.

ખીને ભોંયમાં રોપીએ ને પાણી સીંચીએ, તો એક બે દહાડે તે પોચું થાય, ને તેમાંથી મૂળીઉં નીકળે તે જમીનમાં રહે, એને ફણગો કૂટે તે ઉપર આવે, તેને બે પાંદડાં હોય છે.

તે ફણગો યોગ દિવસમાં વધીને મોટો થાય છે, ને તેને ખીતંતં પાંદડાં આવે છે. પછી ફળી બેસે છે, તેમાંથી ફૂલ ખીલે છે, ને ફૂલમાંથી ફળ બંધાઈને તેમાં ખી પેદા થાય છે.

વારૂ કે વરાણા વાવીને યોગ દિવસસુધી લાગલાગટ જોવા કરજો, એટલે ઉપડી વાત તમને વધારે સમજશે.

પાઠ ૫૦. કપૂતર અને કીડી.

વહેજો ઉપકાર બહો ઝાંપ
તેડે ચટકો આજર

એક તરશી કીડી વહેજાઉપર પાણી પીવાને ગઈ હતી. તે ઘણા પાણીમાં પડીને તણાતી ચાલી તે એક કપૂતરે લીધી. અને તેને દયા આવી, તેથી ચાંચવતી ઝાડનું એક પાંદડું તોડીને પાણીમાં નાંખ્યું તેને વાળીને પેલી કીડી તેડે આવી. પછી એક દિવસ એવી વાત થઈ કે તેજ કપૂતર એક ડેકાણે બેઠું હતું, તે ન જાણે એમ એક વાઘરો તેઉપર ઝાંપ નાંખતો હતો. તે કીડીએ જાણ્યું એટલે તે વખતજ જઈને કપૂતરને પગે ચટકો બંધો, તેથી તે ચટ લઈને ઉડી ગયું. એ વાતઉપરથી સમજવું જી જીજીઉપર ઉપકાર કરતા રહેવું, અને કોઈએ આપણાઉપર ગુણ કર્યો હોય, તો તે મનમાં રાખીને લાગ આવે ત્યારે બહો વાળવાને સૂકવું નહીં. એવું કીધાથી પરમેશ્વર રાજી રહે છે, લોકમાં આજર વધે છે, ને આપણું સારું થાય છે.

પાઠ ૫૧. ડાંગર.

ક્યારડા પરાળ છાલાં ચોખા તર

વાહ! પેલા ડાંગરના ક્યારડા કેવા સારા દેખાય છે? તે કેવા લીલાશ્મ સરખા જણાય છે! ત્યારે ડાંગર પાકશે, ત્યારે એવા લીલા નહીં રહે, પણ પીળા થઈ જશે. પછી કાપીને ઘેર લઈ જશે, તેમાંથી દાણા ખંખેરી કાઢશે. દાણા કાઢી લીધાપછી જ રહે છે તે પરાળ કહેવાય છે; એ દોરના આધામાં આવે છે. એ દાણા એવા ને એવા કંઈ ખવાશે નહીં, પણ ભરડીને છાલાં કાઢી નાંખે, અને પછી તેને ખાંડે, ને ઝાંડે ત્યારે ચોખા નીકળે, તે રાંધીને ખવાય. હવે ડાંગર કોણ નીપજાવે છે? શું એ ખેડુત નીપજાવે છે? ના, તે તો જમીન ખેડીને તરવાય છે; પણ તેમાં દૂધ ભરાય છે, દાણા ખંધાય છે, ને પાકે છે, એ બધું કાંઈ ખેતરવાળાં કરે છે? ના, એ તો ખેડૂતી થતું નથી. એ કોણ કરતું હશે? એ બધું કરનાર ઈશ્વર છે. ત્યારે જ ઈશ્વર આપણે માટે એટલું બધું કરે છે, તેનો ભારે પાડ માનવો જોઈએ.

પાઠ ૫૨. બિલાડું.

માંજરી ધીઆળું તલપ તીણું લૂખું

બિલાડાને ચાર પગ, પૂછડી, ને ઘણા તીણા નખ હોય છે. એના પગ મેલા હોય, ત્યારે તે જીભવડે ચાઢી ચાઢી ધ્યાખા કરે છે. કેટલાંક છોકરાં ગંદાં રહે, તેના કરતાં તો બિલાડી કેવી સમજી! બિલાડીને પંખ હોય છે, તે એનાં

પાંચરતે સુરત આશીર્વાદનાં બાન કહે છે.

બચ્ચાઉપર ફરવે ત્યારે નખ માંહે ઘાલી દે છે. બિલાડીને ને હંદરને ઘણું વેર હોય છે. જો હંદર જરાં ચું ચું કરતાં સંભળાય, તો તે ટુકાણે હળવે હળવે જાહેને તલપ મારીને પકડે છે, તે વેળા નખ બહાર રાખે છે. બિલાડીની આંખ એવી ફરી છે કે તેને અંધારે પણ સૂઝે. જો બિલાડીને ધીઆણું ખાવાની ટેવ હોય, તેની આંગળ લખું ખાવા મૂક્યું હોય તો તે ખાવાની નહીં, પણ જરાએ ધીનો હાથ દીધો હોય તો તરત ખાવા માંડે.

હંદર ઘરમાં થયા હોય, ને બિલાડી પાળી હોય તો ઘરમાં બિગાડ થતો રહે. બિલાડી એનાં બચ્ચાને એક ટુકાણેથી ખીન્ને ટુકાણે મોંમાં ઘાલીને લઈ જાય છે, ત્યારે જરાએ દાંત લાગવા દેતી નથી.

પાઠ ૫૩. બીકણ છોકરો.

બીકણ

એક છોકરો ઘણોજ બીકણ હતો. માણસથીએ બીએ ને જનાવરથીએ બીએ. ઘરમાં કોઈ અજાણ્યું માણસ આવે કે માંની સોડમાં જરાઈ જાય. બોલાવે તો બોલે પણ નહીં. કોઈની સામુંએ જુએ નહીં. હંદર કે ચકલી દેખે તો બીએ. ગાય કે બકરી દેખે કે માંને બાઝી પડે. ફૂર કુડીઆં જુએ તો નાસી જાય. એક દહાડે તે નિરાળે જતો હતો. ત્યારે રસ્તામાં એક નાનું ફૂરકુડીલું ચેલ કરતું કરતું તેની જોડે રમવા આવ્યું, એણે પેલા છોકરો બાંન નાંહો. ફૂરકુડીએ કાણ્યું કે એ મને જોડે તેડી જાય છે, મારે તે પણ પાછળ દોડ્યું ત્યારે એ છોકરો વધારે ગભરાયો તેથી કાદવમાં પડી ગયો. આખે ડીલ ને ગધે લગડે કાદવ

કાદવ થઈ ગયો. મોંમાં, નાકમાં, આંખોમાં, બધે કાદવ ભરાયો. પડ્યો પડ્યો રહે, પણ કાદવમાંથી નીકળાય નહીં. રસ્તે જનારા જોડે મળી તેને હાડયો, જે ઘેર ચૂકી આપ્યા. તે દહાડાપછી એ છોકરાએ ખીવાની ટેવ છોડી દીધી.

પાઠ ૫૪. મીઠું.

દરિયા	રાશ	અગર
અગરીઓ	કચારા	ઉસરડવું

દરિયા કાંઠે ડાંગરના કચારા જેવા મોટા પેટાના પાડા કરીને તેમાં દરિયાનું પાણી ભરે છે. પછી તે પાણી સૂરજને તાપે કરીને સૂકાઈ જાય, એટલે તેમાં તળીએ માકાનું પડ બંધાઈ રહે છે. તે બહાર કાઢીને તેના મોટા ઢગલા કરે છે, તે મીઠાની રાશ કહેવાય છે.

જે ટુકાણે મીઠું પાકે છે તેને અગર કહે છે, અને મીઠું પકવનારને અગરીઆ કહે છે.

મીઠાના રાશ આમાસામાં ઘોવાઈ ન જાય, તેટલા મોટા તેના પર મંટોડી ઢાંકે છે, અને કેટલેક ટુકાણે તો તેનાં પર ઘાસનાંખીને બાળે છે, તેથી ઉપર પડ બંધાઈ જાય છે.

કેટલેક ટુકાણે તો ફૂવા એવા ખાસ હોય છે કે ઉપર કહ્યું તે રીતે કચારામાં તેનું પાણી ભરીને સૂરજને તાપે સૂકાવા દે છે, તો તેને તળીએ મીઠું બંધાય છે. પછી તેમાંથી મીઠું ઉસરડી કાઢીને બહાર ઢગલા કરે છે.

પાઠ પપ.

થોડે થોડે ભણીએ તો આવડે.

મનાળો

ભણીગણી

કોથળો

ઓહો! આ કેવા મોટા ફૂવા! એટલો મોટો કેમ ખા-
વાનો હશે? સાંભળો હું કહું. થોડો આજ ખાદે, વળી
થોડો કાલે, થોડો પરમદહાડે, એમ રોજ ખાદતાં ફૂવા
થયો.

રોજીને નાકે પેલું ઘર કેવડું મોટું છે! જુઓ. ત્રણ
તો એને મેડીઓ છે; પંદરેક તો બારીઓ છે; એના
કરા કેવા હંચા છે! એ બાંધવામાં હંચે તો બહુજા પપી
હરો? કડિઆએ એટલી બધી કેમ ચણી હરો? સાંભળો,
પેટેલી એક છંટ મૂકી, પછી બીજી મૂકી, પછી ત્રીજી,
એમ એકે એકે આખી બીંત ચણાઈ.

જુઓ, આ ઘઉંનું ગાડું આવે છે. ઓહો! એમાં
કેટલો ભાર ભર્યો છે! એટલો બધો ભાર ગાડામાં કેમ
ભર્યો હરો! એકી વારે ભરવા માંડયો હોત તો તે કદી
ન ભરાત. એક વાર એક કોથળો મૂક્યો, પછી બીજો,
એમ એક પછી એક મેલેલા.

જો એમ સેહેલથી પેના ફૂવા ખાદયો, ઘર બંધાયું,
ગાડું ભરાયું, તો તમે પણ એજ રીતે વિદ્યા ભણો, એટલે
એક વાર એક પાઠ ભણો, પછી બીજી વાર બીજો
ભણો, એમ એકે એકે શીખરો તો ભણી ગણી ડાહ્યા
થશો.

પાઠ ૫૬. થોડે થોડે ભણવાવિશે.

પંથ   પાળ   લહિએ
ખર   એધાળ   છેદાય છે.

ભણતાં પંડિત નોપજે,
લખતાં લહિએ થાય;
આર આર ગોઠિ ચાલતાં
લાંબો પંથ કપાય.   ૧

પોપટ પણ અભ્યાસથી
શીખે બોલતાં બોલ ;
કાયર થઈ આજસ ક્રેરે,
તે નર ખરને તોલ,   ૨

ફૂંવાઉપરના કઠણુ ને
પાકા કાળા પાણુ,
દોરડીએ છેદાય છે,
એ લેવું એધાણ.   ૩

૧૦૬૦ ૩૧

પાઠ ૫૭. ધાતુ.—ભાગ ૧.

જંગાલ + જસત   સીસું   કાટ

ધાતુઓ ઘણી જાતની થાય છે ; જેમ સોનું, રૂપું,
તાંબું, લોહું, સીસું, જસત, અને કલઈ. એમાંની ઘણી ખરી
તો રોજ આપણા દીકામાં આવે છે. ધાતુઓ બાતમાંથી

ખોદી કાઢે છે. નરી ધાતુ તો જવલેજ નીકળે છે, પણ માટી અથવા પથરાસાથે મળેલી હોય છે. એવી માટી કે પથરા ભોંયમાંથી નીકળે તેને ખાંડીને ધુએ ને દેવતામાં ગાળે, તો મટોડી બટોડી વળગેલી હોય તે નીકળી જાય, અને એજીની ધાતુ રહે.

ખીજી ધણી ખરી સીજનેકરતાં ધાતુઓ તોલમાં ભારે હોય છે. સોનું ઉપર કહેલી બધી ધાતુકરતાં ભારે છે. ધાતુપર મેલ કે કાટ ન હોય, ત્યારે તે ચળકતી હોય. સોના-રૂપાપર કાટ અડતો નથી. પણ રૂપાને માંજીને સાફ ન રાખે તો પેહેલું ઝાંખું પડી જાય છે. સોનુંએ ઝાંખું તો પડે, પણ રૂપાજેલું નહીં. કલઈ સીસાને છેક પેહેલી કઢાતી નથી, પણ લોહાને અને તાંબાને તો ઝટ દેખેને કાટ વળે છે. તાંબાના કાટને જંગાલ કહે છે. એ જંગાલ ખાધામાં આવે તો મરી જવાય. કેટલીક ધાતુ કઠણ અને કેટલીક નરમ હોય છે. લોહાકરતાં તાંબું નરમ, અને તાંબાકરતાં સોનું નરમ, પણ છેક સીસાના જેવું નહીં.

૫૧૪ ૫૮. ધાતુ.—ભાગ ૨.

મદીઆણો ઓગળવું વરક પતરાં તાર

ધાતુને ટીપી ટીપીને પાતળી કરે તો પતરાં થાય, અને તેથી વધારે ટીપી, તો કેટલીક ધાતુના તો ધણા પાતળા વરક થાય છે. સોનાના વરક તો એવા પાતળા થાય છે જે સર્વ જિંદગી સોનાની રજ હોય, તો તેનો કાગળના તાવ જિંદગી મોઝો વરક ટીપીને કરે છે.

ધાતુના તાણી તાણીને ઝીણા તાર કરે છે. સીસામાં અને કલઈમાં એટલી ચિકારા નથી કે એના તાર કંઈ

કામ આવે. સોનું, તાંબું, અને લોહું, એ ત્રણના તાર તો ઘણા શીણા થાય છે. લોહના તાર તો વાળથી પણ પાતળા થઈ રાકે છે. એક ગદિઆણો સોનાનો તારે પાંચ ગાઉ જેટલો લાંબો કરીએ તો થાય.

તાપથી ધાતુઓ ઓગળી જાય છે. સોનું કે લોહું ઓગાળવાને મસ તાપ જોઈએ, પણ સીસાને અને કલઈને તો જરા આંચ લગાડીએ, કે તરત તેનો રસ થઈ જાય.

હવે યાદ રાખજો કે કેટલીક ધાતુ નરમ અને કેટલીક કઠણ છે; કેટલીકને ઝટ કાટ લાગે છે, અને કેટલીક વેહેલી કઠાતી નથી; કેટલીક ચીકણી છે, અને કેટલીક નથી; પણ બધીએ ચળકતી અને ભરિ છે. દેવતાપર મૂકીએ, તો બધી ઓગળી જાય છે. ઘણીનાં પતરાં અને તાર પણ થઈ રાકે છે.

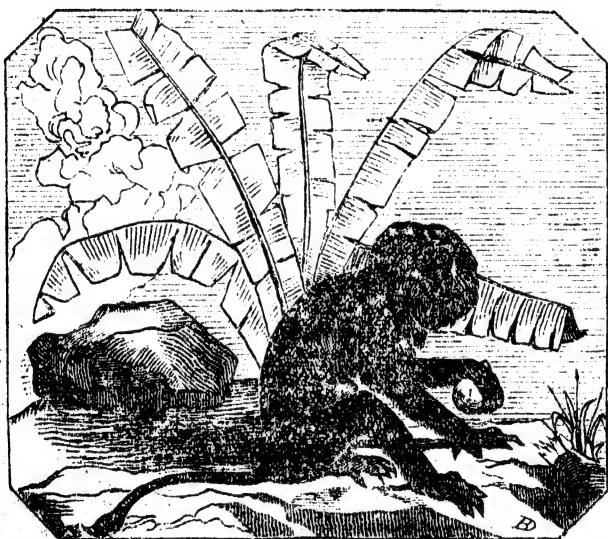
પાઠ ૫૯. ડોસો ને તેના દીકરા.

અચંબો છેડવું

એક ડોસાને પાંચ દીકરા હતા, પણ તેમનામાં પૂરે સંપ નહોતો. ત્યારે તે મરવા પડ્યો, તારે તેણે પેલા છોકરાને કને બોલાવીને બેસાડ્યા, ને એક પાતળી લાકડી-ઓની ભારી ભંગાવીને અંકેક જણને કહ્યું, આ ભારી તમે ભાગો, પણ કોઈથી તે ભંગાઈ નહીં, પછી પેણે ડોસે કહ્યું કે હવે એ ભારી છોડી નાંખો, ને અંકેક જણ અંકેક લાકડી લઈને ભાગો. એવું કહ્યું, એટલે તો ઝડ ભાંગી ગઈ. પેલા છોકરા ઘણો અચંબો પામ્યા, ને બાપને એમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તે બોલ્યો કે, એ બધી લાકડીઓ એકઠી હતી, તેથી તેમાં બળ ઘણું, મારે આખી ભારી તમારાથી ભંગાઈ નહીં. પણ અંકેક

લાકડી બ્યારે જૂદી પડી, ત્યારે તેને ખીજી લાકડીઓના બળનો ટેકો જતો રહ્યો. મારે તે ઝડ બાંગી ગઈ. એમજ તમે જો સંપસવાને રહેશો, તો તમને કાષ્ટએ છેડી નહીં રહે, ને તમારા હાડા સુખમાં જશે; પણ લડીને જૂદા પડશે, તો એક લાકડીની પેઠે તમે નયના થશો.

પાઠ ૬૦. વાંદરું.

દીખળી અટક્યાળાં અડપલા નિરાંત મનોદાં.

વાંદરાં દીખળી ને અટક્યાળાં જનાખર હાય છે. તે કૂદે છે, નાચે છે, છાપરે છાપરે બૂસડા મારે છે, ને વખતે અડપલાં કરે છે. વાંદરાંના પગ આપણા જેવા નથી હોતા, હાથ જેવા હાય છે.

વાંદરાં ઘણા જાતનાં હોય છે. કેટલાંક કાળા મોંનાં હોય છે. કેટલાંક સત્તા મોંનાં હોય છે, તેમને માંકડાં કહે છે. કાળા મોંનાં વાંદરાંકરતાં સત્તા મોંનાં વાંદરાં આરીલાં બહુ હોય. વાંદરાં વગડામાં બહુ રહે, પણ ગામમાં પણ આવે, જે લાગ આવે તો ઘરમાં કે અગારીમાં કેઈ જગુસ ઉધારી પડી હોય, તે આઈ જાય. દાણા સૂકવ્યા હોય તો મુઠીએ મુઠીએ મોંમાં આરીને એ ગોઠાડાં ભરી લે, પછી છાપરે કે ઝાડઉપર જઈને નિગંતે ખેંટું ખેંટું ખાય. વાંદરાં ચીડાય ત્યારે ગાગુસની સામે ધાય છે. કેટલીક જાતનાં વાંદરાંને પૂછડીઓ હોતી નથી, પણ જેને હોય છે તેને લાંબાં પૂછડાં હોય છે તે ઝાડનો ડાળને વીંટાળીને પછી તે ઉપર પોતાનાં આખાં શરીર લટકાવીને હોંચકા ખાય છે.

૫૧૬ ૬૧. એ બાઈડીઓ ને છોકરો.

ચંડાળ

ઈનસાફ

દશા

શાહેદ

અરે

ગળેપડુ

એક છોકરાને માટે એ બાઈડીઓને વડવાડ થઈ. એક કહે કે એ મારો છે, અને બીજા કહે કે મારો. એ વાતનો કોઈ શાહેદ નહોતો. પછી તે એ જાણીઓ રાજા પાસે કુર્યાદ કરવા ગઈ. રાજાએ એની વાત સાંભળી લઈને એક ચંડાળને બોલાવ્યો, જે કહ્યું કે આ છોકરાના એ ડડા બરાબર કરીને એકેક જાણીને એકેકો આપ. આ હુકમ સાંભળીને એક તો ધાનીમાની બોલ્યાવિના ઉભી રહી, પણ બીજાએ તો બૂમ બૂમ પાડીને કહ્યું કે રાજા શાહેબ, મારા છોકરાના કડકા કરાવશો માં; જો આવોજા ઈનસાફ હોય, તો મારે એ છોકરો નથી જોઈતો, હું એના ઉપરથી

મારા હાથ ઉણાવું છું. આ વાતકેપરથી ગાંધીજીએ (વંચાણું
કે એ છોકરો એનો છે, કેમકે બીજી તા મનમાં કશી અરે
હોય એવું જણાવું નથી. પછી પેલો છોકરો તેની ખરી
માને દલાલે કર્યો, અને પેલી બીજી ગળેપડુ બાઈડીને
રિક્ષા ફરીને ગાંધીજીની કાઠી મૂકી. જે કોઈ બીજાને
ગળે પડે તેની આ દસા થાય.

પાઠ દર. વેળા.—ભાગ ૧.

અઠવાડીકું

મેહેતાજી.—હરીલાલ, વાર કેટલાં છે, તેનાં નામ તમને
આવડે છે ?

હરીલાલ.—રવિ, સોમ, મંગળ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર, અને
શનિ, એવા સાત છે.

મેહેતાજી.—ઠીક, સરત રાખો, એ સાત મળીને અઠવા-
ડીકું (અર્થે કહીએ તો સાતવારીજી) કહેવાય, પણ એ
બધા ગણાય કેમ તે તમે જાણો છો !

કેરાવલાલ.—હા. આજ સોમવાર, કાલે મંગળવાર, પરમ
દહાડે બુધવાર, પેલે દહાડે ગુરુવાર. પાંચમે દહાડે શુક્રવાર,
છઠે રાત્રિ, અને સાતમે દહાડે રવિવાર.

મેહેતાજી.—પણ દહાડો તમે કોને કહો છો !

કેરાવલાલ.—સવારથી સાંજસુધી એક દહાડો, વળી
બીજો દહાડો સવારથી સાંજસુધી બીજો દહાડો, એપ્રમાણે
દહાડો ગણાય.

મેહેતાજી.—તમારા કહેવાપ્રમાણે તો સવારથી તે સાંજ-
સુધી દહાડો, ત્યારે રૂત કેમમાં ગણાય ?

હરીલાલ.—કેરાવલાણે તો ખોટું કહ્યું. રાત પણ વાર-
માંજ ગણુવી જોઈએ, જૂની તો કેમ ગણાય.

મહેતાજી.—ઠીક. ત્યારે ધ્યાનમાં રાખી કે આજની
સવારથી તે આવતી કાલની સવારસુધી, એટલે આજનો
દિવસ ને રાત મળીને એક દહાડો કે એક વાર ગણાય.
તેમજ આવતી કાલની સવારથી તે પરમદહાડાની સવાર-
સુધી ખીજો વાર. એ રીતે દહાડો રાત મળીને એક વાર
અથવા એક દહાડો ગણતા. અંગ્રેજ લોકો એક રાતના
બાર વાગતાથી ખીજી રાતના બાર વાગતાસુધીના વખતને
એક દહાડો કહે છે.

પાઠ ૬૩. વેળા.—ભાગ ૨.

પોહોર

મહિનો

મહેતાજી.—દહાડો એટલે શું, અને વાર કેમ ગણાય,
તે તો તમે સમજ્યાં, પણ પેહેલા પોહોર અને પાછલા
પોહોર એટલે શું તે તમે જાણતા નહીં હો.

હરીલાલ.—તે તો હું જાણું છું. સવાર હોય ત્યારે
મારો બાપ પેહેલા પોહોર કહે છે, અને સાંજ ૫૩૪
માંડે ત્યારે પાછલા પોહોર કહે છે.

મહેતાજી.—એ તો જરા ખરું છે, પણ હું તમને
એની વધારે સમજાવું પાડું. સૂરજ ઉગે ત્યારથી બપોરે
છેક તે માથે આવે ત્યાંલગીમાં એ પોહોર ગણે છે, અને
બપોરપછી છેક સૂરજ આથમે ત્યાંલગીમાં ખીજા એ પો-
હોર, એટલે આખા દહાડાના બાર પોહોર. તેજપ્રમાણે
પાછા રાતના બાર પોહોર. અને મળીને આ પોહોર
રાતના પેહેલા એ પોહોરને પેહેલી રાત ને પાછલા એ

પાછલી રાત કહે છે. સૂરજ આપઆપછી બે પોહારે
મધરાત થાય.

મેહેતાજી.—હરીલાલ, ત્યારે પખવાડીહું રોને કહેતાં હશે?

હરીલાલ.—જેમ આત દહાડાનું પખવાડીહું તેમ પંદર
દહાડાનું પખવાડીહું. તું જાણે છે, કેશવલાલ, મહિનાનાં
પખવાડીઆં કેટલાં ?

કેશવલાલ.—એ. બાર મહિનાનું વરસ થાય કેમ કહે-
તાજી સાહેબ ?

પાઠ દુઠ. વા.

શીશી	વા	બધારો
વાંજણો	વાયરો	પવન

આપણે ભોંયરામાં કે બારણાં વાસીને ઓરડામાં બેઠા
હોઈએ તે વખત બધારો થતો હોય, ત્યારે આપણે વીજ-
ણો હલાવીએ છીએ; તેમ કરતાં આપણા શરીરઉપર
કંઈ આવતું જતું જાય છે. તેને આપણે દેખતા નથી,
તોએ તે આપણા શરીરને લાગે છે, એને વા, વાયરો,
કે પવન કહે છે. જે હાલ્યાથી વાયરો થયો, તે ધીર
હોય ને હાલે ચાલે નહીં ત્યારે તેને વા કહીએ તો ચાલે
એ વા જ્યાં જોઈએ ત્યાં છે. જ્યાં ખાલી જગ્યા હોય
ત્યાં એ ભરેલા હોય છે. આપણાં શરીરમાં, ભોંયરામાં,
પેટીમાં, લોટામાં, ઓમાં તે રહે છે; ને તેમાં જાગે
બીજું કંઈ ભરે છે ત્યારે તે બહાર નીકળી જાય છે.
ખાલી લોટો પાણીની તાંબાકુંડીમાં બાળ્યો હોય, તો માહિ
પાણી જેમ જેમ ભરતું જાય છે, તેમ તેમ લોટામાંના
વાં નીકળતો જાય છે. પણ લોટો ઉંધો માહિ બાળ્યો

હોય, તો તેમાંના વા નીકળવા પામતો નથી, તેથી તેમાં પાણી બરાબ નથી. લોટાને બદલે કાચનાં શીશી ઉધી પાણીમાં દબાવી હોય, તો માટે પાણીથી ચડાતું નથી તે દેખાશે.

પાઠ દુપ. કાન.

લેહેરો	ધૂજવું	જુગતી	ઈશારત
ગતિ	મવાહી	નાદ	સાદ

આગળ વાના પાઠમાં આશ્રુ જે તે હલાયો હણે છે, ને બધે ડોકાણે છે. વા પ્રવાહી છે, માટે જેમ પાણીમાં પથરો નાંખીએ, ત્યારે તેમાં લેહેરોનાં કુડાળાં ઉપરાઉપરી થવા માંડે છે, ને તે લેહેરો છેટેના પાણીને હલાવે છે, તેથી ત્યાં હાથ રાખ્યો હોય, તો તેઉપર અથડાય છે, તેમજ નગારા-ઉપર ડાંડિઓ ડોકાએ, તો તે નગારાનું આમડું થરથર ધૂન્ને છે, તેને લીધે વા હણે છે, અને કાનમાંના વા માંહેની આમડીઉપર અથડાય છે, તેથી આપણને માલમ પડે છે કે ફલાણાનો નાદ કે સાદ થયો. કાનના માંહેલા ને બહારના ઘાટમાં પરમિશ્વરે ઘણી જુગતી કરેલી છે.

જેથી કશું સંભળાતું નથી, તેને બેહોરા કહે છે. કેટલાંક માણસને ઘરડપણ આવે છે, ત્યારે તેમના કાન બેહોરા થાય છે. કેટલાંક માણસ જેમ જન્મથી આંધળાં હોય છે તેમ કેટલાંક બેહોરા હોય છે, ને એવાં જન્મબેહોરા હોય તે મુંગાં પણ હોય છે. એવાં માણસને વાંચતાં શીખવે છે, તો આવડે છે, પણ તે મનમાં વાંચે છે, કેમકે માંહે તો બોલાતું નથી. આંગળીએવડે ઇશારતમાં વાત કરતાં શીખવ્યું હોય તો તે પણ તેમને આવડે બહે.

પાઠ ૬૬. કાગળ.

રાટ	ખેલ	સાહેબખાની	કટકડી
કાગરી	ધા	ડોવી દેવું	ચાળણી
ધુંદવું	તા	તાવ	

જૂનાં રાટ બહુ કામનાં છે. લખવાના કાગળ એના થાય છે. જૂનાં રાટને મૂનાના પાણીમાં યોગ દહાડા પલાળી રાખી ખૂબ ખાંડી ખાંડીને ઝીણું કરે છે. પાણુ તે મેલાં બહુ હોય છે, માટે સાચુ મેળવીને ધોવાં પડે છે. ધોયા કેડે તેનો સફેદ માવો થાય છે, તે પાણીમાં ડોવી દે છે. પછી ઝીણા સળીની ચાળણી તેમાં જરા વાર બાળી રાખીને કાઢે છે, તેથી તેઉપર પેલા માવો ડરીને કાગળ બંધાય છે. એ કાગળઉપર જો આપણે લખીએ તો લખાય નહીં, કેમકે તે ઘણા કકરા, ને ફૂટી નીકળે એવા હોય છે. તેને લીસા ને લખાય એવા કરવાને સાડા ઘઉંની ખેલ અને કટકડી પાછને આરીપેઠે ધુંટે છે.

એવા તૈયાર કરેલા કાગળ કાગરી વેચે છે. એક આખો કાગળ તે તા કે તાવ કહેવાય. ચાવીરા તાવનો એક ધા. શુભરાતી કાગળો ઘણી જાતના થાય છે ; ઘણા સારા ને ઉચ્ચ તે સાહેબખાની કહેવાય છે.

જૂના કાગળના પણ કાગળ બને છે, અને તે બનાવવાનું તો સહેલું છે. તેને પલાળીને ધુએ કે માવો તૈયાર થાય. તેમાંથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કાગળ પાડે છે.

૧૧૬ ૬૭. મૂરખાઈ.

દેશાવર ઝળઝળીયાં ઝલળ મથાળું
 કાળ કોઠમોઠ નામું

કોઈ એક બાઈડીના ઘણીએ તેના ઉપર દેશાવરથી કાગળ બાકલ્યો. તે કાગળ લઈને પેલી બાઈ એક જથ્થે મારાં ભૂગડાં પહેરીને જતો હતો, તેની પામે વચાવતા આવી, ને તેના હાથમાં પેલા કાગળ આપ્યો. એણે તે ઉખેડીને મથાળેથી તે ફેડ છેડાલગણુ જોઈને પછી બાઈ શેવા માંડ્યું. તેઉપરથી પેલી બાઈડીને કાળ પડી કે રખેને કંઈ મારી બબર આવી હાય. એની આંખમાં પાણુ ઝળઝળીયાં ભરાઈ આવ્યાં, ને પેલાને કહ્યું, બાઈ, એમ શું લખ્યું છે, તે ઉઢેલીને મને સમજાવો તો ખરું કેમ કહ્યો છે ? ત્યારે પેલા બોલ્યો, બ.પા, હું તારો કાગળ વાંચીને નથી શેતો, હું તો મારી મૂરખાઈને શેઉં છું. જે આઠસો કાગળ વંચાય એટલુંએ હું ભણ્યો નહીં, ને કોઠમોઠ રહી ગયો. કહેવત છે કે “ભણે ગણે તે નામું લખે, ને ન ભણે તે દીવો ધરે” એ ખરું છે. એ મને નકી થયું. આઉપરથી છોકરાંને સમજી રાખ્યું ઘરે છે કે જે મૂરખ અભણ હોય, તેને પછવાડેથી ફેરું લાજી મરવું પડે છે, ને પરતાવો થાય છે.

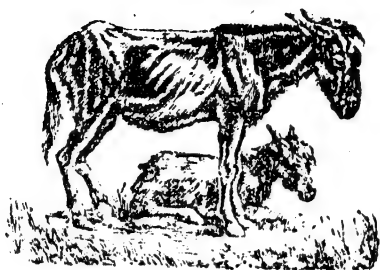
પાઠ ૬૮. મૂરખાઈવિષે કવિતા.

અભિમાન સરદાર રાય ઉર
નિશાની અસાર વેદેન બકવું

દોહરા.

મૂરખ માયે શીંગડાં
નહીં નિશાની હોય :
સાર અસાર વિચાર નહીં,
જન તે મૂરખ જાત.
અક્ષર એક ન આવડે,
ઉર અભિમાન અપાર,
જગમાં તેને જાણવો
સૌ મૂરખ સરદાર.
વેદેન ભરી વાતો વડી
બહુ બહુ બકતો જાય,
શીખામણ નહીં સાંભળે
તે મૂરખનો રાય

૫૮૬૮. ગધેડું.

વૈતરું આળોટવું અમીર દાનડો

ગધેડાં બહુ વૈતરું કરે છે, અને તે દુઃખ પડે છે તે ધીરજથી ખમી રહે છે. ગધેડું ઘોડાતરુણું ઉતાવળું હોઈતું નથી; તે ધીમે હોઈ, પણ હડે નહીં. જો તેની મરજી-પ્રમાણે કામ કરાવ્યું હોય, તો તે ઘોડાકરતાં વધારે વાર-લગણુ કામ કરે. ગધેડાને લોક મૂરખ જાણે છે, અને મૂરખ માણસને કેટલાએક લોક ગધેડો કહે છે; પણ એ ખોલવાની રીત ઠીક નથી. ગધેડાં છૂટ્યાં, એટલે આ-ળોટવાને મંડી જાય, અને એક આળોટે, એટલે તેની દેખાદેખી ખીજાંએ આળોટવા માંડે. આળોટવાપેહેનાં તે જગાએ ડોક આવવાની હોય, તે ડોકાણેથી કાંકરાખાંકરા પગેવતી કાઢી નાંખે છે. ગધેડાં બહુ બાર લઈ જવા લાવવાને કામ આવે છે. આ દેશમાં ગધેડાંઉપર ખેસ-વાની લાજ છે; પણ સિંધ દેશમાં તો મોટા મોટા અમીર-મરખા પણ ગધેડે ખેસે છે.

ગધેડાને ચાર પગ હોય છે. તે પાતળા, ને તેનો દાનડો હુંડો હોય છે, તેથી મીઠી હંચા ટેકરીકપર ચડી જાય છે. ગધેડાંના કાન લાંબા હોય છે. ગધેડીનું દૂધ માંદા માણસને પીવરાવે તો ઘણું યુક્ત કરે છે.

૧૪૭. ગધેડાની વાત.

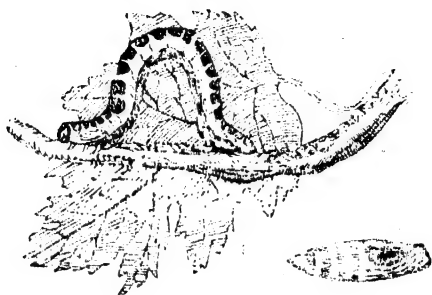
ડહું

ન્યાલ

એક જાણપાસે પૈસા ઘણા હતા, પાણુ તેની પાસે એક ગધેડો હતો. તેને તે પૂરે ખવડાવે નહીં. એક દિવસ એના ભત્રિજે એનીપાસે કંઈ પૈસા માંગ્યા, ત્યારે તે ખાલ્યા કે મારી પાસે તો કંઈ નથી, આટલો એક ગધેડો છે, તે જોઈએ તો લઈ જા. તેથી ભત્રિજે ગધેડા-પાસે ગયો. ત્યારે તે જાણુ તેને કહેતો હોય, કે મને દુઃખ માંથી રાજાવ, એવાં તે દેખાયો. ત્યારે તે ગધેડાની તેને દયા આવી. ન તેને લઈ ગયો. થોડા દહાડાપછી પેલા કાકો મરી ગયો, એટલે ભત્રિજે ગધેડે એસાંન કાકાને ઘેર ગયો, અને ડેલામાં ગધેડાને બાંધ્યા. તેની આગળ ઘાસ નાખ્યું, પણ તે તે ખાય નહીં. અને પગેવળી ભોંય ખોતરે તે જોઈ પેલા ભત્રિજાએ વિચાર્યું કે આ શું કરવા ભોંય ખોતરતો હશે, એમાં કંઈ ભેદ હશે. તેથી તે ભોંય ખોદી જાંઈ, તો માંદેથી એક ધનનો ચર જાડ્યો. એ રીતે ગધેડે પેલા ભત્રિજાને ન્યાલ કરી નાંખ્યો.

પાઠ ૭૧. રેશમ,

શેતૂર   પતંગીઉ   તાંતણો   કોરોટો
 ખદખદતું   હીરાગળ   મૂગટા   હીર
 અખોટીઆં   ગજાખી   મશરૂ

એક નવતના કીડા રેશમ કરે છે. તે કીડો શેતૂરના પાંદડાં ખાધને જીવે છે. ઘણાંક પાંદડાં ખાઈ રહ્યાપછી, શરીરમાંથી રેશમનો સીણો તાંતણો કાઢીને આરેક જગડો કોરોટો કરે છે, જે તેમાં ફેટલાક દહાડાગળુ ભરાઈ રહે છે. આ ઉપલા જિવમાં કીડો ને કોરોટો બેઠ પાડેલાં છે. રેશમ કાઢવામાટે કોરોટાને ઉના ખદખદતા પાણીમાં નાંખે, એટલે માંહિનો કીડો મરી જાય, ત્યારે તાંતણો ઉઠેજી લે. કોરોટાને એમ ઉના પાણીમાં ન નાંખે, તો ફેટલેક દહાડે તેમાંનો કીડો પતંગીઉ થઈ હીર કરડીને બહાર નીકળી જાય. શીવવા ને ભરવાના કામમાં હીર ઘણું આવે છે. તેનાં સારાં સારાં લગડાં પણ વણાય છે. રેશમ પેહેલું કોરોટામાંથી કાઢે છે ત્યારે તેનો રંગ કુંદક પીળાશપર હોય છે. પછી સત્ત્વ પીળાકેલીલા, એવા ખાત ખાતના રંગ એના-

પર ચડાવે છે. હીરાગણ લગડાં ઘણી જાતનાં થાય છે તેના નામ, મુગટા, અપાટીઆં, મરાઈ, કીનખાખ, ગજુઆણી. ને એવાં એવાં ખીજાં ઘણાં થાય છે.

પાઠ ૭૨. આખલો અને મચ્છર.

માતેલો	સાંઠ	તોખા	અહંકાર
નખળો	આટો	તુચ્છ	ધરાઈને

એક માતેલો સાંઠ ધરાઈને ખેડો હતાં, એવામાં એક મચ્છર ગણુગણુતો ગણુગણુતો તેના નાકઆગળ આપ્યો. તે જોઈ આખલો ખોલ્યો, રે નીચ ! નીકળ અહીંથી, મારા જેવા જખરાને તારા જેવા નખળાપર હાથ ચલાવેલા ઘટતો નથી, તહીં તો એક પલકમાં તને કચરી નાંખું.

મચ્છરે કહ્યું, તું મને નખળો ગણુ છે, તો હવે જાજે. પછી તે એક આંધો ફરી આવીને ઝટ લઈને આખલાના નસકોરામાં પેશી ગયો, ને માંહે એટલા તો ચટકા ભર્યા કે તેને તોખા તોખા કરાવી. તે પગ પછડે, પૂછડી પછડે, ને નાકમાંની વેદનાથી તે જાણું ગાંડજીવો થઈ ગયો. અંતે લાંબો થઈને ભોંયે પડ્યો ત્યારે મચ્છરે નસકોરામાંથી બહાર નીકળાને કહ્યું, હે જોયું, હવે આજપછી અહંકાર કરીશ માં.

આ વાતકેપરથી સમજતું ને ગમ એવો હજકો હંપ તેને પણ તુચ્છ ન ગણુવો, અને પોતે મોટો છે એવો અહંકાર કદી ન કરવો.

પાઠ ૭૨. મચ્છર ને કરોળિયો.

કરોળિયો   બેહેકવું   જીતવું
હરાવવું   જળું   શેર

પેલો મચ્છર આપ્પલાને જીતીને ગદુ ફૂંચાઈ ગયો, ને બોલ્યો, જુઓ, આ મોટા સાંઢીઆને મેં કેવો હરાવ્યો! મારી બરોબરી હવે કોણ કરનાર છે!

એક કરોળિયો આવા ગર્વના બોલ પોતાના જનજામાંથી સાંભળીને તેની મૂરખાઈપર હસવા લાગ્યો. એવું મોટું કોઈ નથી કે તેના માથાનાં કોઈ નજર હોય. શરને માથે સવાશર હોયજ.

મચ્છર મનમાં ફૂલાતો ફૂલાતો ઉડતો હતો એવામાં તે કરોળિયાના જનજામાં પકડાયો. જેમ જેમ નીકળવાને વધારે ફાંફાં મારે, તેમ તેમ જનજામાં તે વધારે અટવાતો જાય. પણ, પાંખો, ને ડાંગ સૌ બંધાઈ ગયાં, એટલે કરોળિયે આવી આપ્પલાના જીતનારને ઝાલીને. મારી નાંખ્યો, ને પોતાને ડેકાણે લઈ ગયો.

માણસ બેહેકી જાય છે ત્યારે એમ સમજે છે કે મારી બરોબરે કોઈ નથી, પણ એ કેવળ મૂરખાઈ જાણવી.

પાઠ ૭૪. ખીસકોલી.

કોમળ   રમુજ   ચંચળ

એ જનાવર બહુ રમુજ જણાય છે. કોઈ વાર પાછલા પગપર ખેશીને એ હાથવતી કંઈ દાણા કે ફળ ખાતું હોય છે, ત્યારે ઘણું રળિઆમણું દેખાય છે. એને ચાર પગ, જાંખી જની પૂછડી, અને ઉંદરના જેવું લાંબું મોં હોય છે. એના કાન ઉભા અને આંખો ઝીણી ને ચળકતી હોય છે. એના પગના પંજા વાંદરાના જેવા હોય છે, તેથી કંઈ ઝાલીને ઝાડપર કે ભીંતપર ચડી જાય છે. એના શરીરપર ધોળા ધોળા પટા હોય છે; એનાં ફવાટાંનો રંગ કાળાપર હોય છે. એની પૂછડીનાં ફવાટાંની કક્કમ બને છે, તે ચિતારને બહુ કામની છે.

ખીસકોલી બહુ ચંચળ છે. આમથી આમ દોડે, ને આમથી આમ દોડે. આ ઝાડપરથી આ ઝાડપર, ને આ ઝાડપરથી આ ઝાડપર ચડી જાય છે. એ જનાવર દેખીતું ઘણું કોમળ છે. દાણા, ફળ, કે ઝાડનાં ખીઆં એ બહુ ખાય છે.

પાઠ ૭૫. છેતરવું નહીં.

પાપ   છેતરવું   સંતાડવું

હડિઓ   ચૂકવવું   કરડી

એક દહાડે એક છોકરો પોતાની માનહે નાતમાં જ.

મવા ગયો. એ છોકરાનું આગળે દિવસે ડીલ ખગડ્યું હશે, માટે તેની માએ કહ્યું કે તું આજ કડકો લાડુ લેજે, વધારે ખાઈશ તો વળી માંદો પડીશ. છોકરે કહ્યું, વાર. લાડુ આપ્યા ત્યારે માની સરત ખીજે ડોકાણે ગમ્મેલી જોઈને પેલાએ આપ્યો લાડુ લીધો, ને તેમાંથી કડકો ભાગી ખાકીનેા દડિઆતળે સંતાડ્યો. માએ જોયું તો કડકો લાડુ દોઠા. એ છોકરે એની માને છેતરવાનું કંઈ, તે પ્રમાણે તે છેતરાઈ, કેમકે તેને પેલા સંતાડેલા લાડુની કંઈ ખબર પડી નહીં. પણ પરમશ્વરે એને પાપ કરતાં જોયો. તેની નજર ડોઢથી ચુકવાતી નથી. એ પાપી છોકરાપર તેની કરડી નજર થઈ. એ છોકરે ખડુ માંડું કામ કર્યું. કડકો લાડુસાર પોતાની વહાલી માને છેતરી શું એને લાજ નહીં આવી હોય? જોણે નાનપણમાં આનું કામ કર્યું, તે મોટપણમાં તો કાણ જોણે કંઈ પાપ કરશે! એવું છોકરે કોને ગમે?

પાઠ ૭૬. ઘડી ને પઠ.

તરતું   ટંકોટંક   ડૂંખીજંવું
મંદિર   જોશી   પળ   કોષ્ટક

હરીલાલ.—મેહિતાજી સાહેબ, દહાડાની ઘડી કેટલી?

મેહિતાજી.—દહાડો એટલે શું તે તમે સારીપેકે સમજ્યા, તો હવે તેપરથી એ જાણવાનું સોહેલું છે. દહાડાના સાઠ ભાગ કરીએ, તો એક ભાગ ઘડી કહેવાય. ઘડીનું માપ જાણવાને એક વાડકાજીવું વાસણ હોય છે. તેને તળીએ એક ઝીણા વહે પાડેલા હોય છે, તેથી તેને પાણીના વાસણમાં તરતું મૂકે છે, એટલે તેમાં પેલા વહેમાંથી પાણી

ભરાતું જાય છે. જ્યારે એ વાસણ છેક ટેકાટંક પાણીથી ભરાઈને ડુબી જાય, ત્યારે એક ઘડી થાય છે. એ વાડો કાઢી લઈને વળી તરતો મૂકે છે. તે ડુબી જાય ત્યારે ખીજી ઘડી થાય. એપ્રમાણે ઘડીએ ઘડીએ કરવું પડે છે.

કેરાવલાલ.—પણ મહેતાજી સાહેબ, તમે જે વાત કહી એવાં વાસણ કંઈ જોવામાં તો આવતાં નથી. તે કોને ત્યાં હોય?

મહેતાજી.—એ વાડકાને ઘડી કહે છે. બધા લોક કંઈ એ વાપરતા નથી. મંદિર કે જોશીને ત્યાં હોય, કામ પડે ત્યારે એવી ઘડી માંડે છે. પણ કેરાવલાલ ઘડીના પણ એટલે શું અને તે કેટલા?

કેરાવલાલ.—ઘડીના પણ સાઠ, એવું અમે જાણકમાંથી શીખી ગયા છીએ.

મહેતાજી.—હીક, ઘડીનો બરોબર સાઠમો ભાગ તે પણ.

પાઠ ૭૭. ભારે ધાતુ (સોનું ને રૂપું).

મોહર કસબ પાલવ વેઠ કંદોરા

સોનું અને રૂપું મોઢી ધાતુ ગણાય છે, કેમકે ખીજી ધાતુઓ ભોંયમાંથી નેટલી નીકળે છે તેટલી એ નીકળતી નથી. તેટલામાટે સોના રૂપાનો એક નાનોસરખો કડકો હોય તોપણ તેની ઘણી કિંમત બેસે. સોનાની મોહરો, અને રૂપાના રૂપિઆ પાડે છે, તેનું કારણ પણ એજ છે. આઠ દશ રૂપિઆ તો આપણી મૂઠીમાંએ રહે, પણ તેટલાનું લોટું તો એટલું બધું આવે કે આપણાથી ઉપડે પણ નહીં. સોનારૂપાપર કાઠ ગડનો નથી, અને એ દેખીતાં

સુંદર ને ચળકતાં, ખાંટે એનાં સારાં સારાં ધરેણાં થાય છે. કંઠી, કડાં, વેઠ, વીટીઓં સોનાનાં થાય છે. કલ્લાં, સાંકલાં, કંદોરા, એવી એવી જાણી સો રૂપાની થાય છે. કોઈ તાલિવર હોય, તે તો લોટા, લોટીઓ, વાડકીઓ, અને એવાં એવાં ખીજાં વાસણ પણ રૂપાનાં કરાવે છે. અરધા, પાવત્રી, એ-આનીઓ રૂપાની થાય છે. સોના રૂપાના તાર ઘણા ઝીણા થાય છે. તે તારને હીરાસાથે વણીને કસત્ય કરે છે. પછી તે કસબની ઢાગ, પાલવ, કે તોઈ વણીને લગેડે ચોડે છે.

પાઠ ૭૮. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૧.

નાખુશ

જોઈએ વારે આપણે અને જનાવર કંઈ વાતમાં મળતાં નથી અને કંઈ વાતમાં મળતાં હીએ. આપણે ટટાર ચાલીએ છીએ, જનાવરથી તેમ ચલાવું નથી, એ તો પોતાનું મોઢું ભોંયગમ રાખી હીંડે છે. આપણે પગે હીંડીએ છીએ, તેમ જનાવર પણ પગે હીંડે છે. આપણે આંખે જોઈએ છીએ, કાને સાંભળીએ છીએ, નાકે સુંઘીએ છીએ, જીભે ચાખીએ છીએ, અને શરીરે કંઈ લાગે છે તો તે જાણીએ છીએ. જનાવર પણ તેમજ કરે છે. કંઈ સારું થાય ત્યારે આપણને ખુશી થાય છે, ને માંડું થાય ત્યારે નાખુશી લાગે છે તેપ્રમાણે દોરને પણ થાય છે, એટલે કંઈ સારું જોઈને ખુશ થાય, ને માંડું જોઈને નાખુશ થાય. ગાય પોતીકા વાછરડાને જોઈ ખુશ થઈ તેને આંટે છે, પણ વાછરડું ખોવાય, કે મરી જાય, તો બહુ દુઃખી થાય છે.

પાઠ ૭૯. માણસ અને જનાવર.

ભાગ ૨.

વાચા

બાન

આપણને વાચા છે તેથી આપણા મનમાં હોય તે ખીજને કહીને સમજાવીએ, પણ દોરથી તેમ થતું નથી. મોંઘી કંઈ સાદ કરે ખરાં, પણ બોલાતું નથી. કૂતરાંને દુઃખ થાય છે ત્યારે તે રડે છે, ને ખીએ છે ત્યારે પૂછડી પાછલા પગવચ્ચે ઘાલી દે છે, પણ એનાથી બોલાતું નથી.

આપણને ઈશ્વરે અક્ષત આપી છે, તેથી વિચાર કરી રાખીએ, ને બધું સમજી રાખીએ, પણ જનાવરથી તેમ થતું નથી, કેમકે તેને અક્ષત નથી. આપણે તો જાણીએ કે ઘરને બારી બારણાં શું કરવા હોય; ચૂલા મટાડીના શા-નાટે કરે છે, ને લાકડાંના શાવાગે કરતા નથી. એ બધી વાતો આપણે તો સમજીએ, ને તેનાં કારણ જાણીએ, પણ દોર એવું કંઈ સમજે નહીં.

વળી આપણે સમજીએ છીએ જે સાચું કામ કરવામાં પુણ્ય છે, ને ખોટું કરવામાં પાપ છે. પણ તેમને પાપ કે પુણ્યનું કશું જાન નથી.

પાઠ ૮૦. બાઈએનનું હેત.

કાંચળી

પીચર

મોસાળ

હજીને લખી કરીને બાઈએન હેતાં, તેમને જૂઠું બોલ-વાની ટેવ નહોતી; વળી એક એકને ઘણું હેત, ને કદી જડે નહીં. એક દિવસ તેમની મા પીચર જવાની હતી. તેણે બેઠ હોકરને કહ્યું કે આજ તમને મોસાળ તેડી

જામી. એ સાંભળી તેમને ઘણો હરખ થયો. પછી રમતાં રમતાં લખીના પગની ડેસે પાણીનો લોટો ઢોળાઈ ગયો, ને તેથી તેમની માની કાંચળી પલળી ને બગડી. પછી તેમની માએ દીકું ને બાણું ને એ કામ છોકરાંનું હશે. માટે તેમને બોલાવીને કહ્યું, તમે મારી નવી કાંચળી બગાડી, માટે આજ તમને માસાળ નહીં તેડી જાઉં. એ સાંભળીને બેઉનાં મોં ઉતરી ગયાં. માની યીસ જગ ઉતરી, ત્યારે લખીએ જાહેને કહ્યું, મા. પાણી તો મારાથી ઢોળાયું હતું, એમાં ભાઈનો તો કરો વાંક નથી, તો એને સામાટે નથી તેડી જતી? માએ લલસુને તેડીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે પણ જેવું બન્યું હતું તેવું કહ્યું. તેથી માએ કહ્યું, વાર, ત્યારે તું મારી જોડે આવજે. પછી લખી બાપડી ઘેર રહી, વાહ! એ બે ભાઈએન કેવાં ડાહ્યાં!

પાઠ ૮૧. ભાઈએનવિષે કવિતા.

નિંદે   બળવંતા   કલેશ   હળતાં

ચોપાઈ.

મળી આપણુ જણુ બંને બેન,
સંપી રમીએ તો સુખ ચેન;
લડે રડે તો સઘળો શોક,
લાજ ધટે ને નિંદે લોક.
બળવંતે પરમેશ્વર બાપ,
અમને સંપ સદા તું આપ.
જેથી સુખમાં દહાડા જાય,
કદીએ લેશ કલેશ ન થાય.

હજતાં મળતાં બાળક હોય,
કદીએ લડે રડે નહીં હોય.
રમે જમે ને ગીતો ગાય,
માના મનમાં રાજ થાય.

૩૦ ૬૦ ૩૦

પાઠ ૮૨. પાણી.

ટપકાં   ઝમવું   કરા   ઢીબ
ધૂમર   બરફ   રૂપ

તમે લોકો તો હરો જે ચૂસે પાણીની તપેલી મૂકી હોય. તેમાંથી વરાળ નીકળે છે. જે તેના ઉપર તાસક ઢાંકીએ ને તેમાં ટાકું પાણી રેડીએ, તો તે તાસકનીએ પાણીનાં ટપકાં ચોટલાં દેખાય છે. એ પાણી કંઈ ઉપરનું ટાકું પાણી ઝમીને નીચે ગમેલું નથી, એ તો તપેલીમાંની વરાળ તાસકઉપરના ટાકા પાણીને લીધે ઢરીને તે તાસકની પાછળ ચોટી રહે છે.

કોઈ વખત ગગનમાંથી કરા પડે છે. તે હાયમાં રાખે તો હાયની ગરમીથી ઓગળી જઈને તેનું પાણી થાય છે. કોઈ વખત ઠાર પડે છે, ત્યારે છાપરાઉપર ઢીબમાં પાણી રાખ્યું હોય, તો તે ધીની પેઠે ઢરી જાય છે, એને બરફ કહે છે, ને પછી દહાડો ઉગે છે, ત્યારે ઓગળીને પાછું તેનું પાણી થાય છે.

શિઆળામાં આંત્ર વેગળેથી ધુમાડાનું દેખાય છે. તેમાં જઈએ તો લૂગડાં ભીનાં થાય છે. એને ધૂમર કહે છે. રાતમાં એવી રીતે ઘાસ કે આડના પાંદડાંઉપર માતીના દાણા-નું પાણી પડેલું દેખાય છે, તેને આકળ કહે છે.

ત્યારે આ વાતઉપરથી નક્કી થાય છે જે વરાળ, કરો, ખરફ, ધૂમર, ને ઝાકળ, એ સર્વ જૂદાં જૂદાં રૂપ છે પણ તે જાતે પાણી છે.

પાઠ ૮૩. સાપ.

મધ્યમ

પુષ્કળ

ડામ

સાપ લાંબો અને જોમ વળવું હોય તેમ વળે એવા હોય છે, કેમકે એના ખરડાનાં હાડકાંમાં સાંધા પુષ્કળ છે. મધ્યમ લંબાઈના સાપમાં એવા ત્રણસે સાંધા હોય છે. કહે છે કે સાપના પગ પેટમાં હોય છે, પણ તેમ નથી. એની પાંસળીઓના છેડા જમીનઉપર ટેકા ટેકાને એ ચાલે છે, તેથી લોક જાણે છે કે પેટમાં પગ છે તેવલી ચાલે છે. એના જડમાના પણ જૂદા જૂદા કડકા છે, તેથી જોઈએ તે રીતે તાણીને નાનું મોટું મોટું કરે છે.

સાપને એવા દાંત હોય છે કે ઝાલી શકે, તેથી ઉંદર કે કુંઈ જનાવર પકડીને આપ્યું ને આપ્યું ગળી જાય છે, પણ તેનાથી આવીને ખવાતું નથી. કોઈ સાપને ઝેરી દાંત હોય છે. તે જ્યારે કરડે છે, ત્યારે પેલા ઝેરી દાંત ધોચે છે, તેથી તેની તળેની ઝેરની થેલી દબાય છે ને તેમાંનું ઝેર તે પોલા દાંત વાટે ધામાં પેશીને લોહી જોડે ભિયું થઈ જાય છે.

સાપ કુરડે કે તરત જામમની ઉપર થોડે છેટે તાણીને પાંચે બાંધવી કે તેથી ઝેર ખીજ લોહીમાં પસરે નહીં; પછી તેના ખીજ ઘટતા ઉપાય કરવા, અથવા જાણીતા માણસપાસે તેને લઈ જવું. •

પાઠ ૮૪. સિંહ ને હિંદર.—ભાગ ૧.

જીવતદાન મહારાજ કાલાવાલા સામર્થ્ય

એક સિંહ ઉનાળામાં ઝાડને છાયે પડ્યો પડ્યો ઉંઘતો હતો. તેના શરીરઉપર થઈને કેટલાક ઉંદરે હોડહોડ કરી મૂકી. સિંહ જાગી ઉઠ્યો, ને એના પંજમાં એક ઉંદર આપ્યો, તેને એ મારવાનું કરતો હતો. એટલામાં પેલે ઉંદરે કાલાવાલા ક્યાં ને મહારાજ, આટલો ગુનો માફ કરો. સિંહને દયા આવી ને તેને છોડી દીધો. જાગી વેળા ઉંદર એટલું બોલ્યો ને સાહેબ, તમે દુઃખમાં હશો, ત્યારે મારાથી તમારી ને ચાકરી બનશે, તે કરીને તમારું દુઃખ ટાળીશ, કેમ ને આજ તમે મને જીવતદાન આપ્યું. પેલો સિંહ હર્ષાનિ મનમાં કહેવા લાગ્યો ને આ નાનો સરખો ઉંદરજો જોને કેટલી શુભી કરે છે. એને મારા સામર્થ્યનું બાન નથી. હું આપ્પા વનનો રાજા છું, તેને આ ગરીબડાનેયો ઉંદર કહે છે ને હું તમારું દુઃખ ટાળીશ. કેવો ઘેલો છે! એ મારું દુઃખ શું ટાળશે!

પાઠ ૮૫. સિંહ ને હિંદર.—ભાગ ૨.

હાજર તરણું બજાવશે દાસ

એક વેળા એનું બન્યું ને પેલાજા ઝાડતળે એક જાણે જાળ નાંખી હતી. તેમાં એનોએજ સિંહ આવી પડ્યો,

ને ધણાંએ ફાંફાં માર્યાં, પણ માંહેથી છૂટાયું નહીં, ને બહુ અકળાયો એટલે બૂમો પાડવા માંડી. તે સાંભળીને પેલો ઉંદર દરમાંથી ઝટ લઇને બહાર આવ્યો, ને જોયું તો પેલા સિંહને મોટા દુઃખમાં દ્રષ્ટિ. ઉંદરે વિચાર્યું ને આ વખત જીવતદાનનો બદલો વાળવાનો આવ્યો છે. પછી તેણે સિંહને કહ્યું, મહારાજ, ફિકર કરશોમાં, તમારો દાસ હાજર થયો છે. તેનાથી બનશે તે ચાકરી બજાવશે. પછી તેણે પેલો જળ દાંતવડે કાતરી નાંખી, ને સિંહને ધૂટો કર્યો. સિંહ પણ મનમાં સમજ્યો ને તે દહાડે હું હસ્યો હતો, પણ હવે મને ખબર પડી કે વખતે તરણું સરખું હોય તે પણ કામમાં આવે છે. આ વાતપરથી વાંચનારે યાદ રાખવું ને કોઈને હલકું ગણવું નહીં. વખત આવે ત્યારે સૌ કામ આવે છે. વળી કોઈએ આપણું સારું કર્યું હોય, તો તેનો પાડ માનીને પ્રસંગ આવે ત્યારે તેનો બદલો વાળવો.

પાઠ ૮૬. રાણુ.

સાંઠીઓ   બોયાં   સોટી   દીવાસળી
રેસા   સૂતળી   ટાટપટી

રાણુના છોડ માણસપૂર થાય છે. તેને પાળાં ફૂલ આવે છે. એ છેટેથી તુવેરનાં જેવાં દેખાય છે. રાણુનાં ખીઆં અને પાંદડાં તો ઝાઝાં કામમાં આવતાં નથી, પણ તેની સાંઠીઓ બહુ ખપની છે. જ્યારે રાણુનેસાઈ ખી વાવે છે, ત્યારે તે ધણાં પાસે પાસે વાવે છે, તેથી કરીને છોડને લાંબા ફાંટા ફૂટતા નથી. એ છોડનાં ફૂલ ખરી ગયાપછી રાગિંગ આવે છે. તે પાકીને બુધરાની પેઠે ખડખડ વાગે છે, ત્યારે ખેતરમાંથી રાણુના સૂકાએલા છોડ ઉપાડી લે છે. વળતી

તેના ભારા ખાંધીને તળાવ, નદી, કે ખીણ કંઈ પાણીની જગ્યા હોય, ત્યાં ભાર મૂકીને કાદવમાં દબાવી રાખે છે. તેનો રસ કોહી જાય છે, ત્યારે બહાર કાઢીને તે એક એક સોટીને છેડેથી જરા મરડીને ભાગે છે, એટલે તેમાંથી રેસા નીકળે છે, ને જે ખાયાં રહે છે, તેની દીવાસળી કરે છે.

એ રેસાને ધોઈ સાફ કરે છે, ને તેની સૂતળી વણે છે. ઘાટ પાણુ એનાંજ વણાય છે. સૂતળોનાં ઘાટ વણે છે, તેને ઘાટપટ્ટી કહે છે.

પાઠ ૮૭. શિઆળ.

શિઆળવાં ભુંગળાં વાઢે બોલ ખંડેર*

મેદાનમાં રાત્રે જનાવરો ખૂંચા પાડે છે, તે તમે જોયાં હશે. એમનું નામ શું? એમને શિઆળવાં કહે છે. તમે શિઆળવાં દીઠાં છે? ના, શિઆળ ઘણું ખીકણુ જનાવર છે, તે દિવસે બહાર નીકળતું નથી, કોઈ ચોરીથી નીકળે તો નીકળે.

શિઆળ કુતરાના જેવડું, ને મેલા પીળા રંગનું હોય છે. એને લાંબું ને છેડેથી ભુંગળાંજેવું મોં હોય છે. એને કાનને છેડે અણી હોય છે, ને એની પૂંછડીએ બહુ વાળ હોય છે.

રાત્રે ટોળું થઈ શિઆળવાં ખાવાનું શોધવા નીકળે છે. મુએલાં જનાવર પડ્યાં હોય તે ખાય છે. વખતે લાગ કૂવે તો ગામમાંથી કૂકડાં કે ખીજાં નાનાં જનાવરો ચોરી જઈ મારી ખાય છે. ત્યારે પેટ ભરીને માંસ ન મળે ત્યારે કૂળ મેવા ખાય છે. તેથી કોઈ વાર વાડીઓમાં ને

---

* ખંડેર એટલે ખંડિએર.

શેરડીના વાઢમાં પેશીને બહુ નુકસાન કરે છે. એકાંત જગ્યામાં બોલ બોલી તેમાં શિઆળવાં રહે છે. તેમને ખંડરમાં રહેવું બહુ ગમે છે.

પાઠ ૮૮. લોભીઓ.—ભાગ ૧.

લોભીઓ   જમણવાર   પડપૂછ   લાભ

એક લોભીઓ હશે તેને ત્યાં એક જાણુ ગયો ને કહ્યું કે, ભાઈ સાહેબ, તમારે ત્યાં તપેલાં છે તે જરા આજનો દહાડો આપો, તો તમારો મારે માથે માટે પાડ થશે. આજ મારે ત્યાં જમણવાર છે, તે થઈ રહેશે કે તમારાં તપેલાં તમને પાછાં પહોંચતાં કરીરા. લોભીએ તપેલાં આપ્યાં. થોડા દહાડા ગયાપછી એ તપેલામાં બીજાં નાનાં તપેલાં મુકીને પેલા પાછાં આપવા આવ્યો, ને પેલા લોભીએ કહ્યું કે આ સંભાળી લો. પેલાએ ગણુવા માંડ્યાં, તો વંચ્યાં. ત્યારે પૂછ્યું કે આટલાંજ લઈ ગયા હતા? તે કહે કે ના, થોડાં લઈ ગયો હતો. ત્યારે પેલે પૂછ્યું કે આ વધારે ક્યાંથી આવ્યાં? પેલો કહે કે તમારાં તપેલાં મારે ઘેર વિચાર્યાં, માટે આ નાનાં તપેલાં માટાનાં બચ્યાં છે. પેલે લોભીએ વિચાર્યું ને આ તો કોઈ મૂંઝવણ છે. બીજાનાં તપેલાં મારે ત્યાં બૂલથી લાવ્યો હશે, ને આમ બોલે છે, માટે હવે વધારે પડપૂછ કરવી નહીં. આપણને તો એમાં લાભ છે. એમ વિચારીને બધાં રાખ્યાં.

પાઠ ૮૯. લોભીઓ.—ભાગ ૨.

ધૂતારા   નાદાન   આદમી

પછી એક વખત પેલો આદમી ફરીને એ લોભીઓને ઘેર ગયો, ને કહ્યું કે ભાઈ, આજ મારે ઘેર વળી નાત છે, તેથી ઘણું તપેલાંનો ખર્ચ પડ્યો છે. પેલે લોભીઓએ કહ્યું, ભલે, જોઈએ તેટલાં લઈ જાઓ. પેલો ઘરમાંનાં બધાં લઈ ગયો, એક બાકી રાખ્યું નહીં. લઈ જઈને ઘરમાં મુક્યાં તે પાછાં આપ્યાંજ નહીં. ઘણા દહાડા થયા, ત્યારે લોભીઓ પેલાને પૂછ્યું, ભાઈ, કેમ હજી તપેલાં પાછાં લાવ્યાં નહીં. ત્યારે પેલો બોલ્યો ને તે તો મરી ગયો. પેલો લોભીઓ બોલ્યો, અરે નાદાન, વળી તપેલાં તે મરતાં હશે? ત્યારે પેલો બોલ્યો, ભાઈ સાહેબ, ત્યારે એટલું વિચારીની ને તપેલાં વળી વિચારીતાં હશે. પેલો લોભીઓ એટલું સાંભળીને ચુપ થઈ ગયો. કશુંએ બોલ્યો નહીં. કહેવત છે કે “ન્યાં લોભીઓ વસતા હોય, ત્યાં ધૂતારા બૂબે ન મરે.”

પાઠ ૯૦. ભીંડી.

વાળ

ભીંડીના છોડ પ્રજા રાણના જેવડા ઊંચા હોય છે, પણ એ બંનેના ફૂલમાં ફેર છે. રાણની શીંગા થાપે છે, ને ભીંડીને ઝીણા ઝીણા ભીંડાજેવું થાય છે. રાણનું ફૂલ રંગે પીળું હોય, ને ભીંડીના ફૂલનો રંગ ઘોળો હોય.

જેમ રાણના છોડને કાઢોવરાતીને તેમાંથી રાણના રેસા કાઢે છે, તેજપ્રમાણે ભીંડીના છોડમાંથી પણ કાઢે છે.

એ રેસાને વણીને તેની દારીમાં ફેર છે. એ દારીઓનાં મોઠાં જાડાં દારડાં પણ ખનાવે છે. ઘણા ખરા ગરીબ લોક ખાટલા ભરવામાં સૂતરની પાટીને ડકાવિ વાગુ ભરે છે. તે વાગુ પણ ભીંડીનું થાય છે.

ભીંડીમાં ને રાણમાં રંગનાએ ફેર છે. ભીંડીના રંગ ઘોળા, ને રાણના રંગ કાળાશપર હોય છે. રાણના કરતાં ભીંડી ઘણી ટકાઉ ગણાય છે.

પાઠ ૯૧. ઉંટ.

ખુંધ	રેતાળ	સંદેશો	મુસાફરી
રણ	ચરબી	પોષણ	સાંઘણી

૭૮ બહુ ઉચું, ને તેની પાડપર મોટી ખુંધ નીકળેલી હોય છે. એનું ગળું લાંબું અને મોં નાનું છે. હોડ તો હાલ્યાંજ ફેરે છે. એ દેખીતું તો ધણું તરેહવાર છે, પણ બહુ કામનું છે. રેતાળ જમીનપર બહુ ઝડપથી ચાલે છે,

તેથી, તથા પાણીવગર કેટલાક દહાડાલગી એને ચાલે છે, તેથી, રેતીનાં મોટાં મોટાં રણમાં મુસાફરી કરવાનું તેને ઘણું સહેલું પડે છે.

ઉંઠને કાંટાનાં ઝાડ ખાવાં બહુ ગમે છે, તેથી વાટે ચાલતાં ખાવળીઓ, કે એવાં કંઈ ઝાડ આવે, તે ખાવા મંડી જાય છે. જ્યારે મોટા રણમાં મુસાફરી કરતાં ઘણાક દહાડાલગી ખાવા પીવાનું નથી મળતું, ત્યારે એની ખુંધ સંકડાઈને નાની થઈ જાય છે, કેમકે તેમાંની ચરખીથી એનું પોષણ થાય છે.

ઘણાં ઝડપથી ચાલનારાં ઉંઠને સાંઠણીઓ કહે છે. કામના કાગળ કે સંદેશ લઈ જવાને એ બહુ ખપ લાગે છે.

પાઠ ૯૨. વનસ્પતિની શી શી જાણુસો આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૧.

વેલા	સૂરણ	રતાળુ	સકરીઆં
બટાટા	કંદ	તળવું	અળવી
તાંદળને	મેથી	પોઈ	બાફીને

કેટલાંક ઝાડનાં મૂળીઆં, થડ, પાંદડાં, ફૂલ, ફળ, ખીયાં, સૌ ખાધામાં આવે છે. કેટલાંક ઝાડ મોટાં, કેટલાંક નાનાં છોડવા, અને કેટલાંક તો વેલાજ હોય. સૂરણ, રતાળુ, સકરીઆં, બટાટા, એ સૌ કંદ ભોંયમાં થાય છે. તેને બાફીને કે તળીને ખાધાં હોય તો બહુ સ્વાદ લાગે છે.

ડાંગર, બાજરી, ઘઉં એના તો દાણાજ ખવાય, તેનાં થડ એટલે સાંકો ખાધામાં આવતા નથી. મધુ શરડીના તો

સાંદાજી ખવાય, એનાં પાંદડાં કે ખીજી કંઈ ખાધામાં આવતું નથી. શેરડીનો રસ કેવો ગળ્યો લાગે છે !

તાંદળજી, મેથી, પોઈ, અને એવી એવી ઘણી જાતની ભાજીનાં પાંદડાં ને ફૂમળાં ડાંખળાં, એ સૌનું શાક થાય છે. એનાં મળીઆં તો કડાણ હોય છે; માટે ખાવાના કામમાં આવતાં નથી, કેમ કે તે ઘણી વાર દેવતાપર રાખે તો પણ ચડે નહીં. પણ અગ્નીનાં તો પાંદડાં, ડાંડા, ને કુંદ તણે ખાધામાં આવે છે.

પાઠ ૯૩. વનસ્પતિની શી શી જાણસો
આપણા ખાધામાં આવે છે.

ભાગ ૨.

*સેકટો અગ્નિઓ કડો લીલવા

સેકટાનાં, અગ્નિઓનાં, અને કડાનાં ફૂલ તળીને અથવા કઠીમાં નાંખીને ખાય છે, અને તેમાંના કેટલાંકની તો શીંગો પણ ખવાય છે.

કેટલાંક ઝાડની શીંગો લીલી ને લીલી શાક કરીને ખવાય છે; અને તે સૂકાઈને તેના દાણા નીકળે છે તે પણ ખાધામાં આવે છે. સેકટાની, ઓળાની, ગુવારની, એવી એવી કેટલીક જાતની શીંગો તો એમની એમ રાંધીને ખવાય છે. પણ વટાણા, લાંગ, ને તુવેરની શીંગોને ફોલીને તેના લીલવાનું શાક કરે છે, કેમકે તેનાં છોડાં

---

* સેકટો એટલે સરગુઆં.

જાડાં ને કઠાણુ હોય છે. વાલની પાપડી ફૂમળી હોય, ત્યારે તો તેને છોડામુઠ્ઠાં રાંધે છે, પણ કઠાણુ હોય ત્યારે તો એકલા લાલવાનુંજ રાક કરે છે.

કાળ બહુ જાતનાં થાય છે. કેરી, જાંબુ, નારંગી, કેળાં, એવાં એવાં કાળ એમનાં એમ ખવાય છે. શીંગણાં, ખીંડાં, કોળું, દૂધા, કારેલાં, કચોળા, એ પણ કાળ સમજવાં. પણ એ રાંધ્યાવગર ખાતાં નથી.

પાઠ ૯૪. વાહાણુ.

પાર સઠ મઘવો સીધું સામાન
માઠી ખારવા હંકારવું *હલેસાં તોપ

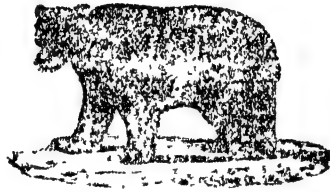
એક ગામથી બીજા ગામ જતાં રસ્તામાં વખતે મોઠી નદી આવે તો આપણે આ પારથી પેતે પાર કેમ જઈએ વાહ? એવે ટુકાણે તો ઉતરવાને સાર હોડીઓ રાખેલી હોય છે, તે હોડીમાં બેસીને ઉતરાય. હોડી પાણીમાં તરે છે, કેમકે એ લાકડાની કરેલી હોય છે અને લાકડું હલકું મોટે તે તરે છે. માઠી કે ખારવા હોય તે હોડી હંકારે છે. હોડીને મોઠી આદરોજેવાં લગડાં બાંધે છે તેને સઠ કહે છે. તેમાં પવન ભરાય. ત્યારે તે ખૂબ ઝડપથી ચાલે છે. પણ નહીં હોય ત્યારે હલેસાં મારીને કે વાંસવતી ટેકીને હોડી ચલાવે છે. નાની નદીઓમાં ફરવાને નાની નાની હોડીઓ હોય છે, પણ મોટા દરિયામાં જવા આવવાને તો મોટી મોટી હોડીઓ હોય છે. એ સે ત્રણસે હોડીઓ એકઠી કરી-એ તંકરતાં પણ તે તો મોટી હોય. એવી હોડીઓને વાહાણુ

---

* હલેસાં એટલે ચાટવા.

કહે છે. હોડીને કે મછવાને તો એકાદ સદ હોય, પણ વાહાણને તો એવા ઘણા હોય છે. મછવામાં કે હોડીમાં બાગ્યે પચાસ આદમી માય, પણ વાહાણમાં તો બસે ત્રણસે, ને વખતે મોટા વાહાણમાં તો હજારો માણસ સમાઈ જાય, ને વળી તે બધાંનું સીકું, સામાન, પેટી, પેટાસુદ્ધાં રહે. એવા વાહાણપર વળી તોપો પણ રાખે છે.

પાઠ ૯૫. રીંછ.—ભાગ ૧.

બિઆમણી મધમાખ મધપૂડો

રીંછને આખે ડીલ જાડ ને લાંબા વાળ હોય છે. રીંછ જમીનપર ચાલે, પાણીમાં તરે, ને ઝાડઉપર પણ ચડે. તેના પગ મજબૂત હોય છે, તેવતી ઝાડ પકડી ઉપર ચડે છે. રીંછનું શરીર બહુ ભારે છે, તોએ તે બિલાડીના જેવી ઝડપથી દોડે છે. તે જુદા જુદા રંગનું હોય છે. કેટલાંએક કાળાં, કેટલાંએક ભૂરાં, ને કેટલાંએક ધોળાં પણ હોય. રીંછમાં એક જાત ઘણી બિઆમણી હોય છે. રીંછ ફળ, કેદ, માછલી, તથા માંસ ખાય છે. પણ તેને મધ બહુ ભાવે છે. વનમાં પોલાં ઝાડમાં રાત્રી મધમાખ મધપૂડાં બાંધે છે. તે જો રીંછના જાણવામાં આવે, તો એના ભોગ મળ્યા. આખો દહાડો કરડી કરડીને ઝાડમાં ખોતાના પંજ

માય તેવડું કાણું પાડે, ને જોતાં જોતાંમાં સધળું મધ ખાઈ જાય. મધમાખીનું એની જોડે કશુંએ ચાલતું નથી, કેમકે એના વાળ ને એની ચામડીને લીધે ચઢકા લાગતા નથી.

પાઠ ૯૬. રીંછ.—ભાગ ૨.

ભચરડીને

રીંછ માણસપર આવે છે, ત્યારે પાછલા પગપર ઉડું થઈ આગલે પગે પકડીને બાપડાને ભચરડીને મારી નાંખે છે, પણ તેના પર તે જવલેજ પડે છે. ઘણાંજ વૃક્ષોમાં થતાં હોય, કે એનાં બચ્ચાંને છેડશે એવું એમને લાગે, તોજ તે માણસની સામાં થાય. એને એનાં બચ્ચાં બહુ વહાલાં હોય છે. જ્યાં ઠાઠ બહુ પડે, ને શિઆળો લાંબો હોય, ત્યાં ધોળાં રીંછ હોય છે. બધી જાંબ બચ્ચી દેકાઈ જાય છે, અને ઘણા દહાડાસુધી સૂરજ જણાતો નથી, ત્યારે ધોળાં રીંછ બચ્ચાંમાં ખાડો ખોદીને આખો શિઆળો બચ્ચાંમુદ્ધાં રહે છે, ને ઉનાળામાં બગ્ગ ઓગળવા માંડે ત્યારે બહાર નીકળે છે. એનાં બચ્ચાં કુતરાજેવડાં હોય છે. તે માની કુડે ભમતાં ફરે છે. પાણીમાં ઉતરે ત્યાં પણ જોડે તરે, ને થાક લાગે ત્યારે માની પીઠપર ચડી બેસે.

પાઠ ૯૭. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૧.

મેળવળી કંસારા કલઈધડા ભેગ

સોના રૂપાકરતાં વધારે કામની ધાતુઓ તો તાંબું, જસત, સીસું, અને કલઈ વગેરે છે. તાંબાનો રંગ લાલ અને

જસતનો ધોળો હોય છે, પણ એ બંનેને ગાળીને મેળવે છે, ત્યારે તે મેળવણી પીળી થાય છે, તેને પીતળ કહે છે. હવે જુઓ તાંબાપીતળનાં વાસણ કેટલાં બધાં થાય છે. લોટા, લોટીઓ, ગાગર, ઘડા, તપેલાં, તપેલીઓ, વાડકા, વાડકીઓ, કથરોગે, થાળીઓ, કુંડીઓ, ચર, તા-મોઢા, એવાં એવાં ઘણાંજ વામાણ કંસાગ ઘડીને કરે છે. પણ એવાં વામાણને દ્રાઢ મોઢે છે, મોઢે કલઈ કરાવ્યા-વિના તેમાં કઈ આવું નહીં, કે કઈ જાણુસ ઝાઝી વાર ધાતી મૂકતી નહીં. કલઈ કરાવેલાં તાંબા વાંસણ રૂપા-જેવાં અળકતાં દેખાય છે. કલઈ રંગે રૂપાજેવી ધોળી હોય છે, પણ એના જેવી કઠણ નથી. કલઈનો કટકો હવે વાળીએ તો વળે, પણ તેવાજ રૂપાનો હોય તો વાળેના કઠણ પડે. દોહણી, વાડકા, વાડકીઓ નરી કલ-ઈનાં કરવા જોઈએ; કેમકે કરાય એવી વસ્તુઓ તેમાં ગળવામાં આવે છે. કલઈઘડા એવાં વાસણમાં સીસાનો ભેગ કરે છે તે બહુ ખોટું છે, કેમકે સીસાનાં ભેગવાળાં વાસણમાં રાખેલું ખાધાથી રોગ થાય છે.

પાઠ ૯૮. હલકી ધાતુ.—ભાગ ૨.

ગોળીઓ છરા બંદૂક કાંતીલોઢું

જેમ તાંબા પીતળને કલઈ કરે છે, તેમ વિલાયતમાં લોઢાનાં પતરાંને કલઈ ચડાવે છે. કલઈનો રસ કરીને તેમાં પાતળાં પતરાં બોળી કાઢે છે, એટલે તેપર કલઈ ચડે છે. એવાં પતરાંને કાંતીલોઢું અથવા ચીનાઈ પતરાં કહે છે. એની દાખડીઓ, પેટીઓ, દાખડા, ફાનસ, એને એવી બીજી ધણી વસ્તુઓ બનાવીને પેઢીરા વેચે છે.

તાંબાનો રસ કરીને તેમાં કલઈ નાંખે છે, એટલે કાંસું થાય છે. કાંસાનાં વાસણ કટાતાં નથી, માટે જમવાની થાળીઓ ને વાડકીઓ ઘણાંપરા એનાંજ કુરાવે છે. સીસાનો રંગ જસતના જેવો હોય છે ખરો, પણ એના જેવું એ કઠણ નથી. સીસું બહુ નરમ છે ; એક કડકા કે પતરું સીસાનું હોય, ને તેને વાળાએ તો ઝટ દધને વળા જાય. બંદુકની ગોળાઓ ને જરા એના બને છે. રંગના કામમાં સિંદૂર આવે છે તે પણ સીસાનું થાય છે.

પાઠ ૯૯. રત.---ભાગ ૧.

મોસમ રત આંબાગાળો ટેટી ટોકા

કુંપળ મોર તરબૂચ કલ્લોલ રાએળ

વરસની માઠી માઠી મોસમ એટલે રત ત્રણ ગણાય છે, હનાળો, આમાસું, ને શિઆળો. ઉનાળામાં દહાડા લાંબા ને રાતો ટુંકા હોય છે. તાપ બહુ પડે છે તેથી ડીલ બફારે વળે છે, તથા નદી, તળાવ, એ સૌમાંથી પાણી સુકાઈને આંધ્રું થઈ જાય છે. કેટલાંક આડને ફણગા ફૂટી નીકળે છે, પછી તેમાંથી કુંપળ થાય છે, ને તેનાં મોટાં પાંદડાં થાય છે. કેટલાં-એક આડપર મોર કે ફૂલ થાય છે. પછી તે ખરી જઈને પછવાડેથી ફળ નીપળે છે. ઉનાળામાં આંબાગાળો થઈ થાય છે. એ રતમાં કેરીઓ, રાએળ, ટેટીઓ, તરબૂચ. એવાં એવાં ઘણાં ફળ ને મેવા નીપળે છે. આડપર કોયલ ટોકા કરી રહે છે. બીજાં પંખી પણ ગાય છે, ને કલ્લોલ કરે છે. કેટલાંએક તો પોતાના માળા બાંધે છે.

પાઠ ૧૦૦. રત.—ભાગ ૨.

ધમધોર ચમકારા ગર્જના પૂર દુકાળ
વીજળી કડાકા કાટકો હેલો

ઓમાસાગી રત એસે છે તેમાં વાદળ ધમધાર થાય છે. કોઈ કોઈ વેળા વીજળીઆના ચમકારા, ને ગર્જનાના કડાકા, ને વળી કોઈ વેળા કાટકા થાય છે. એટલે હજી ભરેલા પોતપોતાનાં એતર એડવા મંડી જાય છે. તેમાં ગાજરી, જીર, ડાંગર, કપાસ, એવી એવી જાણસો વાવે છે. ધાત્રા વરસાદથી ભોંય પાણીથી તર થાય છે, એટલે ઠામ ઠામ લીલું લીલું થઈ રહે છે, તેથી આખી ધરતી એવી તો રળિયામણી લાગે છે કે કંઈ માણા નહીં. કદી કદી નદી નાળામાં પૂર આવે છે. કોઈ કોઈ વખત તો જળે જળે જળે દહાડાની એવી હુલી રહે છે કે બહાર નીકળાય નહીં; ફેટલાંક ઘર તો પડી કે ભોંયમાં બેસી જાય છે. પંખી બાપડાં ભૂખ્યાં ને ભૂખ્યાં માળામાં બેસી રહે છે; ગાયે ચરવા જવાતું નથી; એવું એવું માણસને તદા જનાવરને દુઃખ પડે છે, તોપણ તે વરસાદ આવેથી રાજી થાય છે. જો વરસાદ ન આવે તો દાણા કે ધાસ કશું પાકે નહીં, ને જો પાકે નહીં તો દુકાળ પડે.

પાઠ ૧૦૧. રત.—ભાગ ૩.

કપાસિઆ કાલાં હીમ સગડી તાપણી
ફૂંડવાલું ડગલી તેજનો ફુંડાળું

શિઆળાની રતમાં ઠાઠ પડે છે, ત્યારે એતરમાં ધડું

થાય છે. ચાગુ અને ખીજાં કુટાણ પણ એ રતમાં નીપ-
જે છે. ચોમાસામાં કપાસિઆ વાળ્યા હોય, તેના ઝાડપરથી
કપાસ કે ફાલાં ઉતારી લે છે. શિઆળામાં જ્યારે કોઈ
વખત ટાઢ બહુ પડે, ત્યારે હીમ પડે છે, તેથી ધર્મ,
કપાસ, વગરેને ઘાલ્યું નુકસાન લાગે છે. ટાઢ ન વાય
મોટે કેટલાક ડગલીઓ, કેટલાક ખેવડાં અગરખાં, ને કોઈ
જડાં લૂગડાં પેહેરે છે. ધરમાં સગડીઓમાં દેવતા કરીને
તાપે છે. ગામડામાં ને ખેતરમાં સવારેને પોહોર કે રાતે
તાપણીઓ કરીને તેની આગળ પછડી કુડાણું વળીને મા-
ણસ તાપવા બેસે છે. શિઆળામાં દહાડે ટુંકો ને રાત
મોટી હોય છે. આપડા ગરીબ માણસ, જેની પામે પેહે-
રવા ઓઢવાનું ન હોય, તે મહા મહા દુઃખ પામે છે.
કંઈક વખત તો હીમ પડે, ત્યારે બિઆરાં જનાવર ટાઢે
ઠવાઈને મરણ પામે છે. શિઆળામાં જળ્ય સારી પડે
લાગે છે. એ રતમાં તેજનો નાંખીને સાંસ સાંસ ખાવાનું
કરી રાખે છે, તે રોજ સવારે ખાય છે.

પાઠ ૧૦૨. હાથી.

ચૂડા દુશ્મન સુંઠ રમકડાં

હાથી એ બહુ મોટું જનાવર છે. એક માણસના મા-
થાપર ખીજને ઉભો રહે તો એની પાંઠે પહોંચાય. તેમજ
છ સાત માણસ લાંબે હાથે એક ખીજના આંગળા પકડીને
કુંડાણું વળીને ઉભા રહે, તો તે એના શરીરની આસપાસ
પહોંચી વળે. એને ચાર પગ હોય છે, તે થાંભલા જેવા
જડા ને માણસપૂર ઉંચા હોય છે. એના શરીરપ્રમાણે
જેનાં એની પૂછડી ઘણી નાની અને પાતળી છે. ખીજાં

જનાવર જેમ મોઢાવતી ખાવા પીવાનું ઉપાડે છે તેમ એ ઉપાડતો નથી; પણ જેમ આપણે આપણા હાથવડે લઈને ખાઈએ પીએ છીએ, તેમ એ સુંઢવતી કરે છે. સુંઢ ઘણી કામની છે. તેવડે ઝાલવું હોય તે ઝાલે, અને અટપટી ગાંઠ હોય તે પાડે છોડે.

હાથીને એવડા દાંત હોય છે; કહે છે કે “હાથીના દાંત ચાવવાના જૂદા ને દેખાડવાના જૂદા.” બહાર ને દેખાય છે એથી કંઈ ચાવતો કે ખાતો નથી; એ તો એના દુશ્મનને મારવાના કામમાં આવે છે; વળી એની ઘણી વસ્તુઓ આપણા કામનેસાર અને છે. ચૂડા, રમકડાં, અને બીજી ઘણી ચીજો એની થાય છે.

પાઠ ૧૦૩. ઘર.—ઈંટ.

છત   ગોતર   લોંદો   ચોકડું
બકી   કસણી   *પણો   અલગ

ઘણાંક ઘરને ઈંટની બીંત હોય છે. ત્યાં પથરાની છત હોય, ત્યાં તો ઈંટને ટેકાણે પથરાજ વાપરે છે. ઘણાં ખરાં ગામડાંમાં તો ઈંટની બીંતો હોતી નથી, પણ માટી અને ગોતર અને એકડું કસણીને તેની બાંધેલી હોય છે. કુંભાર ઘોડા પાડે છે. પેહેલાં તો તે સારી જોડેએ તેવી માટી તળાવમાંથી કે ખીજે કોઈ ટેકાણેથી ખોદી લાવે છે. પછી તેને જરા સૂકાવા દઈને તેમાં પણો કે રાખ ચણાને નાંખે છે. વળતી તેમાં પાણી રેડીને પલાળે છે અને ખૂબ ચુંદી ચુંદીને ચીકણી ગારજેવી કરે છે.

* પણો એટલે ત્રીણી રેતી.

ગારો તૈયાર થયો કે તેમાંથી થોડો લોદો લઇને ઇંટના આકારનેવા લાકડાના ચોકઠામાં પાથરીને થાપી દે છે, એટલે કાદવની ઇંટ પડી રહે છે. વળતી તે ચોકઠું અલગથી ઉપાડી લે છે, ને પાણીમાં જરા ધોઈ નાંખે છે, તેથી ખીજી ઇંટ પાડવાનો લોદો તેમાં મૂકે છે તે કોરે વળગી જતો નથી. લાકડાના ચોકઠાને ડેકાણે પીતળના સાંઝા વાપરતા હોય તો વારે ઘડીએ પાણીએ ધોવાની જરૂર રહે નહીં; એવી રીતે હજારો ઇંટો હારખંધ પાડ્યા જાય છે પછી તેને તડકે સૂકવીને ભઠ્ઠીમાં પકવે છે.

પાઠ ૧૦૪. કોલ અને ભીંત.

કોલ

નરી ઇંટ કંઈ ઘર ખંધાય નહીં; તેના સાથે કોલ અથવા ફેલ જોડાયે. હવે મટોડીનો કરો કે ભીંત બાંધવી હોય, ત્યારે મટોડીનો કોલ કરે છે, પણ છોખંધ કરવું હોય, તો છા જોડાયે. મરડીઆ કાંકરા ધોળા ધોળા થાય છે, તેને ઇંટની પેઠે ભઠ્ઠીમાં પકવે, ત્યારે તેની છા થાય. એવી છા લાવીને તેને ચાળીને પાણી નાંખીને ગારો કરે છે તેને કોલ કહે છે. જ્યારે કડિઓ પેહલવેહલી ભીંત બાંધવા માંડે છે, ત્યારે તે ભોંયમાં લાંબો ખાડો મજૂર-પાસે ખોદાવે છે, અને તેને લાળીએ કોલનો જંડો થર પાથરીને તેપર ઇંટની હાર ગોઠવે છે. તે હારપર ખીજી કોલ પાથરીને ઇંટો ગોઠવે છે. એ રીતે વારાફરતી કોલ ને ઇંટોના થર કરીને ભીંત કરે છે. ભીંત કરવી હોય ત્યારે ખાડામાંથી શું કરવા બાંધતા હરો વાર? તેનું કારણ એટલું જ કે પેલી ભીંત ગરાગરા થીર લૂભી રહે. ખાડામાં જે ભીંત બાંધે છે, તે પાચો કહેવાય છે. જેમ ગાડનાં

મૂળાઆં ભોંયમા હંચ છે, તેને આધારે તે ઉભું રહે છે, તેમ ભોંયમાં પાયો નાંખે છે તેવડે ઘર ઉભું રહે છે.

પાઠ ૧૦૫. છાપડું અને માળ.

ખલાસી કામડાં મોતીઆ પકવાસા *ભારોટીઆ
વહેરવું કરાઈ સરડવું વળી લાગ

કડિઆએ ભીંતો તૈયાર કરી. હંચ ઘરમાં વરસાદનું પાણી ન આવે અને તાપ ન લાગે, માટે ઉપર છાપડું કરવું જોઈએ. તે સુતાર કરે છે. વચ્ચે એક માંભ ધાલીને તથા જોઈએ તેટલો ઢાળ રાખીને ઉભી વળીઓ જડે છે. તેઉપર ખલાસીઓ કામડાં સરડે છે. કોઈ તો કામડાંને ઠેકાણે લાંખી લાકડાની ચીપો જેને પકવાસા કહે છે તે જડાવે છે. એના ઉપર છેલ્લાં નળીઆં ચડાવે છે. નળીઆં કુંભાર ઘડે છે, પણ તે છાપડાપર ચડાવવાનું કામ ખારવો કરે છે. મોટું લાંબું છાપડું હંચ તો મોમ ને મોતીઆંની વચ્ચે લગ ધાતવી પડે છે.

ઘણાં ઘરેન તો માળ હોય છે. માળ પીઠ પાટીઆંનો કે વાંસ વળીનો કરે છે. લાકડાના લાંબા કડકા એ ભારોટીઆની વચ્ચે જડે છે, તે પીઠીઆં કહેવાય; અને તેના ઉપર પાટીઆં જડાય છે. વાંસ વળીનો કરવો હોય, ત્યારે તો એકલી વળીઓ જડીને તેનાપર કામડાં ભરી જાય છે. માળપર ચડવાને દાદર ને નીસરણી હોય છે. માળને ખારીઓ હોય છે. ઘર બાંધવામાં પાટીઆં જોઈએ, તે મોટાં લાકડાંમાંથી કરાઈ વહેરી કાઢે છે.

ભારોટીઆ એટલે પાટળ | લગ એટલે ગે.

પાઠ ૧૦૬. લોહું.

ઝોતર કહોડ ગજવેલ ઝેરળ ધમળ

સોના, રૂપા, ને તાંબાકરતાં લોહું બહુ કામનું છે. એ દીડામાં તો બહુ સાઈ નથી, પણ એની એટલી બધી કામની ચીજો થાય છે કે એના વગર ચાલે નહીં. આપણે આવાનું ઝન, પેહેરવાનાં લગણ, અને રહેવાનું કશુ-એ લોહું ન હોય તો થાય નહીં. એટલે હાલવગર એતર શી રીતે એડે! પણ હજી કોરા લોહાની થાય છે. જો એતર એડાય નહીં તો ઝનાંજ અને કપાસ પાકે નહીં; ને તે ન પાકે તો આપણે આવાનું અને પેહેરવાનું ક્યાંથી મળે? ઘર બાંધનાર જે સુતાર અને કડિઆ, તેમનાં બધાં ઝોતર લોહાનાં હોય છે; તેમજ ઘરનાં બારી બારણાં કરવાને અને જડવાને ખીલા, સાંકળ, બરડવાં, કડાં, અને એવો એવો ઘણો સામાન જોઈએ, તે પણ લોહાનોજ થાય છે. પાણી, ચાપુ, કાતર એ ગજવેલનાં બને છે, પણ ગજવેલ એ લોહાનુંજ થાય છે. લુહાર લોહાનો સામાન કરે છે, તેની કહોડમાં એકતરફ ભટ્ટી છે, ને ધમણ ચાલતી હોય છે. ખીજીગમ એરણુ દોટલી હોય, તેઉપર મૂકીને જે ઘાટ કરવા હોય, તે તપાવીને હથોડાથી ટીપી ટીપીને ધડે છે.

પાઠ ૧૦૭. એ બકરાની વાત.

ભાગ ૧.

ઠેક નિરાશ સાંકડો વસમો
સાંસા ગળડવું નીકાલ અડોઅડ

એક બકરો ઘણા ઉંચા ડુંગરઉપર ચરતો હતો. ચરતાં ચરતાં ઠેક ઉંચે ચડ્યો. એક ટેકરી તો એવી ઉંચી ને ઉંચી આવી કે તેપર ચડવાનો લાગ દીધો નહીં. ચોતરફ જોવા લાગ્યો પણ કંઈ કંઈ નહીં, ને ઉપર ચાલે તો સાગે હતો. એ નિરાશ થતાં હતો અંવામાં એક સાંકડો માર્ગ નજરે પડ્યો. એ માર્ગ વસમો હતો. ચાલ્યાં ચાલ્યાં જાય છે, અંતે વળવાનો એક ખાંચો આવ્યો. એ ખાંચો ઘણાજ નજારો હતો. આમ કરીને વળ્યા, અંતે સાંમથી એક ખાંચે બકરો ઉતરતો મળ્યો. હવે શું કરવું? જ્યાં એકને માવાના સાંસા, ત્યાં બે કેમ માય? પાછા ફરવાનીએ જગા નહોતી; એક એકને અડોઅડ થઈ જાય તોએ કદાપિ બેઉ નીચે ગળડી પડી પૂરા થાય. બેઉ ઉભા રહ્યા, ને એક એકની સામું જોયાં કરે, કાંઈ નીકાલ સૂઝે નહીં.

પાઠ ૧૦૮. એ બકરાની વાત.

ભાગ ૨.

તમાશો ચતુરાઈ • વખાણવું

એક માણસ પેગંથી જતો હતો, તેણે પેલા એ બકરાને

દૂરથી જોયા, તેવાજ પાસેના ગામના લોકોને આ તમારો જોવા તેડી લાવ્યો.

અંતે એક બકરો ધીમે રહીને ઝબાળીને બેઠો, પેહેલો બેક પગ વાળ્યો, પછી બીજો વાળ્યો, એમ જમ બને તેમ મંદ્રડાળને બેઠો; ત્યારે પેલા બીજો હળવથી તેના ડીવપર થઈ ચાલી ગયાં. પછી પેલો બકરો ધીમે ધીમે ઉઠ્યો ને બેઠ પોતપોતાને રરતે થયા.

બેઠ બકરાનો ચતુર્ગઈ ને સમજાણુ જોઈ બધા લોકે વા, રંગ છે, રંગ છે, એમ ખૂમ પાડી. તમે ત્યાં હોત તો તમે પણ તેને વખાણત.

એ બેમાંથી એકે હઠ લઈને ન બેસી પોતાના વાંસા-પરથી બીજાને જવો ન દીધો હોત, તો એમનું શું થાત, છોકરા? બેઠ થાકી થાકી જાને મરત, અથવા એક કે બેઠ ગમડી પડાને જીવ જાત.

પાઠ ૧૦૯. ૩.

જીંડવા ગરબો સૂતરાઈ પોત માદરપાટ
રંટિઓ ખારી મલમલ જગંનાથી

છોકરાં, તમે સૌ જાણો છો કે આંગરખું, પાઘડી, ધોતીઆં, એ જો સૂતરનાં થાય છે. છીંટ, છાયત, છીદડી, એ પણ એનુંજ થાય છે. રૂના ઝાડને બીજાં ફૂલ આપે છે. તે ફૂલનાં જીંડવાં થાય છે તેમાં ૩ પાકે છે. કપાસનાં જીંડવાંને કાલાં કહે-છે. કાલાં ફાટે છે ત્યારે તેમાંથી ૩ નીકળે છે. એમાં મરી મરી જેવડા દાણા હોય છે, તે

કપાસના ખી એટલે કપાસીઆ કહેવાય છે. કપાસીઆ ને ૩ એકડું હોય ત્યારે કપાસ કહે છે.

કપાસને ચરખામાં પીસે છે, ત્યારે તેમાંથી ૩ ને કપા-
સીઆ છૂટા પડે છે. ૩ને પીંછ મોખું કરી રેટિઆવતી
કાંતીને સૂતર કરે છે, ને વણીને તેનાં લગડાં કરે છે. તે
લગડાંને સૂતરાઉ કાપડ કહે છે. જાડામાં જાડું સૂતરાઉ
લગડું ખાદી છે. એનું પોત ઘણુંજ જાડું હોય છે.
ઝીણામાં ઝીણું લગડું મલમલ. સૂતરાઉ કાપડ તો ઘણી
જાતનાં થાય છે. ખારતો, માદરપાટ, જગનાથો, એવિના
ખાનગ્યો છે.

પાઠ ૧૧૦. સૂરજ.

ખિંચ લાલાશ કરોડ ગાઉ

સૂરજ આપણે રોજ દેખીએ છીએ. એ સવારે ઉગે
છે ને સાંજે આથમે છે ત્યારે લાલાશપર દેખાય છે. તે
વખત જો આપણે એના સાચું જોઈએ તો જોવાય; પણ
ખપોરે જ્યારે માથાપર આવે છે, ત્યારે એનું તેજ એવું
ભારે હોય છે, જે આંખે દેખી ખમાતું નથી. સૂરજ
આથમ્યાપછી ને ખાંજે દહાડે ઉગતાપેહેલાં વચમાં અંધારું
રહે છે તેને રાત કહે છે. સૂરજ ઉગ્યાપછી તે આથમે
ત્યાંસુધીની વેળાને દહાડો કહે છે. સૂરજના તડકાવડે દરિ-
આનું પાણી સૂકાઈને ઉંચું ચડે છે તેનો વરસાદ વરસે છે.
ઝાડપાણી સર્વ એની ગરમીને લીધે ઉગે છે. જ્યાં સૂર-
જની ગરમી ઓછી ત્યાં ઠાઠ ઘણી હોય છે, તેથી ઝાડ
પાણી સારી પેઠે નીપજતો નથી. સૂરજનું ખિંચ નાનું દેખાય
છે, તેનું કારણ એ જ તે કરોડો ગાઉને છેટે છે. ખરેખર
તો એ ઘણીજ મોટો છે.

પાઠ ૧૧૧. ચંદ્રમા.

આળાત્યો   દર્પણ   પુનેમ   અમાસ

ચંદ્રમા સૂર્યચરતાં પૃથ્વીની પાસે છે. એ કોઈ દહાડે ગોળ દેખાય છે, તે દહાડાને પુનેમ કહે છે. પછી રોજ નાનો થતો જાય છે, ને છેવે એ ત્રણ દહાડા તો મુદ્દલ દેખાતો નથી. પછી પાછો સાંજે મૂતરતા તાંતણાથી જરા જડો ને અળાયાત્રેયા વાંકો જણાય છે. તેને બીજનો ચંદ્રમા કહે છે. એવો બીજનો ચંદ્રમા મહિને મહિને, એટલે કોઈ વેળા ૨૯ દહાડે અને કોઈ વેળા ૩૦ દહાડે જણાય છે. ચંદ્રમામાં પોતાનું તેજ નથી. એ તો સૂર્યનું તેજ એના ઉપર પડીને ત્યાંથી પાછું આપણીબણી વળે છે. દર્પણ મૂરજબણી આડુ ધરી રાખીએ છીએ તો એના ઉપરનો તડકા પાછો વળાને બીજુગમ ચક્રતાત્રેવો પડે છે, અને તે દર્પણમાંથી આવતો જણાય છે; પણ ખરેખર તેમ નથી. એજ રીતે સૂરજનો તડકા ચંદ્રમાઉપર પડે છે, અને તે ત્યાંથી પાછો વળાને આપણીબણી આવે છે.

પાઠ ૧૧૨. કલાક અને મિનિટ.

ધડીઆળ   કલાક   અવર
મધરાત   અંગ્રેજી   મિનિટ

હરીલાલ.—મહેતાજી સાહેબ, હવે કલાક એટલે શું તે સમજાવશો ?

કેશવલાલ.—ઓહો, એમાં શું ? એ તો સહેલું છે ; ધડીઆળ જોઈને કહેવાય કે આટલા વાગ્યા.

હરીલાલ.—હા, એ તો અરે તો! એ તો હુંએ જાણુ છું, પણ કલાક તે શુ હશે!

કેરાવલાલ.—દહાડાનો ખારમો ભાગ તે કલાક જુઓગી, ઘડીઆળ વાગે છે તેમાં એકથી ખારત્રણ વાગે છે.

મેહેતાજી.—ના કેરાવલાલ, તમે જાવો છો, દહાડાના ચોવીસ કલાક. હવે એ ગણવાની રીત કેવી છે તે હું તમને કહું; ચિત્ત રાખીને સાંભળો. એક મધરાતથી ખીજી મધરાતસુધા એક દહાડો ગણે છે. તેના ચોવીસ ભાગ કરેલા છે. તેને આપણા લોક ભૂલમાં ઘડીઆળના અંગ્રેજી નામ ઉપરથી કલાક કહે છે, પણ અંગ્રેજી અરે નામ તો “અવર” છે. મધરાતથી બપોરસુધા ખાર ને બપોરપછી પાછા ખીજી મધરાતસુધા ખાર કલાક ગણાય છે. બે મળીને ચોવીસ. હરીલાલ, દહાડાના કલાક ચોવીસ, ને દહાડાની ઘડીઓ સાઠ, ત્યારે કલાકની ઘડી કેટલી?

હરીલાલ —સાહેબ અહીં, કેમકે ચોવીસઅઠાએ સાઠ.

મેહેતાજી.—અહુ સાહે. વળી સરત ગાળે કે કલાકના ખરાબર સાઠ ભાગ કરેલા હોય છે, તેને મિનિટ કહે છે.

પાઠ ૧૧૩. તારા.

આભલાં જલદ શક્તિ

ગ્રહ અગ્નિ સેંકડો

રતિ ત્યારે આભલાં ન હોય, તે વખત ગગનમાં ઉંચું જોયું હોય, તો સેંકડો તારા આપણી નજરે હીરાની પેઠે અનુક્રમ દેખાય છે. તે ઘણા મોટા છે, પણ ઘણે છેટે તેથી તે નાના દેખાય છે.

તારા બે જાતના છે. કેટલાકનું તેજ ધીર માર્ગે પડે છે અને કેટલાકનું હાલતું દેખાય છે ; ધીર તેજ જેનું દેખાય છે તેને ગ્રહ કહે છે. આપણે જે પૃથ્વીઉપર રહીએ છીએ તે પણ એક ગ્રહ છે. જે તારાનું તેજ હાલે છે તે ઘણાજ દૂર, જે સૂરજજીવડા મોટા છે. એકાદ તારા-લગણુ કદી જવાનો રસ્તો ખાંધેલા હોય, જે એક જગદ ધોડે દોડતો ચાલ્યો જાય, તો આપણા માથાઉપર જેટલા વાળ છે તેથી પણ વધારે વરસ થાય, તોએ ત્યાં પહોંચાય નહીં.

કોઈ વખત તો ગગનમાં પૂછડીવાળા તારા દેખાય છે ; તેઉપરથી તેમને લોક પૂછડીઆ તારા કહે છે. અસાની લોક એવા તારા દેખે છે, ત્યારે તેમને ક્ષણ પડે છે કે હવે આ વરસમાં કંઈ નવું જૂનું થશે, પણ એ મૂરખાઈજાણવી.

પાઠ ૧૧૪. વરસાદ.—ભાગ ૧.

આપણે પાણીની વાડકી દેવતાઉપર રાખી મેલીએ, તો માહિથી ધુમાડાજેવી વરાળ નીકળતી દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે પાણી ઓછું થતું જાય છે. એજ રીતે પાણીની વાડકી તડકે રાખી મેલીએ, તો ઘણી વારે તેમાંનું પાણી ઓછું થાય છે. દેવતાઉપરની વાડકીમાંનું ગંધું પાણી જેમ દેવતાની ગરમીથી વરાળ થઈને ઉડી જાય છે, તેમ તડકે મૂકેલી વાડકીમાંના પાણીની પણ વરાળ તડકાની ગરમીથી થાય છે, જે ઉંચે ચડે છે. પણ તે વરાળ ઘણી પાતળી, તેથી આંખે દેખાતી નથી. એજ રીતે આબોચીકું, તળાવ, કે દરિઆમાંનું પાણી સૂરજની ગરમીથી વરાળ થઈને ઉંચું ગગનમાં ચડે છે. આપણે જે વાદળાં દેખીએ છીએ તે

એવી ઉંચે ચડેલી વરણનાં થાય છે. તે પડે છે ત્યારે તેને વરસાદ કહે છે.

પાઠ ૧૧૫. વરસાદ.—ભાગ ૨.

મેહ

વરસાદથી સર્વનું બધું થાય છે. વરસાદ ન હોય, તો જલ, ખાજરી, કે ઘઉં કશુંએ પાકે નહીં. ધાન પણ થાય નહીં. કૃષા, તળાવ, નદીઓ સૂકાઈ જાય, તેથી તેને કાઠે એતર હોય તેને પાણી પાવાનું મળે નહીં, એટલે અનાજ મુદ્દલ થાય નહીં; પાણી મળવાના સાંસા પડે; બોંય સૂકાઈને કડણ થઈ જાય; ગાડપાલો પાણીવિના સૂકાઈને મરી જાય. એવું થયું એટલે માણસ, ઘેર, પશુ, પંખા સૌ જાણે ને તરસે મરી જવા માંડે. એવું થાય ત્યારે કહે છે જે દુકાળ પડ્યો. માટે વરસાદવિના બધુંએ ખોટું સમજવું. મેહ આવે છે તેથી ઈશ્વરની કૃપા આપણાઉપર છે એમ જાણવું, ને એ-
ટલામાટે એનો મોટો પાડ માનવો ઘટે છે.

પાઠ ૧૧૬. સર્વવ્યાપક ઈશ્વરવિષે કવિતા.

આભાસ	અંતર	આસ	વિશ્વપતિ
ખોળવું	આકાશ	કળી	

દોહરા.

આસપાસ આકાશમાં,

અંતરમાં આભાસ,

ધાસ આસની પાસ પાણુ,
વિશ્વપતિનો વાસ. ૧

ભોંમાં પેશી ભોંયરે,
કરીએ કાંઈ વાત,
ધડીએ મનમાં ઘાટ તે,
જાણે જગનો તાત. ૨

ખાલી જગ્યા ખોળીએ,
કણી મૂકવા કામ,
ક્યાંએ જગકર્તાવિના
હાલું ન મળે હામ. ૩

ક૦ ૬૦ ડા

પાઠ ૧૧૭. પરમેશ્વર સર્વ ઠેકાણે છે.

ધાસ

નાડી

મુડું

કેટલાંક આણસમણુ માણસ કહે છે જે પરમેશ્વર દેખાતો નથી, મોટે તે મુદ્દલ છેજ નહીં. પણ નીચેની વાતઉપરથી એ કેવું ખોટું પડે છે! આપણને બફારો થાય છે, ત્યારે વીં-જણાવડે વા નાંખીએ છીએ, તે આપણા શરીરને મુખ કરે છે. બારી ઉઘાડી તેમાંથી વા વાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે વા આવે છે; બંધ થાય છે ત્યારે બંધ થયો કહીએ છીએ.

મોંમાંથી ને નાકમાંથી ધાસ પેસ નીકળ કરે છે. ધણો ધાસ પેસ નીકળ થાય છે, ત્યારે કહીએ છીએ જે સાસ એટલે ધાસ થયો છે.

માણસ હાલે છે, ચાલે છે, ખોલે છે, ત્યારે કહેવામાં આવે છે જે એમાં જીવ છે. ત્યારે એમાંનું કશું થતું

નથી, નાડી ચાલતી નથી, ને મુડદું થઈ રહે છે, ત્યારે કહીએ છીએ ને જીવ ગયો.

હવે ઉપરની સર્વ વાતોઉપરથી વિચાર કરવો ને વા, આસ, કે જીવ એમાનું કંઈ પણ આપણી નજરે પડતું નથી, પણ એ છે, એમ આપણી ખાતરી છે. તેમજ પરમશ્વર છે, પણ વા, આસ, કે જીવ જેમ દેખાતો નથી, તેમ તે આપણા દીકરામાં આવતો નથી.

પાઠ ૧૧૮. છોકરાંને શીખામણ.

ભાવ ઠાઠ ભેદ છળ પળી
કૂડી ઠાલો આળ છૂપાવવું

ભુલંગી છંદ.

મુખે શીખવું તે શાંખો શીખ સારી,

નકારાની માનો ન શિષ્યા નકારી ;

— સ્વણો ભાવથી તો ઘણો ભેદ જાણો,

અરે બાળકો અંતરે વાત આણ્યો.

ન ચાલો કૂડી, ને રૂડી ચાલ ચાલો

ઠગાઈ તણો તો તજો ઠાઠ ઠાલો ;

ધરણું ધડેલું પડેલું ખડેલું,

જડે તો જીભે જઈ કહો ને જડેલું.

છળે કે કળે છેતરી ને છૂપાવે,

ધટે બાજ ને લોકમાં આળ આવે ;

પછી ન્યાંસુધી વાળ આવે પળીનો,

નહીં છોડતાં ડાઘ છૂટે ગળીનો.

પાઠ ૧૧૯. નામવિશે. - ભાગ ૧.

કેટલાક રાજ્ડ નામ કહેવાય છે. નામ એટલે હરકોઈ વસ્તુનું નામ. પ્રાણી, જાત્યા, અને ચીજોનાં નામ તે નામ કહેવાય છે.

છોકરી એ નામ છે, અને છોકરો એ પણ નામ છે. ભાઈડો, ને બાઈડી, ઘેટાં ને ગાયો, પંખી અને જીવડાં, એ બધાં નામ છે, કેમકે છોકરી, છોકરો, ભાઈડો, બાઈડી, ઘેટાં, ગાય, પંખી, જીવડાં, એ સંધાનાં પ્રાણીનાં નામ છે. અને પ્રાણીનાં નામ તે નામ ગણાય છે.

જાત્યાનાં નામ તે પણ નામ છે. મુલક, શહેર, ગામ, મહોલા, વાડા, એ સંધાં નામ છે. તેમજ ખેતર, રસ્તા, અને વાડીઓ પણ નામ છે.

જે જે વસ્તુ આપણા જીવામાં, સાંભળવામાં, ચાપવામાં, સુંઘવામાં, અને લાગવામાં આવે છે, તે બધી નામ છે; ખડિઓ, પાટી, કલમ, ગ્રાડ, ગાદી, તકિઆ, અને એવી એવી જે જાણસી આપણા દીડામાં આવે છે તે નામ કહેવાય છે.

સાંભળવામાં જે ચીજ આવે છે તે પણ નામ છે. રસ્તાપરથી ગડગડ ચાલતું ગાડું તમે સાંભળો છો, પણ તે તમે દેખતા નથી. તમારાથી સંભળાયો તે અવાજ છે, અને અવાજ એ રાજ્ડ નામ છે. તેમજ તમે ઓરડામાં હો, અને તમને બહારથી કોઈ બોલાવતું હોય, તો તમે તેને દેખતા નથી, પણ તમે સાંભળો છો ખરા. હવે તમે સાંભળ્યું તે તેનો સાદ છે, સાદ એ પણ નામ છે. ગર્જના એ રાજ્ડ પણ નામ છે. અપણે ગર્જના દેખતા નથી પણ સાંભળીએ છીએ ખરા.

પાઠ ૧૨૦. નામવિષે.-ભાગ ૨.

મોગરો	ચંબેલી	સુગંધી	સોરમ
ગળપણ	ખારાશ	સાધારણ	પુરૂષ

જે સ્ત્રીજ તમને લાગે છે તે પણ નામ છે. આંખો મીચીને તમે પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો હાથવતી પા-ગમ્પી રાકો છો. પેટી, પાટલો, થાળી, વાડકો, એ નામ છે. તમને દુઃખ લાગે છે પણ તમે તે દેખતા નથી; દુઃખ એ ખોલ પણ નામ છે.

તમને કશી વસ્તુનો સ્વાદ લાગે છે તે પણ નામ છે. શાકરનો કે મીઠાનો ગાંગડો મોંમાં ચૂકો. હવે તમને ગળપણ કે ખારાશ લાગી, તે પણ નામ છે. તેમજ કડ-વાશ, મીઠાશ, તીખારા, એ બધાં નામ કહેવાય છે.

કશી વાસ તમને આવે છે, તે પણ નામ છે. મો-ગરાનું કે ચંબેલીનું કૂલ લઈને સુંગરો, તો તમને મીઠી વાસ આવશે. હવે એ જ વાસ આવે છે તે તમે દેખતા નથી; પણ વાસ, સુગંધી, કે સોરમ એ નામ છે.

વળી ડગાઈ, લુચ્ચાઈ, બલમનસાઈ, વગેરે માણસના ગુણ, અને રતાશ, કઠણારા, પીગારા, પોચાઈ વગેરે વસ્તુ-ઓના ગુણ એ પણ બધાં નામ કહેવાય છે.

એ તો બધી સાધારણ વસ્તુઓનાં અને તેના ગુણનાં નામવિષે કહ્યું; પણ માણેકલાલ કે મોતીલાલ કે ગંગા-બાઈ એવાં એવાં સ્ત્રી પુરૂષનાં નામ પણ હોય છે. તે-મજ ગુજરાત, દક્ષિણ, બંગાળ, તામી, સાબરમતી, સુરત, અમદાવાદ, ખારડી, એવાં એવાં દેરા, નદી, શહેર, કે ગામ-નાં નામ પાડેલાં હોય છે, એ બધાં નામજ કહેવાય છે.

તમે જે ગામમાં રહો છો, તેનું નામ તે પણ નામ છે. એ રીતે આજના પાકડપરથી નામ એટલે શું, અને કયા કયા રાબદોને વ્યાકરણમાં નામ કહેવું તે તમે સમજ્યા હશો.

પાઠ ૧૨૧.

રસ્તામાં રસબું નહીં.—ભાગ ૧.

વાણોતર ઉધરાણી પીતાંબર જન નુકસાન

ગંગુ ને ધનુ ને ના ॥ છોકરા હતા. તેનો બાપ ગરીબ ને આધીનો હતો, તેથી તેની મા દુખમાં હતી તથા કાંતી-ને સૌનું પૂરું કરતી. ગંગુ બાર વરસનો ને ધનુ દસ વરસનો હતો. એકે વાંચતાં આવડતું, પણ ધનુને બરાબર નહોતું આવડતું. ઘરમાં ખરચની ધણી પેલા પડતી, તેથી એ છોકરા એક કાપડિઆની દુકાને જુલ પગારે વાણોતર રહ્યા. શેઠ તેમને ઉધરાણી જવાનું, કે તેમનાથી થઈ શકે તેટલું નાનું કામ સોંપે. એક દહાડે ગંગુને એના શેઠે કહ્યું, પરમ દહાડે પેલા દુલભદાસ આપણે અહીંથી માલ લઈ ગયા છે, તેમણે રૂપિઆ આપવાનો આજનો વાયદો કર્યો છે, માટે તું હમણા જલદી તેને ત્યાં જ ને લઈ આવ, કેમકે આજ દસ વાગે તે ધોળકે જવાના છે, ને હમણા નવ નો વાગ્યા છે. તું તરા મોડો જઈશ, તો તે જતા રહેશે, ને તેથી મને નુકસાન થશે. ગંગુએ કહ્યું, લોજી, આ આલ્યો. વળી શેઠે ધનુ-ને કહ્યું, તારે પણ જવાનું છે પેલા પેણીરામ પંજ્યાનું ઘર તે જોયું છે? ધનુ કહે, હાજી. શેઠે કહ્યું, ઠીક ત્યારે જ, આ રમાલમાં પીતાંબર બાંધ્યું છે, તે તેમને ઘેર આપી

આવ. રસો રસળીસા નહીં હો. એમની જાન વડોદરે જવાની છે, ને તે આજ દસ કલાકે નીકળવાની છે. તું વહેણા નહીં જાય, તો તે જતા રહેશે, કેમકે નવ તો વાગી ગયા છે. તારાથી જઈ પહોંચાય તો હા કહે, નહીં તો ના કહે, કોઈ ખીજાનેડે મોકલું. ધનુએ કહ્યું, હું જઈશ સાહેબ.

પાઠ ૧૨૨.

રસ્તામાં રસબળું નહીં.—ભાગ ૨.

અબરખ મદારી

પછી એક છોકરા પોતપોતાને કામે નીસાર્યા. થોડેએક-સુધી બંનેનો રસ્તા એક હતો, તેથી જોડે જોડે વાતો કરતા ચાલ્યા. થોડેક ગયા એટલે એક ઠેકાણે એક રમકડાંવાળો ઉભો હતો, તેની પાસે કાગળનાં નાનાં ઝાડ તથા અબરખ જડેલાં સુદર રમકડાં હતાં. લોક તે જોવાને એકઠા મળ્યા હતા. ધનુએ ગંગુને કહ્યું, હીંડ, પેલાં રમકડાં જોઈએ, ને સોંધા હોય તો એક ખેલઈએ. ગંગુએ કહ્યું, ના. શેડે કહ્યું છે કે વહેણા જાને તે જૂલી ગયો? ધનુ કહે, આપણે ત્યાં ઉભા નહીં રહીએ. ગંગુ કહે, તોપણ હું તો નહીં આવું. ત્યારે ધનુ એકલો દોડ્યો, ને ગંગુ આગળ ચાલ્યો.

એમને જે પગાર મળતો તેમાંથી પોતાની ખુશીમાં આવે તેમ વાપરવાને હર મહિને એક એક આનો એમની કને એનાં માખાપ રહેવા દેતાં, તેથી તે મહિનાનો એક આનો ધનુ ગજવામાં હતો, તેનું એક ચળકતું રમકડું ને એક નાનું સરખું ઝાડ તેણે લીધું ને ઝડ પોતાને કામે ચાલ્યો.

દોડીને પોતાના ભાઈને પકડી પાડ્યો, ને હાંકતાં હાંકતાં કહ્યું, જો મોટા ભાઈ, આ કેવાં સારાં છે ! ગંગુએ કહ્યું, બહુ સારાં. પણ તું ચાકરી કરશે કે એણિવતી રમશે ? એવે રમકડે રમે એવો તું નાનો બાળક છે ? પણ તે જોઈને ધનુ એટલો તો મગન થતો હતો કે મોટા ભાઈએ કહ્યું તે કાંઈ તેણે લેખવ્યું નહીં. થોડેક જતાં જુદા પડવાના આંચાં આપ્યા, ધનુ જે રસે જતો હતો ત્યાં એક ડેકાણે મદારી રમત કરતો હતો. ધનુ ત્યાં જોવા ઉભો રહ્યો. એના મનમાં કે હું જરા જોઈને દોડી જઈશ, પણ જોવાની એટલી બધી મજ પડી કે ઉતાવળો જવાની વાત જૂલી ગયો, ને અરધો કલાક ગયો તે પણ જણાયો નહીં.

પાઠ ૧૨૩.

રસ્તામાં રસઝળું નહીં.—ભાગ ૩.

ગૃહસ્થ

એટલામાં એક આપલો દોડતો દોડતો પેલા ટોળામાં પેહો એટલે નાસાનાંસ થઈ; ધનુ પોતાની બગલમાં અબોટીઈં હવું તે સમાલવા ગયો એટલે હાથમાંનાં રમકડાં પડી ગયાં, ને ભીડભીડમાં લોકના પગતળે ચંપાઈને ભાગી ગયાં. ધનુની આંખમાં આંસુ આપ્યાં. વેહેલાં વેહેલાં તેણે ઉઠાવી લીધાં, ને જેમ તેમ બેસાડી પાછાં આપ્યાં કરવા માંડ્યાં, પણ તેમ થયું નહીં, ને અરધોએક કલાક જતો રહ્યો તે કાંઈ જણાયો નહીં. પછી ધનુ વેણીરામ પંડ્યાને ઘેર જઈને જુએ છે, તો બારણે તાળું વાસેલું. પાડોશીને પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું કે તે તો ગયા. ધનુ આ સાંભળીને બહુજ નાખુશ થયો. તે બીધો કે હવે શેઠ વઢશે, ને કાઠી ચૂકશે, માઆપ પણ ઘેર વઢશે, હવે હું શું કરીશ ? ઘણોજ ઉદાસ

થમને પાછો વળ્યો. દુકાને આવીને જુએ છે, તો ગંચુ રૂપિઆ લઈને આવ્યો હતો. એના શેડે પૂછ્યું, અલ્યો પીતાંબર પાછું કેમ લાવ્યો ! ધનુ વીને મોઢે બોલ્યા, સાહેબ, તે તો ગયા, તેમને આરણે તાળું છે. શેડે કહ્યું, તું રસ્તામાં રસણ્યો હોઈશ. ધનુએ કાંઈ જવાબ દીધો નહીં. શેડે કહ્યું જા, તને આજથી રજા છે ; મારી દુકાને તારું કામ નહીં. ધનુ ધાણું રેાયો, ને કાલાવાલા કર્યા, પણ શેડે માન્યું નહીં. ત્યારે તે રોતો રોતો ગંચુપાસે જઈ બેઠો, ને પોતાની સઘળી વાત કહી. થોડીએક વારમાં પેણીરામ આવી એના શેડને હપકો દેવા માંડ્યો, કે મને દોઢ ગાઉનો ફેરો પડ્યો. શેડે કહ્યું, મેં બરાબર વખતે મોકલ્યું, પણ મારો વાણોતર રસ્તામાં રસણ્યો તેથી તમને પહોંચ્યું નહીં. માફ કરજો, મેં તેને કાઢી મેલ્યો છે. પછી પેણીરામ ધનુને રોતો બોલ્યો, તેથી તેમને દયા આવી, અને તેમણે શેડના કાલાવાલા કર્યા, અને ધનુપાસે માફ મંગાવી, ત્યારે શેડે તેને પાછો રાખ્યો.

પાઠ ૧૨૪. સાહે વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૧.

સ્વર	વ્યંજન	એડાક્ષર
બારાખડી	તોતડા	અતડું

અક્ષરનો રાખ્દ થાય છે. અક્ષર સ્વર હોય કે વ્યંજન. અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ, એ સ્વર છે. ક, ખ, વગેરે ખીજા બધા કડાના અક્ષર તે વ્યંજન ગણાય છે. સ્વરનો ઉચ્ચાર તો એની જગે પૂરો થાય છે, પણ વ્યંજનનો તેમ થતો નથી. ક, સ,

વગેરે અરધા અરધા અક્ષર બોલાય તે વ્યંજન. તેમાં જ્યારે સ્વર મળે ત્યારે પૂરો ઉચ્ચાર થાય છે. જેમ મુ ને અ મળે ત્યારે મ બોલાય, તેમજ બુ અને આ મળે તો બુ બોલાય, સ્વર ને વ્યંજન મળીને બારાબડીના અક્ષર થાય છે. તેમજ બે કે વધારે વ્યંજન એકઠા મળીને તેને છેડે સ્વર જોડાય ત્યારે જોડાક્ષર થાય, જેમ પ, ર, ને આ મળીને પ્રા જોડાક્ષર થાય છે.

જેવો અક્ષર લખ્યો હોય તેવો ઉચ્ચાર કરવો. દ્રોણ ગમ, નામ, ગામ, એવા રાખ્દને રોમ, નોમ, ગોમ, એવા પોહોળા ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, એ બહુ ખોટું છે.

કેટલાક ડ ને ટેકાણે ર બોલે છે. ગાડી, ધોડો, લાડુ, એ રાખ્દ લખેલા હોય તેને ગાસી, ધોશે, લાર, એવો ઉચ્ચાર કરીને બોલે છે, તે ખરું નથી.

કેટલાક તોતડાં માણસ ટ, ઠ, ડ, ઢ, છુ અક્ષરને ત, થ, દ, ધ, ન ની પેઠે બોલે છે. જેમ ઢોરીને તોપી. ઠીકરુંને થીકરું, ડોશીને દોશી, ઢોરને ધોર, પછુને પન કહે છે, તો તે કેવું અતકું લાગે છે. તેમ કોઈ મોતીની મોટી, કે તાણુને ટાણું કહે છે એ પણ તેવુંજ લાગે છે.

પાઠ ૧૨૫. સાઈં વાંચતાં શીખવવાની

રીત.—ભાગ ૨.

બાન ટેરવું અવાળુ સ્પષ્ટ વાક્ય

એવી એવી બ્રૂત કરે છે, તેમાં બાન નથી રાખતા કે આ અક્ષર તે દાંત વડે બોલવા કે હોઠવડે: જો બરાબર સમજાણુ હોય તો એમ કદી ન થાય. કેટલાક અક્ષર

ગળામાંથી બોલાય છે ; ક, ખ, ગ, ઘ, હ, ને અ એ અક્ષરો ગળામાંથી બોલવા. તેમજ ઈ, ચ, છ, જ, ઝ, ધ, રા, એ તાળવાસાથે જીભ અગ્રડીને બોલાયે તો સારું સાફ બોલાય. દ, ઠ, ડ, ઢ, ભ, ર, પ, બ, એ અક્ષર બોલતાં મોઢું બરાબર ઢિધાડવું અને જીભનું ટેવું ઉપલા દાંતના અવાળુ સાથે લગાડવું. ત, થ, દ, ધ, ન, સ, બોલતાં જીભનું ટેવું ઉપલા દાંતને અડે છે. જો એમ કરશે, તો તાળુને ટાળું કે તુરીઆને તુરીઆં નહીં બોલાય. ઊ, ઘ, ફ, બ, ભ, મ, ઝો, ઝો, એ અક્ષર બે હોઠવતે બોલાય છે. ઉપલા દાંત ને નીચલો હોઠ એ બેથી વ બોલાય છે.

એ પ્રમાણે હરેક અક્ષરનો ઉચ્ચાર બરાબર બાજી ગળીને કરે અને વાંચે, તો મારું વંચાય. ફેટલાક કોઈ કે અધુર શબ્દ બોલે છે તે મારું નહીં. અર્ધા, બરડા, દુધપાક, એવા શબ્દો ઉતાવળ કરીને અર્ધા, બરડા, દુધપાક બોલે છે, એ ધ્યાનથી અશુદ્ધ છે.

“બાપે મને અર્ધા પેસાની બરડા અપાવી.” “કાલે નાતમાં દુધપાક પુરીનું જમણુ હતું.”

“આ બોલવું કેવું નકાતું દેખાય છે, પણ ધ્યાન કોઈને ઉતાવળ કરીને એમ વાંચી જાય છે. જો બરેબર વાંચે તો આમ વાંચવું જોઈએ કે “બાપે મને અર્ધા પેસાની બરડા અપાવી.” “કાલે નાતમાં દુધપાક પુરીનું જમણુ હતું.”

અદેક શબ્દ સ્પષ્ટ વાંચવો અને એકવાર વાંચવો. કોઈ તો અદેક શબ્દ બાપે તણ તણ વાર વાંચે છે, તે ઘણું ખોટું લાગે છે. ‘વગર વાંકે કોઈ મારે નહીં.’ એટલું નાનું વાક્ય વાંચતાં કોઈ કોઈ અદેક શબ્દ બે

ખે ને ત્રણ ત્રણ વાર વાંચે છે. જેમ, વગર વગર,
વાંકે વાંકે, કોઈ કોઈ, મારે નહીં.

પાઠ ૧૨૬. સારૂં વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૩.

કાળજી   મુચરકો   કબુલત

વાંચવામાં વળી એક કાળજી રાખવી કે બોલ એક
ખીજમાં બરાઈ ન જાય. કોઈ તો વાંચતાં એક બોલ-
ના કડકા કરી નાંખી અરધો જોડેનાં ખીજ રાખવામાં
ભેળી દે છે, એ હીક નહીં. વળી વાંચતા કોઈ નાના
નાના શબ્દ વચમાં રહી જવા ન જોઈએ. વાક્યનો અર્થ
સમજવાને સોંપેલ પોંડે વાગતે વચ્ચે વચ્ચે નિરાશામાં
કરવામાં આવે છે તેમને વિગમચિન્હ કહે છે, આં' તેથી
હુકે નિરાશાની આગળ અટકવું.

(,) આવી સાતડા જેવી નિરાશા આવે તા જરા
વાર થોભવું.

(;) આવી એટલે સાતડો ને તેપર ટપકું એવી
નિરાશાની આવે તો જરા વધારે વાર અટકવું.

(:) આવાં બે ટપકાં આવે ત્યારે તો તે કરતાં
પણ જરા વધારે અટકવું.

(.) ત્યારે આવું એક ટપકું આવે ત્યારે ત્યાં વાક્ય
પુરું થયું એમ જાણીને ઉપલી ત્રીજી નિરાશાની આગળ
થોભીએ તે કરતાં વધારે વાર થોભવું.

એવી નિરાશાઓ નથી હોતી ત્યારે ખોટો અર્થ થઈ
જાય છે; જેમ કે, એક ચોરનો મુચરકો લખાવી લેતાં
એવું થયું કે ત્યાં નિરાશાની જોઈએ ત્યાં ન રહી, તેથી

તે છૂટી ગયો. કપ્પલત એવી હતી કે, “હું ચોરી કરું નહીં, કરું તો સરકારનો ગુનેગાર થાઉં.” એમાં નહીં રાખ્દ પછી સાતડા જેવી નિરાશાની કરી છે તે ત્યાં નહીં કરેલી અને જૂનથી કરું રાખ્દનીજેડ કરેલી તેથી ચોર છૂટી ગયો, કેમકે તેથી એવો અર્થ થાય છે કે મારે ચોરી કરવી, જો ન કરું તો ગુનેગાર થાઉં.

તેમજ જો એમ લખીએ કે, “કસન દરજીને તેડી લાવ” તો એમાં બે અર્થ રહે છે. એક તો એ કે કોઈ ખીજ માણસને કહે છે કે કસન કરીને દરજી છે, તેને તેડી લાવ. પણ જો આપણે કસનનેજ કહેવું હોય કે તું જઈને દરજીને તેડી લાવ, તો આપણે લખેવું બરાબર સમજારો નહીં; કસન રાખ્દની પછી સાતડા જેવી નિરાશાની હોય, તો એજીયું સમજાય કે તું જ ને દરજીને તેડી લાવ.

પાઠ ૧૨૭. સાહે વાંચતાં શીખવવાની રીત.—ભાગ ૪.

ધણાં વાક્યમાં એક શબ્દ એવો હોય છે કે તેમાં ખીજ કરતાં વધારે અર્થ રહેલો છે, અને એ વાંચતી વેળા તેપર વધારે ભાર મૂકવો જોઈએ, અને તેમ નહીં તો તે બોલતાં પેહેલાં ને પછવાડે જરા વાર થોભવું.

જૂદા જૂદા શબ્દપર જોર મૂક્યાથી એકજ વાક્યના ધણા અર્થ થાય છે. “તમે આજ ગામ જવાના છો કે?” એ વાક્ય વાંચતાં જો ‘તમે’ એ શબ્દઉપર ભાર મૂકીને વાંચે તો તેનો જવાબ એવો નીકળે કે હું નહીં, ખીજ કોઈને મોકલીશ. તેમજ જો ‘આજ’ એ બોલ-

૫૨ ભાર મૂકીને વાંચે, તો એવો જાણ થાય કે, ના, આજ નહીં કાલે જવાનો છું. વળી 'ગામ' એ રાખ્દ-ઉપર જોર મૂકે તો એવું સમજાય કે ગામ કે ખીન્ને કોઈ ઠેકાણે જવાનો છે. એ રીતે એકજ વાક્યના ધણા અર્થ થાય છે.

વળી વાંચતી વખતે એક ખીજી સંભાળ રાખવી જોઈએ. કેટલાક લોક ગાવાની પેઠે વાંચે છે, એ બહુ ખોટું છે. રાગ કાઢીને વાંચવું ન જોઈએ, પણ જેમ આપણે વાત કરીએ છીએ તેવી દબથી વાંચવું. એવી રીતે વાંચતાં રીખવાની એકં સહેલી રીત એ છે કે પ્રત્યેક અક્ષર અને રાખ્દનો શુદ્ધ ઉચ્ચાર બરાબર રીતે કરવો તથા ધીમે ધીમે વાંચવું. એ પ્રમાણે ધીમે ધીમે સારીપેઠે વાંચતાં આવડ્યું કે પછી ઉતાવળથી વાંચવાની ટેવ પાડવી. એટલે તેમાં પણ ખોટું નહીં વંચાય, શાથી કે પ્રથમથીજ ખરી દબપ્રમાણે વાંચવાનો મહાવરો પડેલો છે. તોપણ બોલીએ છીએ તે-કરતાં જરા ધીમે વાંચતાં રહેવું.

સાંઝે અને શુદ્ધ બોલતાં, નિશાનીઓ આગળ અટકતાં, અને ખરા રાખ્દઉપર ભાર મૂકતાં આવડે તોજ સાંઝે વાંચતાં આવડ્યું એમ કહેવાય.

વળી વાંચતાં વાંચતાં વગર નિયમે અને વગર જરૂરે ઠેકાણે ઠેકાણે ધાંટો કાઢવો નહીં.

કેટલાક જણ એવી રીતે વાંચે છે કે જાણે મોંમાં આખું સોપારી ધાલ્યું હોય અને વાંચતો હોય તે રીતે જીભને મોંમાં ફેરવી ફેરવીને વાંચે છે, એ માથું ખોટું છે.

પાઠ ૧૨૮. બાળબોધ.

લિપિ	ગુજરાતી	ધર્મપુસ્તક	બ્રાહ્મણી
બાળબોધ	સાંગ	મૂળાક્ષર	બોલી
અનુસ્વાર	જેડાક્ષર	ધોરણ	

તમે આ ત્રણ ચોપડીઓ શીખી ગયા તે ગુજરાતી લિપિમ લખેલી છે. પણ હીંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો, જે કેટલાક વાગતા વગેરેની ચોપડીઓ તો બીજી તરહના અક્ષરથી લખેલી હોય છે. તેને બ્રાહ્મણી કે બાળબોધ લિપિ કહે છે. જેને ગુજરાતી લિપિ વાંચતાં આવડતી હોય, તે જરા મહેનત લઈને એ શીખે તો વાંચતાં આવડે એવી સહેલા છે. જેમ ગુજરાતીમાં સાંગ લીટી દોરીને લખે છે તેમ, કે છપેલી ચોપડીઓ વગરલીટીના અક્ષરની હોય છે તેમ, એ લખાવું નથી, પણ એમાં તો અદેક અક્ષરનું નાની લીટી દોરીને માથું બાંધેલું હોય છે.

એ સહેલી રીતે ઓળખવાને આ જોડેના પાનામાં ગુજરાતી અને બાળબોધ બેઉ મૂળાક્ષર લખ્યા છે. ઉપર ગુજરાતી અક્ષર છે, અને તેની નીચે બ્રાહ્મણી છે. અની નીચે બ્રાહ્મણી અ, કની નીચે બ્રાહ્મણી ક, એપ્રમાણે લખેલા છે. કેટલાક અક્ષર બાળબોધમાં છે તેવા ગુજરાતી બોલીમાં આવતા નથી, માટે ત્યાં ખાલી જગ્યા રહેવા દીધી છે. વધારે તપાસતાં માલમ પડશે કે ગુજરાતીમાં જેમ કાનો, અળ્લુ, વરડુ, માત્રા, અનુસ્વાર આવે છે, તેમજ બાળબોધ અક્ષરને પણ લાગે છે. માટે આટલા મૂળાક્ષર આવડે, તો ગુજરાતીપ્રમાણે કાનો, અળ્લુ, વગેરે લગાડીને વાંચતાં વેહેલું આવડે. વળી એમાં જે જેડાક્ષર આવે તે ગુજરાતી અક્ષરના ધોરણપ્રમાણે સમજાવે વાંચવાં.

(१११)

५१६ १२६.

भणार.

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ

ए ऐ ओ औ अं अः

लृ लृ ए ऐ ओ औ अं अः

क ख ग घ ङ च छ ज झ

क ख ग घ ङ च छ ज झ

ट ठ ड ढ ण त थ द

ज ट ठ ड ढ ण त थ द

ध न प फ ब भ म य र

ध न प फ ब भ म य र

ल व श ष स ह ल

ल व श ष स ह ल

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

પાઠ ૧૩૦.

અ હ ડ એ એ

પહેલો 'અ' ને તેની પાસે 'હ' છે. પછી 'ડ' ને તેની સાથે 'એ' અને 'એ' છે. એટલા અક્ષર થયા, એટલે પછી વાર લાગવાની નથી. મેહનતવિના ઇનામ મળે નહીં, માટે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી મેહનત લઈ કામ કરવું. 'એ' અક્ષરના ઉપર માત્રા હોય તો 'એ' થાય.

પાઠ ૧૩૧.

ક ળ જ

'અ' ને કાનો કાઢે તો 'આ' થાય, તેમજ 'ઓ' લખવાને મુશ્કેલ નથી, કેમકે 'આ' ના ડાર એકલી એકજ માત્રા ડમેરવી પડે. ગુજરાતી 'ળ' કાઢવો હોય ત્યારે વાંકાં પાંચડાં કાઢવાં પડે છે. બાલ્લબોધ 'ળ' ને તેમ કરવાની જરૂર નથી 'ર' ને 'વ' સાથે લખીને એકઠું માર્યું ડારે એટલે 'ળ' થાય. જોળવું, જોડલું, અમે જડેએ છીએ, એ સપળામાં 'જ' અક્ષર લખેલો છે.

પાઠ ૧૩૨

ચ ઙ ણ

ચતુર, ચીકાશ, ને ચૂનો, એમાં કયો એક અક્ષર છે વાહ ?
 એમાં “ચ” છે. તેમ ચોપડીઓ વાંચતાં ‘ચૌ’ ને ‘ચં’ સૌ આવડશે.

એક ક્ષત્રીની પાસે હીરા, મોતી, ચૂનીઓ, અને એવું એવું ઘણું
 ક્ષત્રેરજ્ઞાનું હતું. તેમાં ક્ષીણા ક્ષીણા નંગ પણ હતાં. ગુજરાતીમાં
 ત્રણ પાળો કાઢીને પેહેલીને જરા નીચેથી જમણા હાથગમ પાંચડું
 કરે એટલે ‘ળ’ થાય છે. ગુજરાત વગેરે ઉત્તરમાં બાઢબોધ લિપિ
 લખતાં ગુજરાતીનાં જોડો ‘ળ’ કાઢે છે ; જેમ, નારણદાસ, તમો
 પણ આવજો.

પાઠ ૧૩૩

ધ ફ વ

જે કોઈ ગરીબગરબાને આપે છે તે જરો ધનવાન જાણવો. બધાં
 ધનવાન માણસ કંઈ એવા હોતાં નથી. ધર્મ કરવો તેમાં પણ
 વિચાર રાખવો, કેમકે ઘણાં તો ફેલ કરીને ફોસલાવીને લઈ
 જાય છે. એક દહાડો મારી ફોફાને ત્યાં એક ફફીર આવ્યો, તે
 બહુ બહુ સમજાવીને પાંચ સાત રૂપિઆનો માલ લઈ જવાનું
 કરતો હતો એટલામાં ફૂઆ આવ્યા. તેમણે તે ધૂતારાને ધમકા-
 વીને કાઢી મેલ્યો.

પાઠ ૧૩૪.

ખ   ળ

બેઠો માલો બાંધવા,
ખાલ્યો કાલો કાગ;
બે પાંખાલો બોલતો,
નહીં રૂપાલો રાગ.

ઉપર લખેલી લીટીઓમાં ' ળ ' ઘણી વાર આવેલો છે.
દોહરો આગળ તમારા મળવામાં પણ આવે ગયો છે. એમાં
કાગડાની વાત કહી. એ જનાવર બીજાની પેટે મોઢું ગણાતું નથી,
એ તો લલ છે. એમાં મલમનમ્નાદનાં લક્ષણ થોડાંજ દાસે છે.

પાઠ ૧૩૫.

આંકડા ને અક્ષરવિષે.

મૂળાક્ષરવાળા પાનામાં છેલ્લે બે તરેહના આંકડા મોડેલા છે.
તે મેઢવી જોતાં માલમ પડશે કે ત્રગડા, છગડા, અને નવડા-
વિના બીજામાં થોડોજ ફેર છે. એ સારી પેટે ધ્યાન રાખીને
શીખવા. હાતના લખેલા પુસ્તકમાં આવો ૧ નથી હોતો
પણ ૯ હોય છે. તેમ ' અ ' માં પણ ફેર છે. એવા પુસ્તકમાં
આમ ' અ ' કાઢે છે.

